

DİL VE SÖZ VARLIĞI

Editor
SALİM KÜÇÜK

BİDGE Yayınları

DİL VE SÖZ VARLIĞI

Editör: Salim Küçük

ISBN: 978-625-372-652-2

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-05-04

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖN SÖZ

Dil, bir milletin kültürel kimliğini taşıyan, geçmiş ile gelecek arasında köprü kuran en güçlü araçtır. Dilin temel yapı taşlarından biri olan söz varlığı, toplumun yaşam biçimini, düşünce kalıplarını, değerler dünyasını ve tarihî tecrübelerini yansıtan zengin bir alandır. Bu bağlamda atasözü, deyim, kalıp söz ve karşılıklı iletişime dayalı kullanımlar, sıradan bir iletişim aracı değil; aynı zamanda ait olduğu toplumun kolektif bir hafızası, kültürel bir birikim ve bir yaşam ve düşünce biçimidir.

Bu eser, Türk dilinin söz varlığını ağız araştırmaları temelinde ele alarak özellikle yerel kullanımlarda yaşayan zengin anlatım biçimlerini incelemeyi hedeflemektedir. Ağızlar, sadece bölgesel telaffuz farklılıkları değil; aynı zamanda dilin en dinamik, en doğal biçimi olarak deyimsele anlatılar, kalıp ifadeler, onay ve ret bildiren dil öğeleri gibi kullanımları da barındırır. Onay ve ret bildiren bu ifadeler, aynı zamanda sözlü iletişimin hem duygusal boyutunu hem de dilin pragmatik yönünü ortaya koyar.

Bu çalışmada, söz varlığının bu tür unsurları; atasözleriyle birlikte halkın yaşantısından süzülmüş deyim ve kalıplaşmış sözler aracılığıyla değerlendirilmektedir. Her bir ifade, halkın dünya görüşünü, olaylara bakış açısını ve dildeki yaratıcı gücünü yansıtmaktadır. Aynı zamanda ağızlarda korunan bazı deyim ve atasözlerinin standart dilde unutulmuş ya da dönüşüme uğramış hâlleri de dilin tarihî sürekliliğini anlamamız açısından bize önemli ipuçları sunarlar.

Türkçenin yaşayan ve yaşatılan yönünü bir parça da olsa görünür kılmayı amaçlayan bu çalışmanın, sözlü kültürümüzün korunması ve geleceğe taşınması adına katkı sağlayacağı inancındayız. Dilimizin zenginliğini tanıma ve koruma yolunda küçük bir katkı sunmayı hedefleyen bu eserin, bilim dünyasına ve

Türklük bilimi araştırmalarına faydalı olması en büyük temennimizdir.

Bu kitap çalışmasının ortaya çıkmasında yardımlarını esirgemeyen meslektaşlarıma ve gerekse editörlük görevinde destek olan öğrencilerime ayrıca Bidge Yayınevi çalışanlarına akademiye olan katkıları ve hizmetleri için teşekkür ediyorum.

Editör

Prof. Dr. Salim Küçük

Haziran 2025.

İÇİNDEKİLER

Ordulu Şair Ünal Yıldırım'ın Şiirlerinde Deyim, Atasözü ve Kalıp Sözlere Dayalı Söz Varlığı	1
<i>SALİM KÜÇÜK</i>	
Ordu Ağzında Ölçü Bildiren Kavramlar	27
<i>MÜMİN ATEŞ</i>	
Türkiye Türkçesi Ağızlarında L, N, R'den Sonra Ç	61
<i>VEHBİ AKDİ</i>	
Kalıp İfadelerin Cümle Dışı Unsur Olarak Kullanımı	79
<i>MUAMMER CIDIK</i>	
Onay ve Ret Bildiren Yardımcı Ögeler	102
<i>HAKAN ÇELEBİ</i>	

BÖLÜM 1

ORDULU ŞAİR ÜNAL YILDIRIM'IN ŞİİRLERİNDE ATASÖZÜ DEYİM VE KALIP SÖZLERE DAYALI SÖZ VARLIĞI

SALİM KÜÇÜK¹

Giriş

Aslen Ordulu olan şair 1945 yılında Bayadı köyünde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Ordu'da tamamlayan şair, Ordu Erkek Sanat Enstitüsünü bitirmiştir. 1964 yılında Merkez ilçeye bağlı (Kızılcukur) Artık köyü ilkokulunda öğretmenlik ve müdürlük yaptı. Daha sonra İstanbul'da Maçka Yüksek Tekniker Okulu inşaat bölümünde tahsiline devam etti ve 1969 yılında buradan mezun oldu. 1970 yılında Ankara Polatlı Topçu ve Füze Okulunda yedek subay ve altı aylık bir dönem sonrası Gaziantep 5. Zırhlı Tugay'da asteğmen olarak askerlik yaptıktan sonra terhis oldu. 1971 yılında Ordu Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğünde teknik eleman olarak çalışmaya başladı, inşaat şefliği ve fen işleri müdürlüğü yaptı. 27 yıl bu görevi sürdüren şair 1995 yılında emekli olup sonrasında 9 yıl

¹ Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye, Orcid: 0000-0003-3582-2576, sakucuk@hotmail.com

özel sektörde çalıştı. (Okumuş, 2010: 86, Yıldırım, 2005: 6). Evli ve iki erkek çocuk babasıdır.

Sabaha Karşı (Yıldırım, 2005), *Peri Çarşısı* (Yıldırım, 2006), *Var mı Sevda Üstüne* (Yıldırım, 2008), *Kafdağı'nın Gülleri* (Yıldırım, 2011, 2015), *Gönül Bir İlkbahar* (Yıldırım, 2013, 2018) ve *Yollar Söylesin* (Yıldırım, 2024) başlıca şiir kitapları olup *Kafdağı'nın Gülleri* ve *Gönül Bir İlkbahar* adlı şiir kitaplarının ikinci baskıları da dikkate alındığında 8 adet şiir kitabına sahiptir. Bu çalışmada *Gönül Bir İlkbahar* adlı şiir kitabının 2013 ve *Kafdağı'nın Gülleri* adlı şiir kitabının 2011 yılı baskıları incelenmemiştir.

Şair hakkında yerel ve ulusal gazete, dergi, internet sitesi ve radyolarda çeşitli yayınlara rastlamak mümkündür. Bunun yanı sıra TV programlarına ve şiir etkinliklerine katılmıştır. “Turnalar Uçun” adlı şiiri, Mesut Şenol tarafından İngilizceye çevrilerek *Dört Mevsim Bir Aşk* adlı şiir kitabında yayımlanmıştır. Ordulu yazar Birol Öztürk *Ordu'nun Dereleri* (2013) adlı romanında şairin *Gönül Bir İlkbahar* (Yıldırım, 2013) adlı şiir kitabında yer alan bazı mânilerine yer vermiştir.

Şair; 2010, 2011, 2012 ve 2013 yıllarında Ordu belediyesi tarafından düzenlenen Uluslararası Edebiyat Festivaline katılmış ve *Son Yaz Bildirisi*'nde yer almıştır. 2015 yılında Ordu Haberci gazetesinin geleneksel olarak düzenlemiş olduğu “Yılın Enleri” seçiminde “Yılın Şairi” seçilmiştir.

Hâlen Ordu Şairler Yazarlar ve Sanatseverler Birliği Kültür Derneği (ORŞAYAD) üyesi olan şair aynı zamanda İstanbul'da Musiki Eseri Sahipleri Grubu Meslek Birliği (MSG) üyesidir. Bir zaman Ordu Sanatevi (ORSEV) üyesi de olan şair hâlen Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği (İLESAM) İstanbul şubesi üyesidir.

Yalnız şiirle yetinmeyen şairin bazı besteleri Türk Halk Müziği ve Türk Sanat Müziği formunda Şener Gök, Engin Candan, Hasan Ali Koyuncu, Cengiz Dilaver, Erol Aydoğan, Akif Beyazıt, Murat Doludizgin gibi besteci ve sanatçılar tarafından bestelenmiş, seslendirilmiş ve Facebook, YouTube gibi sosyal medya ortamlarında, TV, radyo vb. yayın organlarında yayımlanmıştır. Bestelenen şiirlerinin sayısı 25'tir. *Ne Konuştuk Sor Da Yollar Söylesin* (Muhayyer Kürdi Şarkı), *Dağlar Bora Kır Mıdır* (Türk Halk Müziği), *Gülistana Girerim* (Türk Halk Müziği), *Benim Hâlim Mi Var Hicran Çekmeye* (Türk Halk Müziği), *Sen Aslı Ben Kerem-Koç Kurban Adarım* (Türk Halk Müziği), *Gel Etme Böyle* (Türk Halk Müziği) adlı şiirleri Cengiz Dilaver; *Anıların Kalbimde* (Rast Şarkı), *Küskünüm* (Türk Halk Müziği), *Gör Beni Yâr Ne Hâldeyim* (Türk Halk Müziği), *Elim Değdi Dikene* (Türk Halk Müziği), *Dağlar Başı Dumandır* (Türk Halk Müziği), *El Niye Bilsun* (Türk Halk Müziği), *Gönül Köşkü* (Nihavent Şarkı), *Ağlar Mısın Güler Misin* (Türk Halk Müziği) adlı şiirleri Erol Aydoğan; *Vuruldu Gurbet Ellere* (Acem Kürdi Şarkı), *Mucize Fındık-İnsana İştahsızlık Bir Kırbaç Gibi* (Hicazkâr Şarkı) adlı şiirleri Akif Bayazıt; *Giderim Su İçmeye* (Türk Halk Müziği), *Keklik Gölden Sulanır* (Türk Halk Müziği), *Gülistanda Gülüm Var* (Türk Halk Müziği), *Ev Kurdum Çambaşı'na* (Türk Halk Müziği), *Sevgi Pınarında Sular Durulmaz* (Türk Halk Müziği), *Dostu Bulacak Gibiyim* (Türk Halk Müziği), *Ademoğlu Belli Değil* (Türk Halk Müziği) adlı şiirleri Hasan Ali Koyuncu; *Dostlar Meclisi* (Türk Halk Müziği) adlı şiiri Şenel Gök; *Yârım Turna Göz* (Muhayyer Şarkı) adlı şiiri Engin Candan tarafından bestelenmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Ordu Şairler Antolojisi'nde (Okumuş, 2010) ve yazar ve şair Avukat Tefik Karabulut ile Musa İşleyen tarafından derlenen ve Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını olarak hazırlanan *Ordulu Şairler ve Yazarlar Antolojisi*'nde (2016) yer almıştır. "Ordulu Şairler Örnekleminde Özel İsimlerin Kültürler

Arası Öğrenmeye Katkısı” (Küçük & Odabaş, 2012) adlı makale çalışmasında 38 şair arasında Ünal Yıldırım’a da yer verilmiştir.

Ünal Yıldırım’ın Şiir Anlayışı

“Yıldırım, şiir yazmaya küçük yaşlarda başlar. Bu yıllarda şiirlerini kitap ve defterlerinin kapaklarına karalar. Bunlar yazma hatalarıyla dolu şiirlerdir. Konuştuğu gibi yazdığı için edebiyat öğretmeninden hep ikaz almıştır. Ancak 1970’ten sonra durumun farkına varır. Şiirlerini derleyip toparlar. On yıl boyunca koşma ve serbest tarzda şiirler yazar. Özellikle hece ölçüsü üzerinde yoğunlaşır.” (Okumuş, 2010: 86-87).

Türkçe ve edebiyat derslerine ilgi duyan ve şiir yazmaya ortaokul ve lise yıllarında başlayan şair bu yeteneğini 1963 yılında fark etmiştir (Yıldırım, 2005: 6). Şiirlerinde yer ve yıl bilgisini önemli gören ve ihmal etmeyen şair, ilk şiir denemesini lise döneminde *Turfanda Yıllarım* adlı 11’li hece ölçüsü ile dördlük şeklinde yazdığı şiiriyle yapmıştır. Şiir, Ordu’da 15 Haziran 1963 yılında yazılmıştır (Yıldırım, 2008).

Cebir geometri kitap gibiyim

Tebeşirli kalem defter kiriyim

Ünlü Selahattin Kayahan hocam

Ben onun dersini seven biriyim.

Kimisi kopyadan işi yüzdürür

Kimi de gırgırla zaman öldürür

Etmedim tevessül bu tür yollara

Kimi de anlatır fıkra güldürür.

Tarih sevmem bazen kalırım güze

Çalışır geçerim çıkarım düze

Notum dokuz ondur teknik resimden

İnşallah getirmez Allah'ım göze

Çok çektiğim oldu zayıf cefası

Olmuyor hayatın nazı vefası

Türkçe edebiyat onu da geçtim

Okulu bitirdim dünya sefası. (Yıldırım, 2008: 90)

Halk edebiyatında ilham kaynağını Yunus Emre, Karacaoğlu, Dadaloğlu olarak açıklayan şair; Mevlana'dan sonra Cumhuriyet döneminde beş hececilerden Orhan Seyfi Orhon, Halit Fahri Ozansoy, Yusuf Ziya Ortaç, Enis Behiç Koryürek ve Faruk Nafiz Çamlıbel'den etkilenmiştir (Yıldırım, 2005: 6). Beş Hececilerin yanı sıra Neyzen Tevfik ve Şair Eşref etkilenmiş olduğu diğer isimler arasındadır (Okumuş, 2010: 87).

Yunus Emre, Karacaoğlu ve Dadaloğlu'nu çok seven şairin şiirlerini kitap hâline getirmesi emeklilik dönemine rastlar. Şair, daha önce yayınlanmış şiir kitaplarındaki bazı şiirlerine ilave ve gözden geçirme yoluyla sonraki yıllarda yayınlamış olduğu bazı kitapların ikinci baskısında tekrar yer vermiştir. Vezin, kafiye, nazım birimi ve nazım şekli ve tema yönünden halk şiirine dâhil edebileceğimiz şair, şiirlerinde dörtlük nazım birimini kullanırken koşma, mâni ve semai gibi hece vezniyle yazılan nazım türlerini tercih etmiştir. Şair; türkü ve koşma türündeki şiirlerinde 11 ve 14, mânilerinde 7, semailerinde ise 8'li hece ölçüsünü kullanmıştır.

Kendisi, şiir anlayışını şöyle ifade etmektedir: “Şiir kapısı saygınlık kapısıdır. Şiir, dünyada tanımı yapılamayacak kadar büyük bir deryadır, şiir baharın damıtımıdır, şiir hasat mevsimidir. Hayatta hiçbir şey kuralsız veya usulsüz değildir. Şiirde de bir usul veya kural vardır. Önce kural sonra anlam önemlidir. Nazımlı yazıların zaten maksadı da bu özelliştir. Ancak şiir hüznün ve sevincin ortak noktasıdır. Şiir dillerde ezgidir. Şiir kalbe heyecan veren bir incelikler. İnsan bir Kerem, şiir de Aslı’dır. Şiir bir torun sevgisidir. Bu sevgi şairin kalemini diktiği merkez noktadan dairenin dalga boyunun sonsuza uzantısıdır. Ne var ki her şair farklı düşünür ve farklı yazar. Kimse kimseye benzemez. En azından aynıdır değildir. Şiir, şairin duygu ve düşüncesindeki müthiş bir fırtınadır. Şiir, kabalık değil incelik ister. Hayatta her şey incelikten, insan ise kabalıktan kırılır.” (Yıldırım, 2015: 9).

“Şiir, hayatın cefasını, acısını, çirkinliğini ve olumsuzluklarını yaşanabilir bir şekilde değiştirip güzelleştirir. Hoşgörüye dönüştürerek günceller. Başka bir ifade ile duyguyu düşünceye, düşünceyi de duyguya dönüştürür.” (Yıldırım, 2015: 11).

İlhama dayalı şiirler yazan şair; şiirlerinde sevdâ, ayrılık, hasret, gurbet, sitem, taşlama ve tabiat sevgisi temalarını işlemiştir. Bunlara güzellemleri de dâhil etmek gerekir. Şiirlerini ilk kez Ordu yerel basınında *Olay* ve *Hürses* gazetelerinde yayımlamaya başlamış, ardından ulusal dergilere yönelmiştir (Okumuş, 2010: 87).

Sabaha Karşı (Yıldırım, 2005), *Peri Çarşısı* (Yıldırım, 2006), *Var Mı Sevdâ Üstüne* (Yıldırım, 2008) adlı şiir kitaplarını inceleyerek bir değerlendirmede bulunan Okumuş’a göre (2010: 87) “Şiirlerinde hece vezni kullanan Yıldırım, sade ve içten bir dil kullanır. Zaman zaman yerel dilin ifade özelliklerinden faydalanır. Ancak sözcük hazinesi darlığı ve kafiye bulmadaki zorluğu nedeniyle zaman zaman şiirin ritminde ve akıcılığında aksamalar olur. Koşma ve mânilerde daha başarılıdır.” Ancak şair zamanla şiir

yazmada ustalaşmış ve 2008 sonrası şiir kitaplarında bu eksiklerini önemli ölçüde gidererek akıcı ve işlek bir şiir dilini yakalamıştır. Ağza dayalı dil kullanımını ise zaman zaman şiirine ahenk ve akıcılık sağlayan bir özellik olarak devam ettirmektedir.

Okumuş'un (2010: 88) şair ve yazar Gökhan Akçiçek'ten (2010: 73-74) aktardığı üzere Ünal Yıldırım'ın şiirlerinin malzemesi daha çok kültürel nesnelere ve yaşantıya dayalı olup şairin şiirlerine odaklanılırken bu hususun göz önünde bulundurulması gerekir.

Yakın dostu ve çağdaşı eski Ordu İl Kültür ve Turizm müdürü Servet Yerli, şairin "Kafdağı'nın Gülleri" adlı şiir kitabına yazdığı takdim yazısında Ünal Yıldırım'ın şiirlerini şöyle değerlendirmektedir: "O şiirlerinde bizi hiç hissettirmeden yaşadığımız âlemden alıp güzel ve tertemiz kıyılarımızın koylarından, kumsallarından renk renk çiçeklerle bezeli o güzelim kadife yeşil bahçelerine şeffaf küme küme bulutların üstünden süzüle süzüle billur suların ruhları dinlendirdiği yüksek serin yaylalarımıza, başı pare pare dumanlı, karlı dağlarımızın zirvelerine çıkarır. Dört mevsimin güzelliğinde ilden ile huzur veren bir yolculukla âdeta bir rüya âleminde dolaştırır." (Yıldırım, 2011: 16)

Sade, anlaşılır bir dille şiirler yazmayı ve halka ulaşmayı amaç edinen şair dil konusunda da duyarlıdır. Gereksizlikçe yabancı sözcükler kullanmamakla birlikte şiirlerinde Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca vb. yabancı sözcüklere rastlamak mümkündür. Türkçeyi kullanmada bilinçli olan şairin ilk şiir kitabı *Sabaha Karşı*'da (Yıldırım, 2005) yer verdiği *Arı Türkçe* adlı şiiri bunun örneklerinden biridir.

"Bir dilin işlenmiş olarak yer aldığı en önemli yazınsal saha şüphesiz şiirdir. Şiir dili özü itibarıyla 'az sözle çok şey anlatma' prensibi etrafında gelişen bir sanat olduğu içindir ki şairler, kendi ana dillerinin en büyük ustaları ve taşıyıcıları sayılmışlardır. Bu

bağlamda Türk şairleri de her dönemde Türkçenin kuyusunu iğneyle kazan dil işçileri olmuşlardır. Özellikle de halk şairleri; yaşadıkları her dönemde Türkçeye, Türkçenin zenginleşmesine, yaşatılmasına, korunmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına hizmet etmişlerdir. Konuşma dilinin bütün anlatım olanaklarını, sanatsal inceliklerini bulabileceğimiz halk şiiri geleneği bu bağlamda Türkçenin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır.” (Odabaş, 2019: 9)

Bu bağlamda halk şiiri geleneğine sahip çıkan, konuştuğu ana dilin zenginliklerinden olabildiğince yararlanarak ağız ve ölçünlü Türkçe çizgisinde söz varlığı yönünden Türkçeye önemli katkılarda bulunan şairlerden biri de Ünal Yıldırım’dır.

Bu çalışmada şairin yayınlanmış şiir kitaplarından hareketle şiirlerindeki söz varlığında öne çıkan unsurlardan somut olmayan kültürel miras unsurlarına dâhil edebileceğimiz atasözü, deyim ve kalıp sözler üzerinde durulacaktır.

Atasözleri

Atasözleri başlığını taşıyan bir şiiri de bulunan şair, dilin işlenme ve gelişme seviyesini gösteren ileri unsurlarından atasözlerini şiirlerinde yeri geldikçe kültürel bir zenginlik unsuru olarak ve şiirini zenginleştirmek amacıyla kullanmış, bazen atasözlerinde kendince değişiklikler ve küçük eklemeler yapmış bazen de kısaltmıştır. Örneğin aşağıdaki şiirde yer alan atasözünün aslı *derdi veren devasını da verir* şeklindedir (Aksu & ark., 2022: 210).

Sanırım her kişi bir bahtı kara

Sıkıldı mı canın düştü mü dara

Çare belki Çin’de yeter ki ara

Derdi veren Allah derman da verir.

(Derdi Veren Allah, Yıldırım, 2005: 88)

Şairin şiirlerinde metinler arasılık kavramı çerçevesinde yer vermiş olduğu diğer atasözleri arasında şunları sıralayabiliriz: *Yanlışlar Bağdat'tan döner efendim* (doğru şekli: **Yanlış hesap Bağdat'tan döner**, Aksu & ark., 2022: 486) (Potak Fındık, Yıldırım, 2005: 108), *Şu dünyada düşmez kalkmaz bir Allah* (Kaderim, Yıldırım, 2006: 14), *Düşmez kalkmaz elbet bir büyük Allah* (Kimse Geri Kalmasın, Yıldırım, 2006: 84), *Gülme ha komşuna gelir başına/Boncuğunu çalar akşam edemez* (doğrusu: **Komşu boncuğunu çalan gece takınır**, Aksu vd., 2022: 369), *Komşu tavuğunu komşu kaz görür* (doğrusu: **Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür**, Aksu & ark., 2022: 371) (Komşuluk, Yıldırım, 2006: 76), *İnsanın kısmeti Hint'ten Yemen'den* (doğrusu: **Kısmet ise gelir Hint'ten Yemen'den, kısmet değilse ne gelir elden**, Aksu & ark., 2022: 362), *Hayatta ağır ol batman gelesin* (Dünya İki Günlük, Yıldırım, 2006: 79), *Balık baştan kokar vekil efendim* (2001 Yılı Biterken Ekonomi, Yıldırım, 2006: 154), *Olmaz olsun şu bekârlık sultanlık* (Dumanlı Başım, Yıldırım, 2008: 21), *Kız evi naz evi hepsi sözümüz* (Tahta Sandık, Yıldırım, 2008: 31), *Marttır kapıdan baktırır/Kazma kürek yaktırır* (Martin Kışı, Yıldırım, 2008: 175), *Âşığa yer mi yok Bağdat sorulmaz* (Divane Gönül, Yıldırım, 2015: 96), *Zorum ne pilavdan dönsün kaşığım* (doğrusu: **pilavdan dönenin kaşığı kırılsın** (Aksu & ark., 2022: 421), *Gülmeyeyim de Eller Mi Gülsün* (Yıldırım, 2024: 84).

Şair; atasözlerinde şiirin devrik yapısından ve hece ölçüsü ile yazmaktan kaynaklandığını düşündüğümüz ekleme ve kısaltmalara başvurmuş, bazı eklere yer vermezken bazen de olmayan eklere yer vermiş ve atasözlerini şiirlerinde başarıyla kullanmıştır.

Deyimler

Şairin şiirlerinde atasözlerinden sonra en çok yer verdiği söz varlığı unsurlarından biri deyimlerdir. Deyimlere oldukça hâkim olan şair, şiirlerinde sıkça deyimlere başvurmuştur.

Şu fani dünyada sağı solunu

Gözlerim İstanbul gurbet yolunu

Acaba yârim de özlüyor mudur

Bendeniz sevdalı eloğlunu

(Gurbet Yolu Gözlerim, Yıldırım, 2005: 13)

Yukarıdaki şiirde şair *yol gözlemek* deyimini kullanmıştır. Şairin kullanmış olduğu diğer deyimler şunlardır: *Yelken açtım aşka bu dünya başka* (**yelken açmak**: Yelken Açtım, Yıldırım, 2005: 14), *Şu fani dünyada sevda çekmesi* (**sevda çekmek**: Yokuşbaşı Sevdası, Yıldırım, 2005: 16), *Kaderim çekmekse dünyada özlem* (**özlem çekmek**: Sevda Hasreti, Yıldırım, 2005: 15), *Canımdan bıkasım geliyor benim* (**canından bıkamak**: Gurbet, Yıldırım, 2005: 17), *Çileden çıkasım geliyor* (**çileden çıkmak**: Gurbet, Yıldırım, 2005: 17), *Aklımdan çıkmadın şafak atarken* (**aklından çıkmamak**: Güneş Batarken, Yıldırım, 2005: 19), *Birlikte hayatım tüter gözümde* (**gözünde tütmek**), *Herhalde atmazsın beni yabana* (**yabana atmak**: Sensiz Duramam, Yıldırım, 2005: 27), *Hayır diyemezsin zoruma gider* (**zoruna gitmek**: Barışa Davet, Yıldırım, 2005: 30), *Güzeli sevmişim gönül vermişim* (**gönül vermek**: Sevda Hamuru, Yıldırım, 2005: 31), *Büyük zahmete hâl hatır sordum mu* (**hâl hatır sormak**: Canım Anneciğim, Yıldırım, 2005: 42), *Bu dünya sevdasız bir kâr etmiyor* (**kâr etmemek** (bk. Yurtbaşı, 2012) : Yeni Sevda, Yıldırım, 2005: 43), *Yalınayak suya gelir giresim* (**yalınayak**: Yayla, Yıldırım, 2005: 48), *Seçimden seçime ümit bağladık* (**ümit bağlamak**: Geometrik Hayat, Yıldırım, 2005: 70), *Çıt gıkları çıkmaz*

gece yatarken (gıkı çıkmamak: Köyümün Kuşları, Yıldırım, 2005: 73), Bir kıyamet kopar şafak atarken (kıyamet kopmak: Köyümün Kuşları, Yıldırım, 2005: 73), Sokma akıl geçmez herkes yoluna (sokma akıl: sokma akıl sekiz gün gider (bk. Yurtbaşı, 2012), Sokma Akıl, Yıldırım, 2005: 75), İncancım razıyım alın yazıma (alın yazısı: Sıkıldım Hayattan, Yıldırım, 2005: 76), Varmayacak belli elim ağzıma (doğrusu eli ağzına yetmemek: Sıkıldım Hayattan, Yıldırım, 2005: 76), Kem gözün mü geçti acap nazarı (kem göz (bk. Yurtbaşı, 2012): Yerli Malı Haftası, Yıldırım, 2005: 89), Sonuçta borçlanıp hava atarız (hava atmak: Yerli Malı Haftası, Yıldırım, 2005: 91), Kimi gözü kara kimisi zanlı (gözü kara: Yürek İşi, Yıldırım, 2005: 101), Çiftçidir düşünür hep kara kara (kara kara düşünmek: Potak Fındık, Yıldırım, 2005: 105), Boztepe sevdadır nazar değmesin (nazar değmek: Boztepe, Yıldırım, 2005: 133), Kesene göre de keyif çatarsın (keyif çatmak: Boztepe, Yıldırım, 2005: 134), Vona'da yamaca ayak sürürüm (ayak sürümek: Ayrın Gönlüm, Yıldırım, 2006: 11), Mümkünü yok kara bahtı sileyim (kara baht: Kaderim, Yıldırım, 2006: 14), Gözüm yolda kaldı seni beklerim (gözü yolda kalmak: Seni Beklerim, Yıldırım, 2006: 26), Yaşadıkça sönmez tüter ocağım (ocağı tütme: Şu Gönlüm, Yıldırım, 2006: 31), Ballı börek yesin düşmesin dara (dara düşmek: Dünya Sevdası, Yıldırım, 2006: 34), Çakır keyif olmuş başıma bela (çakır keyif olmak: Başıma Bela, Yıldırım, 2006: 42), Diz boyu sohbetle ne var ki çekince (diz boyu: Darılırım Sana, Yıldırım, 2006: 44), Bir aşka düştüm ki en şahanesi (aşka düşmek: Sana Sevdam, Yıldırım, 2006: 49), Ayrılığı sevmem hasret kalamam (hasret kalmak: Sürgün Sayılır, Yıldırım, 2006: 50), Geleceksin diye yolun gözlerim (yolunu gözlemek: Mavi Gözlerin, Yıldırım, 2006: 53), Sana aşık oldum sandım inandım (aşık olmak: Hadi Yılışık, Yıldırım, 2006: 55), Kalbimi kırdın git hadi yılışık (kalp kırmak: Hadi Yılışık, Yıldırım, 2006: 55), Yol ver Çamlıbel yol ver ki geçeyim (yol vermek: Çamlıbel, Yıldırım, 2006: 67), Su katmış olursun pişmiş aşına (pişmiş aş su katmak:

Komşuluk, Yıldırım, 2006: 76), *Hele de kusuru yüzüne vurmak* (**yüzüne vurmak**: Dünya İki Günlük, Yıldırım, 2006: 78), *Şu felek düşürdü beni dillere* (**dile düşmek**: Garip Duygu, Yıldırım, 2006: 83), *Temkinli olmaya ben bel bağladım* (**bel bağlamak**: Sevinmek Yasak, Yıldırım, 2006: 85), *Etmeyin Ankara'da mırın kırın* (**mırın kırın etmek**: Başımız Tacı, Yıldırım, 2006: 90), *Balık tut dağ bayır dolaş yürü durma* (**dağ bayır**: Emekliye Reçete, Yıldırım, 2006: 92), *Allah'tan sağlıklar saygı duyun bize* (**saygı duymak**: Trafik Canavarı, Yıldırım, 2006: 95), *Gidilir mi öyle çizgi ulu orta* (**ulu orta**: Trafik Canavarı, Yıldırım, 2006: 97), *Yüksek vadilere hep can atarım* (**can atmak**: Bu Sevda Nedir, Yıldırım, 2006: 110), *Bayrağım çekilir selam dururum* (**selam durmak**: Bu Sevda Nedir, Yıldırım, 2006: 111), *Çevresi ormanlık efkâr dağdır* (**efkâr dağdırmak**: Çambaşı 04, Yıldırım, 2006: 124), *Ayak basmak kısmet bir gün görecem* (**ayak basmak**: Karagöl Dağı, Yıldırım, 2006: 128), *Parasız gelinmez bir ipe sapa* (**ipe sapa gelmemek**: Gezdim Boğaziçi'ni, Yıldırım, 2006: 131), *Tabaklar kırılır yakılır aba* (**abayı yakmak**: Gezdim Boğaziçi'ni, Yıldırım, 2006: 131), *Kimiler yapar gaf üstüne gafı* (**gaf yapmak**: Gezdim Boğaziçi'ni, Yıldırım, 2006: 132), *Olur mu insanın baştan savası* (**baştan savmak**: Köyümüz, Yıldırım, 2006: 136), *İşimiz Allah'a kalmış efendim* (**işi Allah'a kalmak**: 2001 Yılı Biterken Ekonomi, 2006: 147), *Vurun abalıya tozar efendim* (**vur abalıya**: 2001 Yılı Biterken Ekonomi, 2006: 150), *Almaya gelince atılır düşeş* (**düşeş atmak**: 2001 Yılı Biterken Ekonomi, 2006: 152), *Rakamlar yüksekten uçar efendim* (**yüksekten uçmak**: 2001 Yılı Biterken Ekonomi, 2006: 152), *Kimisi etmiyor rengini belli* (**rengini belli etmemek**: 2001 Yılı Biterken Ekonomi, 2006: 153), *İşsizlik kol gezer ülken de darda* (**kol gezmek**: 2001 Yılı Biterken Ekonomi, 2006: 154), *Yenisi var yolda çok kelifelli* (**kelli/kerli felli**: A. Birliği, Yıldırım, 2006: 156), *İnşallah nazara gelmem de hayatta* (**nazara gelmek**: Şiir Dünyam, Yıldırım, 2006: 173), *Busheller Gollonlar kaldırıldı rafa* (**rafa kaldırmak**: Eski

Ölçüler, Yıldırım, 2006: 178), *Gözden çoktan düştü inç atıyor takla* (**gözden düşmek, takla atmak**: Eski Ölçüler, Yıldırım, 2006: 178), *Sırra kadem bastık ıdır ıdırmaz* (**sırra kadem basmak**: Birden İkiye, Yıldırım, 2008: 17), *Dilinde(n) bal akar arzum bundandır* (**dilinden bal akmak**: Arzum Bundandır, Yıldırım, 2008: 20), *Aştım geçit vermez dağlar arası* (**geçit vermek**: Sevda Çekeri, Yıldırım, 2008: 25), *Başıma dert oldu gözün karası* (**başına dert olmak**: Sevda Çekeri, Yıldırım, 2008: 25), *Benimkisi aslı yürek yarası* (**yürek yarası**: Sevda Çekeri, Yıldırım, 2008: 25), *Başımın baş tacı uydum sözüne* (**baş tacı**: Siyah Saçlı Resim, Yıldırım, 2008: 33), *Dalgalar çilingir soframa vurur* (**çilingir sofrası**: Mehtap Sohbeti, Yıldırım, 2008: 40), *Tez gel yârim tez gel hasret çekemem* (**hasret çekmek**: Hasret Çekemem, Yıldırım, 2008: 49), *Ah şu gurbet yok mu yakar bağrımı* (**bağrını yakmak**: Gurbet Eli, Yıldırım, 2008: 57), *İster istemez çekerim kahrını* (**kahr çekmek**: Sıfırdan Aşağı, Yıldırım, 2008: 64), *Sonradan görmüşe dudak bükürüm* (**sonradan görme, dudak bükmek**: Kader Yardımı, Yıldırım, 2008: 65), *Altı Kasımpaşa üstü şişhane* (doğrusu **altı kaval üstü şişhane** (şişhane): Meyhane, Yıldırım, 2008: 75), *İnşallah getirmez Allahım göze* (**göze gelmek**: Turfanda Yıllarım, Yıldırım, 2008: 90), *Allah'ın hikmeti Gelin Kayalar* (**Allah'ın Hikmeti**: Gelin Kayalar, Yıldırım, 2008: 107), *Kurbanı oluruz büyük Allah'ın* (**kurban olmak**: Yayılda Geceler, Yıldırım, 2008: 109), *Tarımı bitirdik dize getirdik* (**dize getirmek**: Neyin Peşindeyiz, Yıldırım, 2008: 148), *Derde girdi başımız* (**başı derde girmek**: Keşkeklik Keklik, Yıldırım, 2008: 181), *Mevlana kurbanın olsun bu âdem* (**kurban olmak**: Saçların Siyah Da, Yıldırım, 2015: 21), *Heves almış oluruz bu dünyada* (**hevesini almak**: Gelinlik Sıcaklığı, Yıldırım, 2015: 24), *Dolu dizgin coşmuştum suya düştü meyilim* (**dolu dizgin** (bk. Yurtbaşı, 2012), *Ne Kadar Da Mutluyduk*, Yıldırım, 2015: 29), *Ne dedim de darıldın kaşlarını çatarsın* (**kaşlarını çatmak**: Ne Dedim de Darıldın, Yıldırım, 2015: 65), *Birlikte baş koyduk bu yola mâdem*

(**baş koymak**: Yüreği Merdim, Yıldırım, 2015: 69), *Seni deli gönül zorlama beni* (**deli gönül**: Seni Deli Gönül, Yıldırım, 2015: 86), *Yalan dünyayı başıma dar ettin* (**dünyayı başına dar etmek**: Ah Be Felek, Yıldırım, 2015: 90), *Saçıma ak düştü gitti sağlığım* (**saçına ak düşmek**: Ah Be Felek, Yıldırım, 2015: 90), *Bülbül figan eder demlenir gülden* (**figan etmek**: Nazlı Yârdan Gayrı, Yıldırım, 2015: 91), *Bir işe madem herkesin akli ermez* (**akli ermek**: Brüksel Yıldızı, Yıldırım, 2015: 92), *Edilmez mi hoş seda müziğe heves* (heves etmek: Brüksel Yıldızı, Yıldırım, 2015: 93), *On parmağında on hüner daha ne* (**on parmağında on hüner/marifet** (bk. Yurtbaşı, 2012): İhsan Gürdal'a, 2015: 99), *Bir iyi bir kara haber telledi* (**kara haber**: Dünyayı Neylesem?, Yıldırım, 2015: 101), *Göğüs germe sinsî hain zehire* (**göğüs germek**: Toprak Benim Sevdâm, Yıldırım, 2015: 106), *Elvan elvan güler, virân olmuş bağlar* (**virân olmak**: Mevsimlerin Cemâli, Yıldırım, 2015: 116), *Meralar burnumda tüter özlerim* (**burnunda tütmek**: Gurbet İstanbul 09, Yıldırım, 2015: 124), *Çıkar mı bir günde yaylanın tadı* (**tadını çıkarmak**: Yaylaların Tadı, Yıldırım, 2015: 133), *Hebâ etme gel bu turizm dönemi* (**hebâ etmek**: Kabadüz Yokuşbaşı, Yıldırım, 2015: 147), *Nerde öyle insan, dört başı mamur* (**dört başı mamur**: Emekli Oldum Ne Oldum?, Yıldırım, 2015: 155), *Oyun etti bana bu kahpe dünya* (**oyun etmek**: Yıllar Kırandan Aştı, Yıldırım, 2015: 163), *Dostlarıma âh çekip dil dökerim* (**dil dökmek**: Köyümü Özlerim, Yıldırım, 2015: 176), *Aşkına boynumu bükerek giderim* (**boynunu bükmek**: Yanarım Elinden, Yıldırım, 2018: 23), *Hor görme sakın bu âdemoğlunu* (**hor görmek**: Kız Sen Nerdensin, Yıldırım, 2018: 38), *Yâr ırakta çeşme derdimi deşme* (**derdini deşmek**: Tez Gel Yârım, Yıldırım, 2018: 46), *Hayra yormuyorum daha rüyayı* (**hayra yormak**: Gayrı Barışmam, Yıldırım, 2018: 54), *Bu sevdâda göz gözü görmez nasıl ederim/Eremezsem murada bitmez benim kederim* (**göz gözü görmemek, murada ermek**: Beyhude Silinmesin Ömürden, Yıldırım, 2018: 62), *Geceler yaş dökerim ne kadermiş ağladım* (**yaş**

dökmek/akıtmak (bk. Yurtbaşı, 2012): Nice Yıllar Dayandım, Yıldırım, 2018: 66), *Bakar mı felek hiç gözüm yaşına* (**gözünün yaşına bakmamak**: Kadere Belli Mi Olur, Yıldırım, 2018: 82), *Kara haber gider kurşun hızıyla* (**kara haber**: Mecâl mi Kaldı, Yıldırım, 2018: 89), *Hem yıl sayarım hem gün sayarım* (**gün saymak**: Mecal Mi Kaldı, Yıldırım, 2018: 89), *Dünya malı ile aşık atmayan* (**aşık atmak**: Dostu Ararım, Yıldırım, 2018: 93), *Çıkırı uğruna adam satmayan* (**adam satmak**: Dostu Ararım, Yıldırım, 2018: 93), *Çizmeyi aşsam ne geçer elime* (**çizmeyi aşmak**: Çıkma Yollar, Yıldırım, 2018: 94), *Oddan diken diken olur tüylerim* (**tüyleri diken diken olmak**: Çıkma Yollar, 2018: 94), *Kem gözler bakmasın gider zoruma* (**zoruna gitmek**: Nevşehir’de Bacalar, Yıldırım, 2018: 113), *Edemedim göz ardı* (**göz ardı etmek**: Karanfil Biçerim, Yıldırım, 2018: 163), *Günümü gün ederim* (**gününü gün etmek**: Çambaşı’nın Başında, Yıldırım, 2018: 172), *Çeken bilir kahrını* (**kahr çekmek**: Köprüleri sel aldı, Yıldırım, 2018: 175), *Çark ettim dünyayı, mislin görmedim* (**çark etmek**: Senden Gayrı Yar Bulamadım, Yıldırım, 2014: 21), *Ahde vefa bilen dostun elini* (doğrusu **ahde vefa etmek**: Sılama Dönsem Diyorum, Yıldırım, 2014: 22), *Kızlar kervanında gönlüm bulandı* (**gönlü/midesi bulanmak**: Gözü Kara Sevdim, Yıldırım, 2024: 31), *Çambaşı’nı mesken tutasım gelir* (**mesken tutmak**: Çekiçoğlu Çeşmesi, Yıldırım, 2024: 36), *Yad ellerde kaldım iki arada* (**yad eller**: Dostlar Söylesin, Yıldırım, 2024: 42), *Sabır taşı mıyım verdimse meyil* (**sabır taşı**: Hasretlik Kolay Mı, Yıldırım, 2024: 51), *Yalan dünya, hele bir dur bakalım* (**yalan/yalancı dünya**: Yalan Dünya Dur Bakalım, Yıldırım, 2024: 57), *Sürmeli gözlere meftun olurum* (**meftun olmak**: Yalan Dünya Dur Bakalım, Yıldırım, 2024: 57), *Sevdiğime nasıl kara bağlarım* (**karalar bağlamak**: O Yâre Yolumdan Eyleme Beni, Yıldırım, 2024: 64), *Bir of çeksem dağlar çınlar yıkılır* (**of çekmek**: Varıp Tenhada Ağlayasım Gelir, Yıldırım, 2024: 71), *Göze alamazdım kurban olmayı* (**göze almak**: Yar Senin Yok Mu O Ela Gözlerin, Yıldırım,

2024: 83), *Burcu burcu kokar gülü nergisi* (**burcu burcu kokmak**: Ağrı Dağı Baş Pehlivanımız, Yıldırım, 2024: 86), *Ne hâle düşmüşüm, boynum büktürme* (**boynu bükülmek**: Divane Gönül Sana Yar Mı Yok, Yıldırım, 2024: 91), *Oldu bitti seni aklım almıyor* (**aklı/kafası almamak**: Küskünüm, Yıldırım, 2024: 99), *yanarım cayır cayır* (cayır cayır yanmak: Vermem Yâri Ellere, Yıldırım, 2024: 109), *Katlanırım cefalara* (**cefaya katlanmak**: Yaylaları Dolaşalım, Yıldırım, 2024: 116), *Efkâr basar ağlarım* (**efkâr basmak**: Kınıfir Bağlarına, Yıldırım, 2024: 120), *Göz koydum bir güzele* (**göz koymak**: Zıyan Oldu Hayalim, Yıldırım, 2024: 145), *Yollar merhem olmuyor* (**merhem olmak**: Harap Oldum Gidiyom, Yıldırım, 2024: 147), *Göze nazara gelir* (**göze/nazara gelmek**: Karlı Dağın Yolları, Yıldırım, 2024: 155), *Müjdesi baş üstüne* (**baş üstüne**: Ordu'nun Kavakları, Yıldırım, 2024: 160), *Günü birlik dönerim* (**günü birlik**: Unuttum Üşümeyi, Yıldırım, 2024: 166), *Yaktı beni kül etti* (**kül etmek**: Unuttum Üşümeyi, Yıldırım, 2024: 166), *Ah ciğerimin köşesi* (**ciğerimin köşesi**: Gör Beni Yâr Ne Hâldeyim, Yıldırım, 2024: 168).

Şair, ölçünlü dildeki deyimlerin dışında Ordu ağzına özgü deyim niteliğindeki kullanımlara da başvurmuştur.

Tarlaya baharla ektim sarımsak

Kazamam otunu ayrı kalırsak

Sen orada yalnız ben de burada

Kavuşsak da sarım sarım sarılısak (sarım sarım sarılmak)

(Sevda Hasreti, Yıldırım, 2005: 15).

Ağızlara özgü diğer kullanımlar arasında şunları da sıralayabiliriz: *Güzelliği gönül bağına düştü* (**gönül bağı**), *Bulunur mu iki gönül çakışan* (**gönlü çakışmak**) (Güneş Batarken, Yıldırım, 2005: 19), *Gönlümü kaptırdım yaylada gezince* (**gönlünü**

kaptırmak: Yaylada Gezerken, Yıldırım, 2005: 21), *Bu gönlüm başımı ısıtmaz benim* (**başını ısıtmak:** Gönüm Başımı Isıtmaz, 2005: 55), *Duygumu yenemem yaşarır gözüm* (**gözü yaşarmak:** Eski Resimler, 2005: 68), *Doyasıya bakmak elbette zordur* (**doyasıya bakmak:** Hasretin Öldürür Beni, Yıldırım, 2006: 17), *Bu belki de dünya hayat vergisi* (**hayat vergisi:** Dünya Sevdası, Yıldırım, 2006: 32), *Gönlü yanar döner aşkı bulaşık* (**yanar döner:** Gönü Bulaşık, Yıldırım, 2006: 35), *Eski defterleri artık kapattım* (**eski defterleri kapatmak:** Arama Beni, Yıldırım, 2006: 48), *Aşkı sanki sakız oldu dillere* (**dillere sakız olmak:** Gurbet Aşkı, Yıldırım, 2006: 58), *Zirven bulutlarda tel duvak bağlar* (**tel duvak bağlamak:** Yayla Dağlar, Yıldırım, 2006: 99), *Nerde ise peşi sıra gezdiren* (**peşi sıra gezmek:** Ah Şu Para Yok Mu?, Yıldırım, 2006: 141), *Karşı mı gelelim ülkede düzene* (**düzene karşı gelmek:** Tek Misin, Çift Mi?, Yıldırım, 2006: 169), *Kapıldım bırakmam işin peşini* (**işin peşini bırakmamak:** Seveda Çekeri, Yıldırım, 2008: 25), *Yârim arzun neresi bir olalım gidelim* (**bir olmak:** Beyhude Silinmesin Ömürden, Yıldırım, 2008: 62), *Memlekete gözü gibi bakarken* (**gözü gibi bakmak:** Sıla Hasreti, Yıldırım, 2008: 95), *Çöpü yere atan verir kabak tadı* (**kabak tadı vermek:** Kabak Tadı, Yıldırım, 2008: 151), *Mart havası ince sazdır* (**ince saz:** Martın kışı, Yıldırım, 2008: 175), *Andır kalsın sevdalık* (**andır kalmak:** Keşkeklik Keklik, Yıldırım, 2008: 181), *Günü aya eklerim* (**günü aya eklemek:** Yar Kahrı, Yıldırım, 2008: 182), *Uzak yakın kadir kıymet bileniz* (**kadir kıymet bilmek:** Dostlar Meclisi, Yıldırım, 2015: 94), *Göllerine varıp el yüz sürdüğüm* (**el yüz sürmek:** Anadolu'ya Merhaba, Yıldırım, 2015: 121), *Yâr ırakta çeşme derdimi deşme* (**derdini deşmek:** Tez Gel Yârim, Yıldırım, 2018: 46), *Kabule gelemem tabur bozanı* (**tabur bozmak:** Dostu Ararım, Yıldırım, 2018: 93), *Koç kurban adarım şeker diline* (**kurban adamak:** Sen Aslı Ben Kerem, Yıldırım, 2018: 148), *Gel kız kavi edelim* (**kavi etmek:** Babut Serdim Harmana, Yıldırım, 2018: 177), *Deli gönül fora verir hemen de* (**fora vermek:**

Çekiçoğlu Çeşmesi, Yıldırım, 2024: 36), *Kıran girdi bu yıl kızıl güllere* (**kıran girmek**: Hasretlik Kolay Mı?, Yıldırım, 2024: 51), *Sal gelsin dostum bir selam sal gelsin* (**selam salmak**: Bir Selam Sal Gelsin, Yıldırım, 2024: 79), *Dünya bana gam yükü bakar mısın hâlîme* (**gam yükü**: Vardım Gurbet Ellere, Yıldırım, 2014: 96), *Tabipler neylesin gönül ağrım* (**gönül ağrısı** (ölçünlü dildeki karşılığı kalp ağrısı): Koç Kurban Adarım, Yıldırım, 2024: 100), *gonca gülü har sarar / yüce dağı kar sarar / yüreğim yarasını / sarsa sarsa yar sarar* (**yürek yarası**: Ben Güzelin Yâriyim, Yıldırım, 2024: 105), *Komşular cıbban tutar* (**cıbban tutmak**: Gülmedim Gülemedim, Yıldırım, 2014: 107), *Sevdamız ki çıksın şu gün yüzüne* (**gün yüzüne çıkmak**: ölçünlü dildeki karşılığı gün ışığına çıkmak, Gel Güzelim Gel, Yıldırım, 2018: 19), *Bayılırım bayılır / Dilinin nakışına / Kapıldım gidiyorum / O şahin bakışına* (**kapılıp gitmek**: Vermem Yâri Ellere, Yıldırım, 2024: 109), *İşmarı çaktı geçti* (**işmar çakmak**: Bir Güzel Baktı Geçti, Yıldırım, 2018: 156), *Sabır küpü müyüm, ağlamasam da* (**sabır küpü**: Efkarım Başımda, Yıldırım, 2024: 25), *Ağlar mısın güler misin, neylersin* (**ağlar mısın güler misin**: Ağlar Mısın Güler Misin, Yıldırım, 2024: 47), *Berduş yürek şimdi kurşun yaralı* (**berduş yürek**: Aşka Karşı Duramam, Yıldırım, 2024: 56), *Derin yaralıyım, kanar yüreğim* (**yüreği kanamak**: Kaf Dağı'na Yâre Güle Giderim, Yıldırım, 2024: 58), *El etti, işmar etti* (**işmar etmek** (Ölçünlü dildeki karşılığı göz etmek (Sinan, 2015: 38) : Yanar ağlar Özlerim, Yıldırım, 2024: 114), *Mevla murat eylesin* (**murat eylemek**: Çeşmeler Dolu Dolu, Yıldırım, 2024: 126), *Dil dal edin cihana* (**dil dal etmek**: Dil Dal Edin Cihana, Yıldırım, 2024: 152), *Düş peşime, Çambaşı'na* (**peşine düşmek**: Düş Peşime Çambaşı'na, Yıldırım, 2024: 163).

Kalıp Sözler

Söz varlığını zenginleştiren unsurlardan kalıp sözler hem günlük konuşma dilinde hem de ölçünlü dilde karşımıza çıkar. Ünal Yıldırım da şiirlerinde kalıp sözlere yeri geldikçe yer vermiştir.

Özlem nedir? Cevap verin soruma

Gözlerim yaşarır iş bu yoruma

Kurşunun yürekte yarası gibi

Güle güle demek gider zoruma

(Ayrılık hasreti, Yıldırım, 2005: 38)

Şiirlerinde yer alan diğer kalıp sözler şunlardır: *Afiyet olsun bey, duysam dilinden* (**afiyet olsun**: Çekilmez Kahr, Yıldırım, 2005: 40), *Helal et hakkını bu gaileme* (**hakkını helal etmek**: Canım Anneciğim, Yıldırım, 2005: 42), *Mola bismillah der reis ilk sözde* (**bismillah**: Hamsinâme, Yıldırım, 2005: 50), *Zehir zıkkım olsun içtin şişeyi* (**zehir zıkkım olmak**: Yayla Yolları, Yıldırım, 2005: 61), *Yardımcımız olsun Mevla Yaradan* (**Mevla/Yaradan yardımcı olsun**: Bakkallar Değişti, Yıldırım, 2005: 65), *Yardımcıdır büyük Mevla Yaradan* (**Mevla/Yaradan yardımcıdır**: İstanbul Hasreti, Yıldırım, 2006: 18), *Aman dikkat rica ederim nazla* (**rica etmek**: Trafik Bilmez Miyiz Biz, Yıldırım, 2005: 66), *İsyankâr mı hâşâ şükür Allah'a* (**Allah'a şükür**: Sıkıldım Hayattan, Yıldırım, 2005: 77), *Çilingir sofrası alkol vallaha/Ülkede her yanı sarmış billaha* (**vallahi** (< Ar. ve + Allah 'Allah hakkı için'), **billah** (< Ar. bi'l-lâh 'Allah için' (Parlatır, 2014: 1778, : Kahpe Meyhane, Yıldırım, 2005: 78), *Doğa ki insana Allah vergisi* (**Allah vergisi**: Hayat Sanki Güreştir, Yıldırım, 2005: 84), *Ülkemi soyanlar Allah'tan bulsun* (**Allah'tan bulmak**: Banka Soygunu, Yıldırım, 2005: 85), *İnşallah demeyiz ne güne kaldık* (**inşallah** (< Ar. 'Allah isterse, Allah nasip etti ise, kismetse (Parlatır, 2014: 749): Yerli Malı Haftası, Yıldırım,

2005: 89), *Allah'tan korkun da yapmayın oyun* (**Allah'tan korkmak**: Potak Fındık, Yıldırım, 2005: 107), *Seçimlere selam olsun efendim* (**selam olmak**: Potak Fındık, Yıldırım, 2005: 112), *Yine de ederiz Allah'a niyaz* (**Allah'a niyaz etmek**: Boztepe, Yıldırım, 2005: 134), *Allah'a çok şükür dua ediyoruz* (**Allah'a çok şükür, dua etmek**: Çambaşı, Yıldırım, 2005: 137), *Bu yolculuk sabah ola hayrola* (**sabah ola hayrola**: Suşehri, Yıldırım, 2005: 139), *Ömrümüz geçiyor hey gidi günler hey* (**hey gidi günler hey**: Hizmet Yapan Olsa, Yıldırım, 2005: 145), *Sabır ihsan etsin Mevla Yaradan* (**Mevla/Yaradan sabır ihsan etsin**: Bosna Hersek, Yıldırım, 2005: 156), *Durmuşum namaz niyaza* (**namaza niyaza durmak**), *Allah bol sabırlar versin* (**Allah sabırlar versin**) (Kış Bahar Mânileri, Yıldırım, 2005: 187), *Mevla'm sabırlar versin* (**Mevla sabırlar versin**: Elim Değdi Dikene, Yıldırım, 2024: 172), *Buyur etti beni şamata saza* (**buyur etmek**: Başıma Bela, Yıldırım, 2006: 42), *Gururum inancım Allah aşkına* (**Allah aşkına**: Renkli Duygu, Yıldırım, 2006: 66), *Kim ki şükür bilmez gelir dövesim* (**şükür bilmemek**: Büyük Nimetler, Yıldırım, 2006: 73), *Komşunun yardımı Tanrı hatırı* (**Tanrı hatırı**: Komşuluk, Yıldırım, 2006: 77), *Canlıyız muhtacız bekleriz rahmet* (**rahmet beklemek**: Yağmur, Yıldırım, 2006: 82), *Kendini sakın ha vallah billah vurur* (**vallahi billahi**: Trafik Canavarı, Yıldırım, 2006: 96), *Yüreğinde sevda Mevla aşkına* (**Mevla aşkına**), *Çok şükür demeyi bil en azından* (**çok şükür**) (Günlük Nokta, Yıldırım, 2006: 108), *Çeşmenin başında Allah'ım kerim* (**Allah kerim**: Canım Yaylalar, Yıldırım, 2006: 116), *Allah yardımcımız olsun efendim* (**Allah yardımcısı olmak**: 2001 Yılı Biterken Ekonomi, Yıldırım, 2006: 144), *Allah'tan reva mı bu da efendim* (**Allah'tan reva**: 2001 Yılı Biterken Ekonomi, Yıldırım, 2006: 148), *Çekeriz vatan sağolsun efendim* (**vatan sağolsun**: 2001 Yılı Biterken Ekonomi, Yıldırım, 2006: 155), *Allah sıhhat versin günlük her yaşında* (**Allah sıhhat versin**: Çevre, Yıldırım, 2006: 163), *Başarı sağlarım Allah'ın izniyle* (**Allah'ın izni ile**: Şiir

Dünyam, Yıldırım, 2006: 173), *Ondan ip yapardı kimi Allah kulu* (**Allah kulu**: Maziye Bilirim, Yıldırım, 2006: 184), *Müsaade et sana çiçek vereyim* (**müsaade etmek**: Bayram Geçmeden, Yıldırım, 2008: 43), *Evvel ahrımızı Allah gayıra* (**Allah kayıra**: İnsanız yani, Yıldırım, 2008: 80), *Mevlamız yaradan korusun Türk'ü* (**Mevla/Yaradan korusun**: İstanbul Kapısı, Yıldırım, 2008: 114), *Asayiş berkemal reva mı Türk'e* (**asayiş berkemal** (< F. āsāyîş + ber + Ar. kemāl 'her şey yerli yerinde, huzur ve sükûn var' (Parlatır, 2014: 105): İstanbul'a Vize, Yıldırım, 2008: 164), *Mevlaya mı yalvardın güzelliğin mest etti* (**Mevlaya yalvarmak**: Ben Gönlümü Bunca Yıl, Yıldırım, 2015: 26), *Dostlar hoş geldiniz sefa geldiniz* (**hoşgeldiniz sefa geldiniz**: Dostlar Meclisi, Yıldırım, 2015: 94), *Dünyada nimete şükür Allah'a* (**Allah'a şükür**: Hayatım Dağlar, Yıldırım, 2015: 119), *Pir Aziz Pir insan ruhun şâd olsun* (**ruhu şâd olmak**: Eski Tarih Abdal, Yıldırım, 2015: 132), *Rabbim Allah; şükür diyen emindir* (**Rabbim Allah**: Yolgeçen Hanı, Yıldırım, 2015: 153), *Sağlık diliyorum her kul ferdine* (**sağlık dilemek**: Yıllar Kırandan Aştı, Yıldırım, 2015: 163), *Bilmem hayır mı şer mi* (**hayır mı şer mi**: Yağmur Yağar Dinmiyor, Yıldırım, 2015: 227), *Şu kalbimi kanattın, kadir Mevla görüyor* (Bekliyardım Yolunu, Yıldırım, 2018: 78), *Cenâb-ı Allah'ı seven kullardan* (**cenab-ı Allah**: Dostu Ararım, Yıldırım, 2018: 93),² *Kışkırtır insanı Allah'ından bul* (**Allah'tan bulmak**: Bir İstanbul Ki, Yıldırım, 2018: 112), *Kadir Mevlâm kayıra* (**Mevla kayırmak**: Karanfili Biçerim, Yıldırım, 2018: 163), *Yedi kere maşallah* (**maşallah** < Ar. mā-şa'a Allah '1. Takdir ve özgü için kullanılır. 2. Şaşma ve memnuniyet için kullanılır. Maşallah buyurun.' (Parlatır, 2014: 1018), Sen Gideli Buradan, Yıldırım,

² Şairin kullanmış olduğu *Cenâb-ı Allah* tabirinin sözlüklerde *cenâb-ı Hakk* (Allah), *cenâb-ı hâlik* (Allah), *cenâb-ı Mevlevî* (Hz. Mevlâna) gibi kullanımları da mevcuttur (Parlatır, 2014, s. 244). Ancak *Cenâb-ı Allah* kullanımı daha çok günlük konuşma dilinde yaygındır.

2018: 180), *Seveni sevdiğine/Gayır Allah'ım gayır (gayır Allah gayır: Vermem Yâri Ellere, Yıldırım, 2024: 109).*

Sonuç

Atatürk'ün ifade ettiği gibi “Türk dili zengin, geniş bir dildir; her mefhumu ifadeye kabiliyeti vardır. Yalnız onun bütün varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde işlemek lazımdır.” Şüphesiz bunda yazarlara, şairlere, akademisyenlere, araştırmacılara kısaca eli kalem tutan herkese görev düşmektedir.

Türkçenin söz varlığı üzerine akademik düzeyde Türkiye’de en önemli çalışmalar Doğan Aksan (2014, 2015) tarafından yapılmıştır. Aksan (2015) söz varlığının içerdiği öğeleri sırası ile temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, ilişki sözleri (kalıp sözler), kalıplaşmış sözler, terimler ve çeviri sözcükler şeklinde sıralamıştır. Kanaatimizce söz varlığı kavramının kapsamı genişletilebilir ve buna ikilemeler, terimler, özel isimler, renk isimleri, bitki isimleri, akrabalık isimleri, canlı isimleri, insan teni, çehresi ve göz rengi ile ilgili isimler, ölçü isimleri, vakit isimleri, giyim-kuşama ait isimler, yiyecek-içecek isimleri, değerli taşlar, astronomi ile ilgili isimler, mitolojik isimler, argo vb. de dâhil edilebilir.

Ünal Yıldırım’ın yayımlanmış 6 şiir kitabı üzerine yapmış olduğumuz bu söz varlığı çalışması temelde geniş ve kapsamlı bir çalışma olup esasen seminer veya yüksek lisans tezi düzeyinde bir çalışma yapmayı gerektirmektedir. Bu noktada bir hususa dikkat çekmek faydalı olacaktır. Şair, yayımlanmış olduğu şiirlerinden bazılarını kitaplarının yeni baskılarında güncellemiş; uzatma, kısaltma ve değiştirmenin yanı sıra bazen de şiirleri bestelenirken sözlerinde değişikliğe gitmiştir. Şairin söz varlığı üzerine çalışma yapacak araştırmacıların bunları göz ardı etmemesi ve bu hususu dikkate almaları faydalı olacaktır.

Gerçek bir Anadolu sevdalısı olan ve Ordu ağzından hareketle Türkçeyi ilmek ilmek işlemeye gayret eden şair; *Ülkem Türkiye, Çamlıhemşin, Suşehri, Türkiye Nimeti, Anadolu, Türkiye, Türkiye’de Bölgelerim, Güzel Türkiye, Güzel Anadolu/Güzel Anadoluyuz, Yüce Millet Büyük Ülke, Canım Ülkem, Milli Sevdamız, Tutkum Türkiye, Canım Türkiye, Anadolu’ya Merhaba, Biz Anadoluyuz, Anadolu Dağları* gibi şiirlerinde yalnız Anadolu’yu, 81 ili (*Türkiye’de Bölge İlleri, Memleket İlleri*) değil karış karış doğduğu toprakları Ordu’yu da gezer ve okurlarına gezdiren. Yerleşim yerlerinin eski isimlerini (*Vona, Yoroç, Tamzara, Kavron, Kotencur, Sal, Pokut, Amlakit, Polovit, Tirovit, Elevit, Samistal* vb.) de bilen şair, bunları şiirlerinde yeri geldikçe kullanır. Yerelden ulusala (*23 Nisan, 29 Ekim*) ve evrensele (*Bosna Hersek*) yönelik bir çizgiye sahiptir.

Anadolu’nun kültürel zenginlikleri (*Ben Anadoluyum*) ve memleketi Ordu’nun güzellikleri ile gurur duyar. Gerçek bir vatanseverdir. Ülkesindeki ve dünyadaki gelişmeleri siyasetten (*Irak Tetikte, Avrupa Birliği*) ekonomiye kadar (*2001 Yılı Biterken Ekonomi*) takip eder. Yeri geldiğinde duygu ve düşüncelerini özgürce şiirine aksettirir. Bu bazen övgü, bazen gurur, bazen sitem şeklindedir. *İstanbul 2004, Bir İstanbul Ki, İstanbul Aşk, İstanbul Hasreti, İstanbul 04, Canım İstanbul, Bir Berduş İstanbul, Gurbet İstanbul, İstanbul’a Vize, Ne Olmuş İstanbul’a, Gurbet İstanbul 09, Gezdim Boğaziçi’ni* adlı şiirleri İstanbul’a olan sevgisinin bir yansımasıdır. İstanbul’un bilmediği bir semti (*Üsküdar İskeleyi, Üsküdar Sahili, Çamlıca Tepesi*), gezmediği bir köşesi (*Gezdim Boğaziçi’ni, İstanbul Kapısı, Dile Gelir İstanbul*) yok gibidir.

Yeri geldiğinde Ordu ağzına özgü sözcük ve deyimleri kullanmaktan imtina etmez, aksine bundan zevk alır ve bunu okurlarına da yansıtır. İstanbul örneğinde olduğu gibi Ordu’da en sevdiği yerlerden birisi Çambaşı Yaylası’dır. *Çambaşı Sevdası,*

Çambaşı Yolları, Çambaşı, Çambaşı Seçme Yayla, Çambaşı'na Yolculuk, Ev Kurdum Çambaşı'na, Çambaşı'nın Başında, Dağlar Çambaşı, Düş Peşime Çambaşı'na adlı şiirleri buna örnek gösterilebilir. Çambaşı'nı Boztepe, Kurul Kayası, Tabya Başı gibi mekanlar izler. Bahçesindeki çiçeklere şiir yazacak kadar naif olan şair, mâni tarzındaki şiirlerinde daha başarılıdır.

Biz bu çalışmada şairin yaşam ve kültür zenginliğine ve gerekse söz varlığının zenginliğine dikkat çekmek amacıyla kısmi olarak atasözü, deyim ve kalıp sözler üzerinde durduk. Temennimiz ileride yüksek lisans tezi düzeyinde bir çalışmanın yapılmasıdır.

Kaynakça

Akçiçek, G. (2010). *Kırık sesler sokağı*. Ordu: Kumdan Yazılar Yayınevi.

Aksan, D. (2014). *Anadilimizin söz denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksan, D. (2015). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksu, B. T., Akalın, Ş. H., & Toparlı, R. (2022). *Türk atasözleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Küçük, S. & Odabaş, V. (2012). Ordulu Şairler Örnekleminde Özel İsimlerin Kültürler Arası Öğrenmeye Katkısı. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, 2305-2355 <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4211>

Küçükaydın, M. A., Arslan, R., & Sağır, Ş. U. (2014). Çok Kültürlülüğün Medya, Edebiyat, Oyun ve Müziğe Yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 34 (7) 583-593.

Odabaş, V. (2019). *Dursun Ali Akın'ın şiirlerinde söz varlığı*. Ed. Doç. Dr. Salim Küçük, Ankara: Gece Akademi.

Okumuş, S. (2010). *Cumhuriyet dönemi Ordulu şairler antolojisi*. Ordu: Serüven Kitap.

Okumuş, S. (2017). Cumhuriyetten günümüze Ordu'da edebiyat çevreleri ve şiir. *Karadeniz*, 33, 13-30. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.297875>

Ordulu şairler ve yazarlar antolojisi (2016). Derleyen: Tevfik Karabulut, Musa İşleyen, Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Öztürk, B. (2013). *Ordu'nun dereleri*. Ankara: Altınpost Yayınları.

Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin deyim varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Yıldırım, Ü. (2005). *Sabaha karşı*. 1. Baskı, Ordu: Orses Matbaacılık.

Yıldırım, Ü. (2006). *Peri çarşısı*. 1. Baskı, Ordu: Olay Matbaası.

Yıldırım, Ü. (2008). *Var mı sevda üstüne*. 1. Baskı, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

Yıldırım, Ü. (2013). *Gönül bir ilkbahar (Mâniler-Semailer)*. Ankara: Altınpost Yayınevi.

Yıldırım, Ü. (2015). *Kafdağı'nın gülleri (Koşmalar, Mâniler)*. Ed. Doç. Dr. Salim Küçük, 2. Baskı, Ankara: Serüven Kitabevi.

Yıldırım, Ü. (2018). *Gönül bir ilkbahar (Koşmalar, Mâniler, Semailer)*. Ed. Doç. Dr. Salim Küçük, 2. Baskı, İstanbul: Artshop.

Yıldırım, Ü. (2024). *Yollar söylesin (Koşmalar, Mâniler, Semailer)*. Ed. Prof. Dr. Salim Küçük, İstanbul: Artshop.

Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış deyimler sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

BÖLÜM 2

ORDU AĞZI SÖZ VARLIĞINDA ÖLÇÜ BİLDİREN KAVRAMLAR

MÜMİN ATEŞ¹

Giriş

Türkçe Sözlük'te ağız “Belli yerleşim bölgelerine özgü, yazı dili hâline gelmemiş dil; diyalekt” (TDK, 2023: 74) şeklinde tanımlanmıştır.

Ağız, “Aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir.” (Demir, 2002: 114).

¹ Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ordu/Türkiye, Orcid: 0000-0003-2555-6278, mumin.ates@outlook.com

Ergin (1998: 10), ağız şöyle tanımlamaktadır: “Ağız, bir dilin bir şive içinde mevcut olan ve söyleyiş farklarına dayanan küçük kollara, bir memleketin çeşitli bölge ve şehirlerinin kelimeleri söyleyiş bakımından birbirinden ayrı olan konuşmalarına verdiğimiz addır.”

Ordu ağzının Anadolu ağızları içerisindeki durumundan bahsetmek için Karahan’ın tasnifinden bahsetmek gerekir. Karahan Türkiye Türkçesi ağızlarını 3 ana gruba ayırmış, ana grupları da alt gruplara ayırmıştır. Bu sınıflandırmada Ordu ağızı Batı Grubu ağızları içerisinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra aynı tasnifte Ordu merkez ilçe başta olmak üzere Mesudiye hariç batı grubu V. alt grupta, Mesudiye ise VI. alt grupta yer almaktadır (Karahan, 2022: 1-2).

Türkçe Sözlük’te ölçü, “1. Bir niceliği, o nicelik için kabul edilmiş birimlerden birine göre oranlayarak değerlendirme, mizan. 2. Bu değerlendirmede kullanılan birim, ölçme birimi. 3. Ölçme sonucu bulunan rakam. 4. Belirlenmiş boyut. 5. Ölçüt vb.” olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2023: 1844).

Dünya tarihini incelediğimizde 19. yüzyıldan itibaren tüm ölçü birimlerinde belli bir standarda ulaşma çalışmalarının başladığı görülmektedir. Fransız Hükümeti’nin öncülüğünde 20 Mayıs 1875’te Paris’te aralarında Osmanlı İmparatorluğu’nun da bulunduğu 17 devlet temsilcisinin katılımıyla Metre Konvansiyonu imzalanarak evrensel ölçü birimleri kullanılması yönünde adımlar atılmış, 1 Mart 1882’den itibaren geçerli olmak üzere 23 Eylül 1881’de yeni ölçüler ile ilgili bir kararname yayımlanmıştır. Cumhuriyet dönemine baktığımızda ise Atatürk’ün girişimi ile 26 Mart 1931’de yapılan değişiklikle metrik sistem yasal metroloji kapsamında yeniden kabul edilmiştir.

Ölçü kavramı geçmişten günümüze kadar insanoğlunun her dönem karşısına çıkmıştır. Bu kimi zaman standart dilin imkânları ile olmuş, kimi zaman ise yaşanan coğrafyanın beraberinde getirmiş olduğu ağız özellikleri ile olmuştur. Bu çalışmada ölçü bildiren kavramlara Ordu ağız penceresinden bakılmaya çalışılmıştır.

Ordu ağızında ölçü kavramını yaptığımız sınıflandırma ile 13 farklı başlık altında inceledik. İncelemede ölçü kavramlarının köken ve sözcük türlerini de yer verdik.

Uzunluk Bildiren Ölçü Kavramları

Ordu ağızında yalnız nesneler değil insanların boylarının uzunluğu veya kısalığı için de ölçü bildiren sözcükler kullanılmıştır.

adım: a. Adım. *OİBA:206*

cöke: Fr. a. Joker, kısa boylu. *OİYA:339, YKADSK:415*

cörtlek (I): a. Cüce, çok kısa boylu. *DS/2:1008*

cörtlemen: a. Cüce, çok kısa boylu. *DS/2:1008*

cüre: a. Kısa boylu, zayıf. *OAD:34*

cürebe: a., sf. Cüce, kısa boylu. *YKADSK:415, UHM: 441*

çarpık: a. Kısa boylu, bodur. *DS/2:1084*

çörtük (IV): a. Cüce, çok kısa boylu. *DS/2:1008*

dobuç (II): a. Kısa boylu, tıknaz (kimse). *DS/2:1533*

gebeç (I) -1: Ar. a. Kısa boylu, şişman, göbekli. *DS/3:2122*

gebeç -2: Ar. sf. Kısa boylu, şişman, göbekli. *DS/3:2122*

gısa: a. Kısa. *AA:136, OİBA:441*

gulaç: a. Kollar açılmış durumdayken parmak uçları arasındaki uzaklık, kulaç. *BS:130*

güdek (II): sf. Kısa, bodur, gelişmemiş. *DS/3:2209*

güdelek (I): sf. Kısa, bodur, gelişmemiş. *DS/3:2209, OİSV:210*

gündek: sf. Kısa. *OAD:58*

hortuk (III): a. Kısa boylu (kimse). *DS/3:2414*

kodalak (IV): 1. a. Kısa boylu, tıkız (kimse). *DS/4:2898*

küpüç (I): a. Kısa boylu, şişman (kimse). *DS/4:3043*

kütlez: a. Kısa boylu, şişman, bodur. *DS/4: 3054*

metire: Fr. a. Metre. *OİBA:530*

metiro: Fr. a. Metre. *BS:163*

metre: Fr. a. Metre. *OİBA:530*

metrō: Fr. a. Metre. *AA:146*

sölpük (II): sf. Uzun boylu. *DS/5:3679*

söltük: sf. Uzun boylu. *DS/5:3679*

şaltah, şaltak (II): 1.sf. Uzun ve geniş (giysi için). *DS/5:3742*

tıkmak (I): sf. Kısa boylu, şişman. *DS/5:3913*

tıkman: sf. Kısa boylu, şişman. *DS/5:3913*

yerden bitme: a. Kısa, bodur. *BS:222*

Ağırlık Bildiren Ölçü Kavramları

Ordu ağzında ağırlık bildiren ölçü kavramları az kullanılmıştır.

ār: sf. Ağır. *OİYA:334*

avur (I): a. Ağır. *DS/I:395, OİYA:335*

batman: a. Eskiden ağırlık ölçüsü, 10 kg. *UHM:438*

direm (I): 1. Ar. a. Bir ağırlık ölçüsü, dirhem. *DS/2:1513, BS:82*

kilo: Fr. a. Kilo. *OİBA:503*

löbüsdür: a. Çok iri, çok ağır. *BS:158*

nüğ-2: Far. a. Okkanın sekizde biri, elli dirhem. *DS/4:3258*

okga: Ar. a. Eski bir ağırlık birimi, okka. *BS:168*

yeğni: 1. a. Hafif. *DS/6:4227*

yeğnik: a. Hafif. *DS/6:4227, OİSV:218*

yēlik: a. Hafif. *AA:158*

yénik (IV) -1: a. Hafif. *DS/6:4228, DS/6:4229*

yēnik: a. Hafif. *AA:158*

yēnikgine: zf. Hafif, hafifçe. *AA:159*

yenlik -1: a. Hafif. *DS/6:4228*

yeynik: a. Hafif, ağırlığı az olan. *DS/6:4822, UHM:465*

yèynik: a. Hafif. *OİYA:358*

Yükseklik Bildiren Ölçü Kavramları

Ordu ağzında yükseklik bildiren ölçü kavramlarının daha çok coğrafi unsurlar için kullanıldığı görülmektedir. Bunlar tepe vb. yüksek yerler için kullanılmıştır.

cindoruk: a. En yüksek yer. *DS/2:977*

doran (I): a. Tepe, en yüksek yer, uç. *DS/2:1564*

yúñsek: sf. Yüksek. *AA:160*

yümsek: sf. Yüksek. *KİAT:355, OİYA:359, OAD:93*

yüsek: sf. Yüksek. *BS:228*

Uzaklık-Yakınlık Bildiren Ölçü Kavramları

Ordu ağzında uzaklık ve yakınlık bildiren ölçü kavramları genellikle mesafeye dayalı olarak adlandırılmıştır.

beri: a. Yakın, yakınlık. *OAD:29*

galp: a. Uzak. *KİAT:321*

ırak: sf. Uzak. *BS:144, UHM:453*

ıraḥ: a. Irak, uzak. *AA:142*

yaḥın: sf. Yakın. *AA:157*

yaḥın: sf. Yakın. *OİBA:668*

Büyüklik-Küçüklük Bildiren Ölçü Kavramları

Ordu ağzında büyüklik, küçüklük bildiren ölçü kavramları daha çok insanları veya nesneleri nitelemek için kullanılmıştır.

alamet: Ar. a. İri, çok iri. *BS:24*

apalak (I): 2. a. İri, tombul yüzlü, ablak. *DS/1:283*

ardala (II): 1. a. İriyarı, kocaman. *DS/1:303*

azman: sf. İri, çok iri. *BS:38*

bir tike: 2. a. Küçük. *DS/1:703*

böyükgine: a. Büyükçe. *AA:121*

böyüg: sf. Büyük. *OİBA:280*

böyük: a. Büyük. *OİYA:337, BS:53, OİBA:281*

böyüK: sf. Büyük. *OİBA:281*

büyüg: sf. Büyük. *OİBA:289*

büyüK: sf. Büyük. *OİBA:289*

cenab: Ar. a. Büyük, aciz. *OİBA:292*

cıftır: a. Küçük, zayıf, ince. *DS/2:897, OAD:33*

cındık (I): sf. Küçük ve yuvarlak. *DS/2:919*

cındık: sf. Çok küçük. *OİYA:338*

cındık: sf. Çok ufak, az. *OAD:33, UHM: 440*

cırtlık (V): a. Küçük, cüce. *DS/2:940, BS:60*

cıtmuk: a. Çok küçük. *OİSV:205*

cızğa: a. Küçük, çizgi gibi. *OİYA:338*

cindire (II): sf. Küçük. *DS/2:977*

civek: a. Çok küçük. *OİYA:338, UHM: 441*

civil: a. Ufak, küçük. *OAD:34, UHM: 441*

dıvılcık (I): a. Küçük, ufacık: *Bir sepet elma aldım, yarısından fazlası dıvılcık çıktı. DS/2:1474*

div: Far. a. Dev. *KİAT:316*

dulcaḥ: a. Küçük, ufacık. *AA:126*

dulcuḥ: a. Küçük, ufacık. *AA:126*

dúúlcek: a. Küçük, düvlek. *AA:127*

ecük (I): sf. Az, çok az, azıcık, biraz, küçücük. *DS/3:1662, OİYA:342, BS:89, OİSV:207, UHM:445*

finini: sf. Ufak tefek, küçücük. *DS/3:1867*

galafat (II): Rum. a. Büyük. *BS:103*

gambak (II): a. Büyük, yuvarlak. *DS/3:1906*

ġatuvaz: a. İri. *OİYA:345*

ġılık (VI): a. Küçük. *DS/3:2043*

gıran (V): 3. a. Ufak. *DS/3:2052*

gıynak (II): a. Çok az, küçük parça. *DS/3:2068, BS:121*

goca: a. Koca, büyük, zevç. *KİAT:324, BS:122*

ġocaman: sf. Kocaman. *OİBA:443*

ġubat: a. İri yapılı, sevimsiz. *AA:138*

gubat: a. Kaba, iri yapılı, sevimsiz. *OAD:57*

ġüccü: sf. Küçük. *OİBA:418*

ġüccüġ: sf. Küçük. *OİBA:418*

ġüccük: sf. Küçük. *OİBA:418*

ġüccüġ: sf. Küçük. *OİBA:418*

ġüdemen: sf. Küçük, ufak. *DS/3:2212*

kelete (I): 2. a. Küçük parça, artık: *Bu kumaş kelete kalmıştı, çocuğa yaptım. DS/6:4545*

kıdım kıdım (I): zf. Küçük küçük, azar azar. *DS/4:2788, OAD:67*

küccük: a. Küçük. *KİAT:333*

küçü: sf. Küçük. *OİBA:509*

ofak: sf. Küçük. *DS/5:3267*

ofak: sf. Ufak. *OİYA:352*

ôfak: sf. Ufak. *OİYA:352*

tinik: a. Küçük. *DS/5:3937, OAD:86*

ufacah: zf. Ufacık. *AA:155*

ufağ: sf. Ufak. *OİBA:643*

ufak: sf. Küçük. *BS:208*

ufak: sf. Ufak. *OİBA:643*

uncacuk: sf. O kadarcık, azıcık, küçücük. *BS:209*

yiri: sf. İri, kocaman. *OAD:93*

zıranta: sf. İri, büyük. *BS:231*

Kalınlık-İncelik Bildiren Ölçü Kavramları

Bu yapıdaki kavramlar daha çok insan ve nesneler için kullanılmıştır.

cırgamak: sf. Zayıf, ince. *OİYA:338*

gahn (III): sf. Kalın. *DS/3:1901*

ğahn: sf. Kalın. *OİBA:428*

gılcan: a. İnce yapılı. DS/3:2039

hımız: sf. İnce, zayıf. OAD:61

incecüg: sf. İncecik. OİBA:489

incecük: sf. İncecik. OİBA:489

Kalın: sf. Kalın. OİBA:518

yalk (I): sf. İnce, zayıf. DS/6:4149

yalk: sf. İnce, çelimsiz. OAD:91

yoğun: sf. Kalın, iri. OAD:93

Bütünlük, Oran ve Miktar Bildiren Ölçü Kavramları

Bu yapıdaki ölçü bildiren kavramlar genellikle nesneler için kullanılmıştır.

aacuk: zf., sf. Azıcık, bir parça. OAD:23

áccuq: zf. Azıcık. OİYA:333

acık (I): sf. Biraz, azıcık, pek az. DS/I:42

acuk (II): sf. Biraz, azıcık, pek az. DS/I:43, AA:115

acuq: sf. Azıcık. OİYA:333

adak adak: zf. Azar azar. DS/I:62

ağgun: zf. Çok, fazla. DS/I:89

alkum: a. Bir avuç, bir tutam. DS/I:223

aycuk: a. Azıcık, biraz. DS/I:410

ayuk (III): 2. zf. Biraz, azıcık: *Bana ayuk bakar mısın?*
DS/I:432

- az:** sf. Az. *OİBA:242*
- bağ:** a. Demet. *HROK: 233*
- banım:** 2. a. Yudum. *DS/I:521*
- bayā:** zf. Epeyce, çok fazla. *OİYA:336*
- bicimcik:** a. Ufacık, bir parçacık, bir tutam. *DS/I:682*
- biddınnah:** a. Bir parça, azıcık, biraz. *DS/I:686*
- bigıyuh:** a. Bir parça, azıcık, biraz. *DS/I:686*
- biparça:** a. Bir parça. *OAD:30*
- bir çalım:** zf. Bir parça, azıcık, biraz. *DS/I:686*
- bir kırık:** sf. Bir parça, azıcık, biraz. *DS/I:686*
- bir tahtadan:** zf. Hepsini birden: *Öküze bir tahtadan yüz lirayı saydı. DS/I:702*
- bir tee-1:** sf. Bir parça, azıcık, biraz. *DS/I:686*
- bir tee:** 2. sf. Bir tane. *DS/I:702*
- bir tike-1:** sf. Bir parça, azıcık, biraz. *DS/I:686*
- birez:** sf. Biraz. *AA:120*
- birte'e:** sf. Azıcık. *OAD:29*
- bisē:** zf. Biraz. *UHM:439*
- bitecük:** sf. Bir tanecik. *DS/I:708*
- bitemi:** 1. Ar. a. Tamı, tamamı. *DS/I:709*
- bitemi:** Ar. a. Hepsi, tamamı. *OİSV:204*
- bitemi:** Ar. a. Tamamen, tamamıyla. *OAD:29*

bittike: sf. Bir parça, azıcık, biraz. *DS/1:687*

bitün: sf. Bütün. *KİAT:309*

biy: zf. Bir kere *AA:120*

biyi: zf. Bir kere. *AA:120*

boy: a. Bir kısım, bir parça. *OAD:30*

buçuğ: sf. Buçuk. *OİBA:283*

buçuğ: a. Buçuk. *AA:121*

buçuğ: sf. Buçuk. *OİBA:283*

buçuğ: sf. Buçuk. *OİBA:283*

bütün: sf. Bütün. *OİBA:289*

cimecik (II): a. İki parmak ucuyla alınan miktar, tutam (toz şeyler hk.). *DS/2:969*

cimecük: a. Azıcık, pek az. *OİBA:294*

cip (I): 1. zf. Hep, bütün, çok. *DS/2:982*

cit kadar: zf. Az, azıcık. *DS/2:987*

çap (IV): 1. a. Deste, çile, bağ. *DS/2:1072, OİYA:339, BS:64*

çap: a. Tutam. *AA:123*

çerek: Far. sf. Çeyrek. *BS:66*

çımçıkıl (I): a. Çok, bol: *Bizim erik ağacı çımçıkıl, dallar eriği tartmıyor.* *DS/2:1176*

çımçıtır: a. Çok, bol. *DS/2:1176*

çıngıl çıtak (I): a. Bol, sık (meyve hk.). *DS/2:1181*

çō: sf. Çok. *OİBA:314*

çoğ: sf. Çok. *OİBA:313*

çok: sf. Çok. *OİBA:313*

çoK: sf. Çok. *OİBA:313*

çōK: sf. Çok. *OİBA:314*

çòk: sf. Çok. *OİBA:315*

çòK: sf. Çok. *OİBA:315*

dane: Far. a. Tane. *OİBA:321*

dene: Far. a. Tane. *KİAT:315, OİYA:341, AA:125, OAD:40, OİBA:330*

dutam: sf. Tutam. *OİBA:352*

eccúk: sf. Azıcık *AA:128, BS:89*

elçim (I): 1. a. Az, bir kerede ele alınabilecek kadar az olan nesne. *DS/3:1706*

elmek: Rum. sf. Bir tutam. *OİSV:207*

emlek: Rum. sf. Bir avuç. *OAD:45, OİSV:207*

epi: zf. Çokça. *OİYA:343*

garış: a. Karış. *KİAT:322, AA:133, OAD:52*

gıdım gıdım: zf. 1. Azar azar: *Bu sene bulguru gıdım gıdım harcıyoruz. DS/3:2034*

gıdım gıdım: zf. 2. Yavaş yavaş. *DS/3:2034, OAD:55*

gıdım: a. Çok az. *OAD:54, BS:116, OİSV:209*

ğısım: Ar. a. Avuç. *OİYA:346, AA:136*

gısım: Ar. a. Avuç. *UHM:449*

govur: a. Yarı boş, doluya yakın. *DS/3:2110*

govuz: a. Tam dolmamış, dolmak üzere. *HROK: 233*

gōz: a. Yarı veya az açık, tam dolmamış. *YKADSK:416*

göz kesimi: d. Göz kararı, oranlama. *DS/3:2182*

hēb: Far. zf. Hep. *OİBA:471*

hēbsi: Far. zm. Hepsi. *OİBA:471*

hēc: Far. zf. Hiç. *OİBA:472*

hēc: Far. zf. Hiç. *OİBA:472*

hēÇ: Far. zf. Hiç. *OİBA:472*

hepeyi: a. Az denmeyecek kadar fazla, bol, epey. *OAD:60*

hepisi: Far. zm. Hepsi. *AA:141, OİBA:473*

hic: Far. zf. Hiç. *OİBA:475*

hiş: Far. zf. Hiç. *OİYA:348, AA:141*

homak: a. Yığın, küme. *OAD:61*

höbek (I): 1. a. Yığın, öbek. *DS/3:2426, OİYA:348*

höme (II): a. Küme, birikinti. *DS/3:2432*

hömek: a. Küme, birikinti. *DS/3:2432*

hörtün: a. Yudum. *DS/3:2436, OAD:61*

ıcık (I): a. Çok az, biraz. *DS/4:2456, OAD:62*

ıcuk: a. Çok az, biraz. *DS/4:2456*

kavram (I): 1. a. Tutam, avuç dolusu. *DS/4:2691*

keltük: a. Eksik, yarım, küsuratlı. *OİYA:349*

kesek: a. Parça. *AA:144*

kıynaşık (I): a. Az açık, aralık. *DS/4:2859*

kıynık (II): a. Parça. *DS/4:2860*

kıypık (IV): a. Parça. *DS/4:2860*

kıypuk (II): a. Parça. *DS/4:2860*

konuz: a. Kabın ağzına dek dolu olması, yarıyı geçmiş durumu. *DS/6:4567*

kora (IV): a. Bir parça, bir süre: *Haydi çocuklar bir kora daha uyuyun. DS/4:2924*

koşam, kaşam: a. Bir avuç dolusu. *OAD:67*

koşam: a. İki elin yan yana gelmesiyle oluşan avuç: *Beş koşam fasulye aldım. DS/6:4568*

kovuz (I): 2. a. Tam dolu olmayan: *Testi dolu değil kovuz. DS/4:2941*

küsür: Ar. a. Küsur. *OİBA:518*

öbelek öbelek: zf. Az az. *OAD:76*

para: Far. a. Parça. *OİYA:352*

paraca (I): Far. a. Az, azıcık. *DS/5:3396*

perem perem: zf. 1. Parça parça. *DS/5:3431*

pırçım: a. Parça. *HROK: 233*

pırtkesek: zf. Parça parça, ufak tefek. *OAD:78*

pırtkesek: zf. Parça parça, ufak ufak. *DS/5:3447, AA:149*

pirtkesek: a. Seyrek, az. *UHM:459*

serdime: zf. Aralıklı, seyrek. *DS/5:3588*

sile (I): a. Ağzına değin dolu, tam. *DS/5:3635, BS:189*

şugaducuk: zf. Azıcık. *BS:199*

tamtakır: sf. Boş. *BS:200*

tıkıç, tıkız: sf. Dopdolu. *OAD:87*

tıkır (II): a. Sık, yoğun. *DS/5:3912*

tıkız (I): 1.sf. Çok dolu, sıkı, sıkışık. *DS/5:3913, OİSV:217*

tiribe: a. Çok. *AA:154*

tomar: Ar. a. Bir tutam. *OİYA:356, BS:206*

top: sf. Yığın, demet. *BS:206*

topu: a. Hepsi, tamamı. *AA:155*

yarım yālah: sf. Yarım yamalak. *AA:158*

yarı: sf. Yarı. *AA:158*

yoz: sf. Hiç eksilmemiş, fazla. *OAD:93*

zebil (I): 3. Ar. a. Çok, fazla. *DS/6:4357, OİYA:359,*

Sertlik Bildiren Ölçü Kavramları

Bu yapıdaki ölçü bildiren kavramlar genellikle nesneler için kullanılmıştır.

bek (I): zf. Sert, katı, sağlam, kuvvetli: *Bugün çift olmaz, toprak çok bek. DS/1:600, OAD:29, OİSV:204*

bek: a. Pek, kavi, sağlam. *KİAT:308*

beklik (II): a. Katılık, sertlik. *DS/1:636*

goyu (II): a. Katı. *DS/3:2111*

Genişlik Bildiren Ölçü Kavramları

Bu yapıdaki ölçü bildiren kavramlar genellikle insan ve nesneler için kullanılmıştır.

ablak (I): Ar. sf. Geniş *BS:21*

döşşeklü: sf. Geniş, enli. *BS:85*

enni: a. Enli, geniş. *DS/3:1760*

ennü: sf. Enli. *BS:93*

foltaḥ: a. Bol, geniş. *AA:130, DS/3:1875, OİYA:344, HROK:*
233

faltak: a. Bol, gevşek. *DS/6:4507, OİSV:208*

gen (II): a. Geniş. *DS/3:1989*

gen: a. Geniş, enli. *OAD:54*

geñiş: sf. Geniş. *AA:135*

halpan: sf. Geniş, bol. *DS/3:2262*

haltak: a. Geniş, bol. *DS/3:2262*

hılt (I): a. Bol, geniş, gevşek. *DS/3:236*

hıltak: a. Bol, geniş, gevşek. *DS/3:236*

holtak: a. Bol, geniş, gevşek. *DS/3:236, OİSV:211*

Eşitlik Bildiren Ölçü Kavramları

Ordu ağzında eşitlik bildiren ölçü kavramları az kullanılmıştır.

tay (I): Far. a. Eşit, denk, yaşıt. *DS/5:3852*

tay: Far. a. Eş, denk, yaşıt. *DS/6:4746*

Zaman Bildiren Ölçü Kavramları

ağacalık (I): 2. a. Çobanların, hizmetkârların pazarlıklı hizmet sürelerini doldurduktan sonra, bedava olarak çalıştıkları birkaç haftalık zaman. *DS/1:79*

ahir: Ar. zf. Son, nihayet. *OAD:23*

akşamçağ: zf. Akşamüzeri. *OAD:24*

akşamnan: zf. Akşamleyin. *OİBA:188*

alaca zabah: a. Sabahtan önce ortalığın yarı aydınlandığı zaman. *BS:24*

anca (II): 2. zf. Şimdi, bu anda. *DS/1:254*

anca (II): 1. zf. Biraz önce, demin, henüz. *DS/1:254*

anca: zf. Henüz, az evvel, yeni. *OAD:25*

anca: zf. Şimdi, az önce. *OİYA:334*

ancacuk: zf. Şimdi, bu anda. *DS/1:255*

ancak-1: zf. Biraz önce, demin, henüz. *DS/1:254*

ancelim: zf. Az önce. *OAD:25*

āşam: zf. Akşam. *KİAT:306, OİYA:334, AA:117*

āşamçā: zf. Akşamleyin. *KİAT:306, OİYA:334*

aşamınan: zf. Akşamleyin. *AA:117, OİBA:168*

avşam (I): a. Akşam. *DS/1:350, BS:34*

avşam zabah: zf. Sık sık. *BS:35*

- avşamcak:** zf. Akşamleyin. *BS:35*
- aylıġ:** a., sf. Aylık. *OİBA:190*
- aylıĥ:** a., sf. Aylık. *OİBA:163*
- aylıq:** a., sf. Aylık. *OİBA:137*
- ayuh:** a. Artık, işte. *AA:118*
- ayuk (III):** sf. 1. Artık. *DS/I:432*
- ayuk:** zf. Artık, bundan böyle. *OİYA:335*
- az getdi:** zf. Az daha, nerdeyse. *BS:38*
- bayah (I):** zf. Demin, az önce, şimdi. *DS/I:576*
- bayahı:** a. Biraz önceki. *AA:119*
- bayahtan (I):** zf. Demin, az önce, şimdi. *DS/I:576*
- bayak (I):** zf. Demin, az önce, şimdi: *Aradığınız adam bayak burada idi. DS/I:576, UHM:438*
- bıldır:** a. Geçen yıl. *OİYA:336, AA:119, OAD:29, BS:48, OİSV:204, UHM:439*
- bilecen (II):** a. Saat. *DS/I:691*
- birön:** zf. Yarından sonraki gün. *BS:50*
- biseġel -2:** zf. Birazdan. *DS/I:700*
- biselden, bisêlden:** zf. Birazdan. *DS/I:700*
- bi solukta:** zf. Çok kısa bir sürede. *BS:49*
- bitā:** zf. Boyuna, biteviye. *AA:120*
- bón:** a. Bugün. *AA:120*

bôca: a. Bu gece. *DS/1:715*

bôce (III): a. Bu gece. *DS/1:754, OİYA:337*

boon, bôon: a. Bugün. *DS/1:766, OİYA:337, OİBA:277*

boyna: zf. Sürekli. *BS:52, UHM:439*

bö' ön: a., zf. Bugün. *OAD:30*

bögön: a., zf. Bugün. *DS/1:766, KIAT:309*

bön: a., zf. Bugün. *KIAT:309*

bugun: a., zf. Bugün. *KIAT:310*

bóún: a., zf. Bugün. *AA:120*

bürún: a., zf. Öbür gün. *AA:121*

bürün: a., zf. Bugün. *OİBA:198*

cabpadak: zf. Aniden, birdenbire. *OAD:32*

carp: a. Aniden, hemen birdenbire. *OAD:32*

carp: a. Hemen, birdenbire. *DS/2:863*

çā: 1.a. Yaş. 2. a. Vakit. *AA:122*

dāce: zf. Henüz, şimdiye kadar. *OİYA:340*

dağğa: Ar. a. Dakika. *OİBA:191*

dağğa: Ar. a. Dakika. *OİBA:165*

dakga: Ar. a. Dakika. *BS:72*

darı ayı: a. Ekim ayı. *DS/2:1370*

deligücük: a. Şubat ayı: *Deligücük bu yıl canımızı yaktı.*
DS/2:1412

demin: zf. Az önce. *UHM:445*

demincek: zf. Biraz önce. *BS:77*

derhal: Far. + Ar. zf. Derhal. *KİAT:315*

dömbede (dömbedek): zf. 1. Ansızın. 2. Beklenmediği hâlde. *Ben üsdümü geyerken Ali dömbede gıptıyı açdı. BS:85*

eğleyni: a. Öğle vakti. *OAD:44*

ekimay: a. Mayıs ayı. *DS/3:1694*

ekim dikim ayı: a. Nisan, mayıs ayları. *BS:90*

fısıradak: zf. Hemen. *UHM:446*

gabaca gün: a. Sabahla öğle arası. *DS/3:1882*

garagış: a. Kânun, aralık ayı. *KİAT:322*

goç ayı: a. Kasım ayı. *OAD:55*

goç: a. Teşrin, kasım ayı. *KİAT:324*

gön: a. Gün. *OİBA:138*

gúcúk: a. Şubat ayı. *AA:138*

gún: a. Gün. *OİBA:138*

ğuşluğ çañı: a. Kuşluk vakti. *AA:139*

ğuşluk: a. İmece zamanı, yani kahvaltı zamanı. *KİAT:325*

ğuşluk: a. Kahvaltı zamanı, sabah ile öğle arası vakit. *OAD:57, OİSV:210*

gúz: a. Güz. *OİBA:182*

gübbecek: zf. Birdenbire. *OİBA:144*

güzbahar: a. Sonbahar. *OİYA:347*

haç (II): a. Ekim ayı. *DS/3:2248*

hafda: Far. a. Hafta. *OİBA:129*

haşindi, haşimdi: zf. Şimdi, şu anda. *OAD:59*

hazar: Ar. a. İlkbahar. *KİAT:328, OAD:60*

hinci: zf. Şimdi. *DS/3:2386*

ıstavrut: Yun. a. Eylül ayı. *KİAT:329, OAD:62*

ileri: zf. Önce *BS:147*

ilerki yıl: a. Geçen yıl. *BS:147*

ilkevvela: zf. Önce, en önce. *BS:147*

ilkindi: zf. İkinci. *OİBA:191*

kaba kuşluk çağı: a. Sabah saat 10 sıraları. *MTSEKY:295*

kalandor: a. Ocak ayı. *OAD:64*

karakış: a. Aralık ayı. *OAD:67*

kelli (I): zf. Sonra: *Ben geldikten kelli mi çağırıyon?*
DS/4:2735

kirez ayı: Rum. a. Haziran ayı. *AA:144, KİAT:332, OAD:67*

koçayı: 2. a. Kasım ayı. *DS/4:2895, OAD:67*

küçük (I): a. Şubat ayı. *DS/4:3025*

mēsım: Ar. a. Mevsim. *OİBA:147*

nayet: Ar. a. Sonunda. *BS:166*

orak ayı: a. Temmuz. *BS:169*

öğrüm: a. Eylül ayı: *Geçen yıl öğrümde kar yağdı.*
DS/5:3320

önden: zf. İlk, ilk gün. *BS:172*

sabaanan: Ar. zf. Sabah vakti. *OAD:80*

sabaççā: Ar. zf. Sabahleyin. *OİYA:353*

sabahçağ: Ar. zf. Sabahleyin. *OAD:80*

sabāleyin: Ar. zf. Sabahleyin. *AA:150*

sabalin: Ar. zf. Sabahleyin. *OİYA:353*

sifde: Ar. a. İlk, ilk önce, en evvel. *KİAT:345*

sóna: zf. Sonra. *KİAT:345, OİYA:355, OAD:82, AA:152, BS:191, OİBA:604, UHM:462*

sora: zf. Sonra. *OİBA:605*

sōra: zf. Sonra. *OİYA:355, AA:152, UHM:462*

şıpradağ: zf. Çabuk, hızlıca, birden. *OİBA:165*

şimcü: zf. Şimdi *OİBA:127*

şimdi: zf. Şimdi. *OİBA:617*

şinci: zf. Şimdi. *AA:153, BS:198, OİBA:617*

şincik: zf. Şimdi. *AA:153, BS:198*

şincu: zf. Şimdi. *OİBA:617*

şindi: zf. Şimdi. *OİYA:355, AA:153, OAD:84, BS:198, OİBA:617*

şindicek: zf. Şimdice. *KİAT:346*

şindicek: zf. Şimdilik. *OAD:84, BS:198*

şindik: zf. Şimdi. *AA:153, BS:198*

şipiradağ: zf. Çabuk, hızlıca, birden. *OİBA:160*

tasma: a. Taze, yeni oluşan. *AA:154*

verimay: a. Eylül. *DS/6:4098*

yēye: zf. Bir dahaki sene, gelecek sene. *UHM:465*

yarıntası: a. Ertesi. *KİAT:353*

yıl: a. Yıl. *OİBA:132*

zabaanan: Ar. zf. Sabah vakti. *OAD:94, OİBA:139*

zabah: Ar. zf. Sabah. *KİAT:355, OİYA:359, AA:160, OAD:94, UHM:466*

zabahçağ: Ar. zf. Sabahleyin. *OAD:94*

Durum Bildiren Ölçü Kavramları

bek (III): zf. Hızlı olarak, çabuk: *Kitabı bek oku. DS/1:600*

bihamla: a. Anı, hemen. *OAD:30, OİSV:204*

çabık: Far. sf. Çabuk. *OAD:35*

çabuḥ: Far. sf. Çabuk. *AA:122*

eveti: sf. Acele, çabuk. *DS/3:1804, OAD:47*

evetü: sf. Acele, çabuk. *DS/3:1804*

èvetü: sf. İvedi, acele. *AA:129*

feri: zf. Çabuk. *OİYA:344*

fısıradak: zf. Hemen. *UHM:446*

fızlu: sf., zf. Hızlı. *BS:98*

gıldır gıldır: zf. 1. Çabuk çabuk: *Herkesin uşağı gıldır gıldır sınıfını geçiyor. DS/3:2040*

haçan: a. Çok çabuk, çabucak. *OAD:59*

hemence: Far. zf. Acilen, çabucak. *OİYA:348*

kıdım kıdım (II): zf. Ağır ağır, yavaş yavaş. *DS/4:2788*

kımıl kımıl: zf. Yavaş yavaş, ağır ağır. *DS/4:2804*

mani mani -1: zf. Azar azar, yavaş yavaş, bazı bazı. *DS/4:3124, OAD:71*

şapır: zf. Çabuk. *AA:153*

şapıradak: zf. Hemen, çabucak. *UHM:462*

şıpır şıpır (I): zf. Çabuk çabuk. *DS/5:3772, BS:198*

şıpırt: zf. Çabucak. *AA:153*

şıpnadak: zf. Çabucak. *DS/5:3773*

şıpnadak: zf. Çabuk, çok acele. *OAD:84*

şıppadak: zf. Çabuk, çok acele. *OAD:84*

şip (I): zf. Tez, çabuk, çevik: *Salim çok şip yazıyor. DS/6:4729, BS:198*

şip şip (I): zf. Çabuk çabuk. *DS/5:3785, BS:198*

şipşak: zf. Çabuk. *DS/5:3783, BS:198*

tez: sf., zf. Çabuk. *BS:204*

tezbere: zf. Çabucak. *OİYA:356*

tezberi: zf. Çabucak, hemen. *DS/5:3907*

yel yepelik (I): zf. Çabucak. *DS/6:4242, OİYA:357*

yılbır yılbır (II): zf. İvedi. *DS/6:4268*

Ölçmede Kullanılan Araç ve Gereçler

endez: Far. a. Ölçü, endâze. *KİAT:317*

endeze: Far. a. 165 cm uzunluğunda eski bir uzunluk ölçüsü, endaze. *BS:92*

gabaklô: a. Tahıl ölçmeye yarayan 8 dm³ hacminde, silindir şeklinde bir ölçek. *DS/3:1882*

gantar: Ar. a. Kantar. *KİAT:322, AA:132, OAD:51*

gödük: a. Tahıl, meyve vb. kabı, ölçeği. *UHM:450, OİSV:209*

gödük (I): a. On iki ya da on beş okkalık eski bir tahıl ölçüsü. *DS/3:2126, OİYA:346*

ırıplô: a. Bir tahıl ölçeği. *AA:142*

mucur (II): a. Sekiz kilo alabilen bir tahıl ölçeği. *DS/4:3215*

nüğ -2: Far. a. Okkanın sekizde biri, elli dirhem. *DS/4:3258*

şinik: a. 8 kiloluk tahıl ölçeği. *PÇ:182*

tay: a. Yaklaşık 50 kilogramlık ağırlık birimi. *BS:201*

tenike (tenüke): a. 2. 17 litrelik teneke kap. 3. Fındıkta yaklaşık 10 kilogramlık ağırlık birimi. *BS:203*

yarımlo: a. Tenekenin yarısı (ölçek). *OAD:91*

Sonuç

Ölçü bildiren kavramlar insan hayatında ihtiyaç ve zorunluluk olarak her dönem olmuş ve sistematik bir ölçülendirme oluşuncaya kadar bu ihtiyaç farklı şekillerde giderilmiştir.

Tablo 1. Ordu İli Ağzındaki Ölçü Türleri ve Taranan Eserlere Göre Dağılımı

Ölçü Türleri	AA	BS	DS	HROK	KİAT	OAD	ÖİBA	ÖİSV	ÖİYA	PC	UHM	YKADSK	Toplam
Uzunluk Bildiren Ölçü Kavramları	2	3	18	0	0	2	4	1	1	0	1	2	34
Ağırlık Bildiren Ölçü Kavramları	3	3	9	0	0	0	1	1	3	0	2	0	22
Yükseklik Bildiren Ölçü Kavramları	1	1	2	0	1	1	0	0	1	0	0	0	7
Uzaklık- Yakınlık Bildiren Ölçü Kavramları	2	1	0	0	1	1	1	0	0	0	1	0	7
Büyüklik- Küçüklük Bildiren Ölçü Kavramları	6	11	19	0	3	7	14	2	8	0	4	0	74
Kalınlık-İncelik Bildiren Ölçü Kavramları	0	0	3	0	0	3	4	0	1	0	0	0	11
Bütünlük, Oran ve Miktar Bildiren Ölçü Kavramları	18	9	55	3	3	19	24	5	13	0	4	1	154

Sertlik Bildiren Ölçü Kavramları	0	0	3	0	1	1	0	1	0	0	0	0	6
Genişlik Bildiren Ölçü Kavramları	2	3	9	1	0	1	0	2	1	0	0	0	19
Eşitlik Bildiren Ölçü Kavramları	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Zaman Bildiren Ölçü Kavramları	22	25	29	0	18	26	27	2	15	0	9	0	173
Durum Bildiren Ölçü Kavramları	4	6	15	0	0	7	0	1	4	0	2	0	39
Ölçmede Kullanılan Araç ve Gereçler	2	3	4	0	2	2	0	1	1	1	1	0	17
Genel Toplam	62	64	168	4	29	71	75	16	48	1	24	3	565

Tablo 1 incelendiğinde çalışma kapsamında taranan eserler içerisinde ölçü bildiren kavramların en fazla yer aldığı kaynak *Derleme Sözlüğü* olarak karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen 565 kavramın 168 tanesi *Derleme Sözlüğü*’nde yer almakta bu da tüm kavramların %30’unu oluşturmaktadır. En az kavramın tespit edildiği çalışma ise yalnızca bir kelime ile *Peri Çarşısı* adlı şiir kitabıdır.

Tablo 1, en fazla kavramın hangi alanda tespit edildiği açısından incelediğinde ise “Zaman Bildiren Ölçü Kavramları” karşımıza çıkmaktadır. Tespiti yapılan 565 kavramın 173 tanesi “Bütünlük, Oran ve Miktar Bildiren Ölçü Kavramları” başlığı altında yer almakta bu da tüm kavramların %31’ini oluşturmaktadır. En az kavramın tespit edildiği konu başlığı ise 2 kavram ile “Eşitlik Bildiren Ölçü Kavramları”dır.

Tablo 2. Tespit Edilen Kavramların Kelime Kökenlerine Göre Dağılımı

Ölçü türleri	Arapça	Farsça	Farsça+Arapça	Fransızca	Rumca	Yunanca	Toplam
Uzunluk Bildiren Ölçü Kavramları	2	-	-	5	-	-	7
Ağırlık Bildiren Ölçü Kavramları	2	1	-	1	-	-	4
Bütünlük, Oran ve Miktar Bildiren Ölçü Kavramları	8	13	-	-	2	-	23
Büyüklik-Küçüklük Bildiren Ölçü Kavramları	2	1	-	-	1	-	4
Eşitlik Bildiren Ölçü Kavramları	-	2	-	-	-	-	2

Zaman Bildiren Ölçü Kavramları	14	1	1	-	1	1	18
Durum Bildiren Ölçü Kavramları	-	3	-	-	-	-	3
Ölçüde Kullanılan Araç ve Gereçler	1	3	-	-	-	-	4
Genel Toplam	29	24	1	6	4	1	65

Tablo 2 incelendiğinde Ordu ağzında kullanılan ölçü kavramlarında Türkçe kökenli sözcüklerin oranı %88 yabancı kökenli sözcüklerin oranı %12'dir. Ölçü bildiren kelimeler 6 farklı kökene dayanmaktadır. *Zaman Bildiren Ölçü Kavramları* genellikle Arapça kökenlidir. Tablo 2'de de görüleceği üzere 29 kelime ile Arapça en fazla kelimenin alındığı yabancı dil olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapçayı 24 kelime ile Farsça takip etmektedir. Batı kökenli kelimelerde ise 6 kelime ile Fransızca birinci sırada olup 4 kelime ile onu Rumca izlemektedir. En az kelimenin alındığı dil ise Yunancadır.

Yükseklik Bildiren Ölçü Kavramları, Uzaklık-Yakınlık Bildiren Ölçü Kavramları, Kalınlık-İncelik Bildiren Ölçü Kavramları, Sertlik Bildiren Ölçü Kavramları ve Genişlik Bildiren Ölçü Kavramları alanlarında ise yabancı kökenli kelimelerden alıntı yapılmamıştır.

Elde edilen veriler hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse *Derleme Sözlüğü* ölçü adlarına dayalı kavramlar yönünden en zengin eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada dikkat çeken diğer bir durum da *Aybastı Ağzı* ile *Beyceli Sözlüğü* adlı

Çalışmaların, dar bir alandan derleme yapılmış söz varlığına dayanmalarına rağmen azımsanmayacak sayıda ölçü bildirgen kavram barındırmalarıdır.

Taranan Eserler Kısaltması

AA : Aybastı Ağzı

BS : Beyceli Sözlüğü

DS : Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü

HROK: Haydar’ dan Ramazan’a Ordu’da Bir Köy

KİAT : Kuzey-Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar

OAD : Ordu Ağzı Derlemeleri

OİBA : Ordu İli İ Bölge Ağzları

OİSV : Ordu İli Söz Varlığı

OİYA : Ordu İli ve Yöresi Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)

P : Peri arşıısı

UHM : Ulubey Halkbilimi Monografisi

YKADSK: Yukarıkızılın Köyü Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar

Diğer Kısaltmalar

a. : Ad

Ar. : Arapça

d. : Deyim

e. : Edat

Far. : Farsça

Fr. : Fransızca

Rum. : Rumca

sf. : Sıfat

TOP. : Toplam

Yun. : Yunanca

zf. : Zarf

zm. : Zamir

Kaynakça

Aydın, M. (2002). *Aybastı ağızı (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baş, M. (1982). *Mesudiye tarihi sosyal ekonomik ve kültürel yapısı*. İstanbul.

Caferoğlu, A. (1946). *Kuzey-Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve yöresi ağızları*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çebi, S. (2006). *Ordu ağızı derlemeleri*. Ordu: Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Demir, N. (2022). *Ordu ili ve yöresi ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Demir, N. (2002). Ağız terimi üzerine. *Türkbilig*, (4), 105-116.

Eren, A. ve Öztürk A. (2017). Yukarıkızılın köyü ağzından Derleme Sözlüğüne katkılar. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 7(3), 413-421.

Eren, M. (2021). *Ulubey halkbilimi monografisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.

Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.

Karadeniz, Y. (2022). *Ordu ili söz varlığı*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Karahan, L. (2022). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sarıhan, A. (2003). *Beyceli sözlüğü*. Ankara: Ürün Yayınları.

Türkçe sözlük (2023). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü (2009). C.I-VI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Yediyıldız, B. ve İşbakan A. (2004). *Haydar'dan Ramazan'a Orduda bir köy*. Ankara.

Yeşilkaş, E. (2021). *Ordu ili iç bölge ilçeleri (Gölköy, Kabadüz, Kabataş, Mesudiye) ağızları (Metin, İnceleme, Gramatikal Dizin) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

Yıldırım, Ü. (2006). *Peri çarşısı*. 1. Baskı, Ordu: Olay Matbaası.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA L, N, R'DEN SONRA Ç

VEHBİ AKDİ¹

Giriş

Bir dildeki süreklilik o dilin zaman içinde derin değişikliklere uğramadan, temel yapısını ve özelliklerini koruyarak varlığını devam ettirmesi anlamına gelmektedir. Eratalay (2017), dillerin bir iletişim aracı olduğunu ve bu iletişimin sesler vasıtasıyla gerçekleştiğini belirtir. Bu bağlamda yazı ise seslerin çeşitli görsel biçimlere kodlanmasıyla oluşturulan ikincil bir ürünken yazının dillerdeki sesleri zaman içerisinde dondurma ve koruma özelliği ortaya çıkmaktadır (2017: 400). Dildeki bu süreklilik, dil biliminde art zamanlılık (diyakronik süreklilik) ve eş zamanlılık (senkronik süreklilik) gibi yöntemlerle incelenmektedir. Art zamanlı yöntemde herhangi bir dil birimi tarihsel boyutları içinde ele alınarak ilgili dil biriminde meydana gelen ses ve anlam değişimleri genel dilcilik kurallarına bağlı kalınarak ve ilişkilendirmeler yapılarak süreç takip edilir (Günay, 2018: 155). Eş zamanlı yöntem ise dilsel olguların

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Ordu/Türkiye, Orcid: 0000-0001-9412-7771, vebbiordu@gmail.com

zaman içindeki değişimlerini göz önünde bulundurmaksızın belli bir kesit içindeki durumlarını ele alır (İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S., 2011: 123). Bu bağlamda art zamanlı yöntemle yazılı kaynaklardaki dil birimlerin değişim veya gelişim süreçleri karşılaştırmalar yapılarak değerlendirmeye tabii tutulabilir. Baskakov (2021: 7), dilin her düzeyinde sistemli bir bağ olduğunu Türk dilinin oluşum sürecinde türlü değişikliklere uğradığını ancak Türk dillerinin ses birimsel (phonematic) yapısının art zamanlı takip edilebildiğini belirtmektedir. Eş zamanlı yöntemle de yazı ve konuşma dilindeki dil birimlerin anlık değişimleri incelenebilmektedir.

Konuşma dilinde bir devinim söz konusudur. Dil sürekli olarak evrim geçirir; kelimelerin telaffuzu, ses yapısı değişebilir. Vurguda değişikliğe gidilebilir. Konuşur, iletişim sırasında dinleyici tasarımına gerek görmeden zaman zaman aynı cümlede dil içi aksana yönelerek anlatımını sürdürebilir. Bununla birlikte yazılı dil, belirli kurallar çerçevesinde sabitlendiği için herhangi bir dil birimindeki değişiklik anlatıma daha yavaş yansır. Bu duruma Türkiye Türkçesi ağızlarındaki yöresel farklılıklar ile standart yazı dilindeki sürekliliğin korunması örnek gösterilebilir.

Dil ancak kendisiyle araştırılan bir alandır çünkü dil hem ürünü hem de üreticisi olduğu bir insan faaliyetidir (Karaağaç, 2018: 293). Dolayısıyla Türk dili ile ilgili art zamanlı bir değerlendirme için Türk dilinin tarihî devirlerine, eş zamanlı bir değerlendirme içinse konuşur kodlamasına dayalı metinlere bakılmalı ve yazılı dilde bulunan dil birimlerindeki eş zamanlı değişimleri takip etmek gerekmektedir. Türk dilinin yazılı eserlerle tanıklanabilen ilk evresi Eski Türkçe Dönemi'dir. Bu evre Türk dilinin İslamlık öncesi dönemi ile ilk İslam dönemine verilen isimdir. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerini içine alır (Korkmaz, 2020: 41). Eski Türkçe Dönemi'yle Türk dilinin yazıya geçirilmesi; sesleri, kelime

formlarını ve ekleri belirli bir biçime sokmuş ve bu dönemden itibaren yazılı eserler vasıtasıyla Türk dilinin genel kuralları ile söyleyiş özellikleri şekillenmeye başlamıştır. Türk dili üzerine yapılan araştırma ve değerlendirmelerde bu dönem ürünleri esas alınmıştır.

Türk dilinin ilk yazılı metinleri üzerine yapılan dil incelemesi çalışmalarında dilin bir söyleyiş özelliği olan vurgu esasları ele alınmaya başlanmıştır. Orhon Türkçesindeki vurgu için Tekin (2016), istisnalar dışında sözcükte vurgunun son hece üzerinde yoğunlaştığını belirlemiştir. Ünlü nöbetleşmesi ve değişimlerinde ise sözcükteki vurgunun son hece dışındaki hecelerde geliştiğinin bilgisini vermektedir: *alpagú ~ yilpagút, ärsär ~ irsär*. Bunun dışında üç heceye sahip sözcüklerde ilk hecede de ikinci derecede bir soluk vurgusunun bulunduğu orta hecenin ise vurgusuz olduğunu ifade etmektedir. Tekin'e göre ek alan sözcüklerde vurgu son heceye kaymaktadır: *bodún, bodunúm, bodunumún*. Belirli eklerin de vurguyu üzerine çekmediğini belirtir. *udímatı, bírmedi, ánın, ótça* (2016: 77).

Türk dilinde vurgu, kelime ya da kelime gruplarındaki çeşitli dil birimlerinin baskılanması amacı taşımaktadır. Vurgu sayesinde cümle içerisinde önemi ön plana çıkarılan kelimelerin diğerlerinden ayrılması sağlanarak bildirilişimin önemi artırılır. Araştırmacıların üzerinde anlaştığı hususların başında Türk dilinde vurgunun genellikle kelimenin son hecesinde olduğudur. Kelime grubundaki vurgular, belli bir kelimenin ön plana çıkarılması yöntemiyle gerçekleştirilir. Kelime ve kelime gruplarında oluşan vurgu, Türk dilinde semantik bağ açısından da önemlidir. Kelimelerdeki anlamların değişmesi ya da benzeşmesi hâlinde vurgunun yeri, anlam farklılıklarını belirleyebilir. Türk dilinde vurgu, sadece kelimede anlamı belirlemekle sınırlı değildir, kelime vurgusunun yanı sıra bir cümlemin vurgulanması da söz konusudur. Cümlede

önemli görülen kelimelerin vurgulu şekli ile vurgusuz hâli kıyaslandığında vurgulu şeklin daha etkin olduğu hissedilmektedir.

Hatipoğlu (1972), vurguyu sözcüklerdeki hecelerin birinin sadece daha baskılı söylenmesi biçiminde açıklar. Hatipoğlu bunun yanı sıra vurgunun terim olarak karşılıklarının Osmanlı Türkçesinde *savtî şedde*; Fransızcada *accent, stress*; Almandada *akzent, betonung, tonfall* olduğunun bilgisini verir (Hatipoğlu, 1972: 101). Banguoğlu (2015) tarafından *obartma vurgusu* olarak nitelendirilen bu terimi Bayrav (1998), *abartma vurgusuyla* (Fr. *accent emphatique*) karşılar (Banguoğlu, 2015: 122; Bayrav, 1998: 141).

Vurgunun kelime, cümle, anlam ve ünlem vurgusu gibi türlerinin olduğunu ifade eden Korkmaz (2010), vurgunun konuşma sırasında kelimedeki bir heceyi diğerlerine oranla daha yüksek ses tonuyla, daha baskılı bir şekilde söylenmesi olarak tanımlar (Korkmaz, 2010: 234). Hengirmen (2009) de vurguyu sözcükteki hecelerden birinin başka hecelere göre belirgin ve baskılı söylenmesi şeklinde izah etmiştir (Hengirmen, 2009: 405).

Martinet (1998) tarafından konu vurgusal belirtim, vurgular ve titremler, vurgunun işlevleri, vurgunun aşamalanması, vurgusal sınırlandırma gibi başlıklar altında değerlendirilerek dillerin vurgu sistemi hakkında bilgiler verilmiştir. Eserde vurgunun tanımı, dilde vurgu birimi meydana getiren bir bütün içinde bir seslemi ve yalnız bir seslemi baskılı söyleyip onu belirtik kılma eylemi olarak yapılmıştır (Martinet, 1998: 104-111). Vardar (2003); vurgunun bir kelime ya da kelime grubundaki bir seslemin diğerlerine göre daha belirgin, baskılı kılan yeğinlik artışı şeklinde gerçekleştiğinin bilgisini verir (Vardar, 2003: 212).

Yazılı dile ait dil bilgisi çalışmalarında vurgu konusu birçok açıdan ele alınmıştır. Pekiştirme amacı taşıyan vurgu için Banguoğlu (2015), berkitme (*accent intensif*) ifadesini kullanır. Bir ihtiyacın ya

da duygunun şiddetle belirtilmesi gerektiğinde cümle içinde bir hecenin olağanüstü bir şekilde vurgulandığına, bunun da öteki vurgulardan yeğlilikçe üstün olduğuna değinen Banguoğlu; genellikle vurgunun bu hecenin üstüne geldiğini ve başka hecelerin üstüne geldikçe de kelimenin esas vurgusunu çektiğinin bilgisini verir. Berkitme vurgusunu ikiye ayıran yazar, duyuş vurgusunu “Derin bir duygu anlatmak için sözün bir hecesini şiddetle hatta çok şiddetle vurgularız. Buna duyuş vurgusu (accent affectif) deriz. *Yaz 'zık, güze 'l, çl 'k dışarı*. Duyuş vurgusu çoğu zaman vurgulu hecenin seslisinde uzama (allongement) veya heceyi kapayan sesdeşte ikizleşme gibi değişiklikler yapar.” şeklinde açıklar. Obartma vurgusunu da “Düşünceyi kesinlikle belirtmek için şiddetle bazı heceler vurgulanır. Bu vurgu da ünlüde uzatma ve ünsüzde ikizleşmeye yol açabilir. “*Ko'cca adam ağlıyor- Su'çlu su'çsuz hepsi*.” (Banguoğlu, 2015: 122).

Vurgunun kelimedeki diğerlerinden kuvvetli bir şekilde çıkarılan hece üzerindeki baskı olduğunu ifade eden Ergin (2013), Türk dilinin bu bakımdan mülayim bir kimlik taşıdığını, kelime kök ve gövdelerinde orta hecelerin vurgusuz olduğunu, vurgulu hecelerin ilk ve son hecede bulunduğunu dile getirir (Ergin, 2013: 103).

Aksan (2015), vurguyu parçalarüstü ses birimi olarak görmekte ve bu unsurun dilde ayırt edici yönüne dikkat çekmektedir. Yazar, bunun dışında görevsel ses biliminin de vurguya yaklaşımını şu şekilde açıklar: “Vurgu, özellikle birden çok seslemi olan sözcüklerde, bileşik öğelerde kendini gösterir.” Aksan (2015), vurgunun konuşurun psikolojik durumuyla da ilgili olduğu ve konuşanın dikkat çekmek istediği kavramı ön plana çıkarmak istediğinde vurguya başvurduğu üzerinde durmuştur (Aksan, 2015: 67).

Baskakov (2021), vurguyu kelimenin içindeki ses vurgusu, güçsel, dinamik vurgusu yani kelimenin ayrı hecelerinin güçsel

bölünüşü olarak söyleyiş, ifade, cümle ve kelime grubu açısından mantıksal, anlamsal vurgu yani o ifadeyi, o söyleyişi, o cümleyi veya o kelime grubunu oluşturan ayrı ayrı kelimelerin mantıksal bölünüşü açısından ses bilgisel bir olay olarak iki yönden değerlendirmektedir. Bu kriterlere göre kelimedeki nefes, güç vurgusu olan kelime vurgusu birinci; bütün ifadenin içindeki söyleyiş, mantık, müzikalite vurgusu da ikinci vurgu niteliğindedir (Baskakov, 2021: 249).

Üstüner (2003); vurgunun konuşma esnasında ortaya çıktığını, cümlelerde bir unsurun diğerlerine göre daha kuvvetli ve belirgin kılınmak istendiğinde cümlenin o unsurunun vurgulu söylendiğini ifade eder ve en çok tercih edilen pekiştirme unsurunun vurgu olduğunu söyler. Sese dayalı ünsüz ikizleşmesi, ünsüz türemesi, ünlü uzaması gibi pekiştirme olaylarının ortaya çıkışında vurgunun etkisinden bahseder (Üstüner, 2003: 39).

Gülensoy (1988), vurgu konusunda pek çok araştırmanın yapıldığını ve araştırmacıların kelime vurgusunun son hece üzerinde olduğu noktasında birleştiğini söylemektedir. Gülensoy (1988), Kaare Grønbech'in Türkçe kelimelerde anlamın değişikliğe uğratılmadan vurgunun kelimede istenilen yere çekilebileceğini belirttiğini aktarmaktadır (Gülensoy, 1988: 71).

Konuşma diline yönelik eserlerde vurgunun maksat ve işlevleri itibarıyla yazılı dildeki genel vurgu tanımlamalarından ayrı değerlendirilmediği görülmektedir. Korkmaz (1994), kelime vurgusunun yazı dilindeki genel vurgu sistemiyle konuşma dilindeki vurgu düzeni arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir (Korkmaz, 1994: 113).

Gemalmaz (1995), Erzurum yöresi ağızlarının kelime ve cümle vurgulaması ile tonlamasının Türkiye Türkçesi aydın konuşmasından ayrıldığını belirlemiştir. Yöre ağızındaki vurgu sisteminin Türkiye Türkçesi aydın konuşmasından farklılaşan en

önemli özelliğinin konuşma esnasında ses organlarının aydın konuşmasındaki kadar baskılı olmadığı yönündedir. Bunun yanı sıra Gemalmaz, tonlama sisteminin de genel özelliklerinin aydın konuşmasıyla örtüştüğü bilgisini vermektedir (Gemalmaz, 1995: 222-223).

Sağır (1995), Erzincan yöresi ağızlarında boğumlanma ve oynaklanma yerleri ayrıntılanan ses yapısı ve çeşitliğine bağlı olarak duygunun vurgulu söyleyişlerde etkili olduğunu belirtmektedir. Son hece daima vurguludur, ilk hecede zayıfça bir vurgu da görülmektedir (Sağır, 1995: 121).

İlker (2017), Manisa yöresi ağızlarında kelime vurgusunun Türk dilinin genel seyrine göre şekillendiğini ifade etmiş ancak konun temposuna bağlı olarak vurgunun ilk hecelerde de ortaya çıkabildiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra kaynak kişilerin fiilleri daha baskılı söylediğine yer vermektedir (İlker, 2017: 118).

Vurgu gibi tonsuzlaşma da Türk dilinin tarihî seyri içinde art ve eş zamanlı yöntemlerle takip edilen bir ses hadisesidir. Tonsuzlaşma ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuzluk niteliği kazanmasıdır (Korkmaz, 2010: 215). Konuyu tonluluk-tonsuzluk bakımından benzeşme düzleminde değerlendiren Vural ve Böler (2012), benzeşmenin eklemeye de ortaya çıktığını belirtir. *git-ti*, *uç-tan* gibi. Aynı görevli *-gı* eki *sev-gi*, *yaz-gı* kelimelerinde bu biçimle kullanılırken *at-kı*, *biç-ki* örneklerinde tonsuz bir ön ses taşıyan biçim birimlere dönüşmektedir. Dilde kalıplaşmış halde kullanılan ve allomorf adı verilen bu değişik biçimlerden biri kökün özelliğine göre seçilmektedir (Vural & Böler, 2012, s. 125).

Benzeşmenin tarifini söz içinde veya sözler arasında komşu seslerden birinin diğerini etkilemesi, kendisine benzetmesi şeklinde açıklayan Ahanov (2021); kelime kökü ya da tabanına getirilen ek

biçim birimindeki sertleşmeyi ilerleyici benzeşme olarak tanımlar. *kümis-ten, kümis-ke* (Ahanov, 2021: 255).

Yukarıda belirtilen benzeşme ses olayına aykırı kullanımlar, Türkiye Türkçesi ağızlarında birbirinden uzak yöre ve zamanlarda kayda geçirilen belgelerde tespit edilmiştir. Yöre ağızlarında kelime kökü ya da tabanlarında bulunan *l*, *n* ve *r* seslerinden sonra ilgili kurala göre *c* sesi gelmesi gerekirken konuşur tasarımına bağlı olarak *ç* sesi gelmektedir.

Ünsüzlerin çıkış noktasına göre *l*, *n*, *r* sesleri dış ünsüzleri grubunda yer almaktadır (Vural & Böler, 2012: 62). Ergin (2013), *l* ve *r* seslerinin özelliklerini oluşum noktası bakımından ön damak konsonantları, *n* ve *r* seslerinin özelliklerini de temas derecesi bakımından oluşumlarında hava için geniş yol bulunan konsonantlar başlığı altında açıklar (Ergin, 2013: 48).

r sesini çarpmalı ünsüz olarak değerlendiren Ergenç ve Uzun (2017), sesin dil ucunun bir ya da birden çok kez çarpmasıyla oluştuğunu ve vuruş sayısının 2 ile 8 arasında değiştiğini belirtir. Dil ucunun ön damağa bir ya da birden çok kez çarpmasıyla oluşan ünsüzlere çarpmalı ünsüz denir ve *r* bunların en temel sesidir (Ergenç & Uzun, 2017: 127). *r* aynı zamanda son seste vuruş ve ötümlü özelliğini yitirerek sürtünücü bir karakter de kazanır (2017, s. 227).

n sesi oluşumu bakımından dış konsonantıdır ve dilin ucunun ve ön tarafının ön dişlerin arkasına temasıyla meydana gelir. *l* sesi ise dilin ucunun veya orta tarafının sert yani ön damağa teması veya yaklaşması ile oluşur (Ergin, 2013: 46-47). *n* sesi patlamalı, *l* ve *r* ise akıcıdır (Günay, 2018: 79).

İlgili sesler boğumlanma tarzlarına göre ses yolundaki daralmaya bağlı olarak sürtünerek ya da sızarak meydana gelmektedir (Vural & Böler, 2012: 65). Aynı sesler ton alıp almamalarına göre değerlendirildiğinde tonlu sesler sınıfında

bulunmaktadır. Yazı dilinde *l*, *n* ve *r* sesleri kelime kökü ya da tabanında son ses olarak yer aldıklarında ek olan dil birimlerinde benzeşme meydana gelmez. Buna karşın Türkiye Türkçesi ağızlarında farklı zaman dilimleri ve yörelerinden toplanan verilerde kelime kökü ve tabanlarında son ses olarak yer alan *l*, *n* ve *r*'den sonra *c* sesinin *ç* şeklinde istemden kaynaklı kodlandığı tespit edilmiştir. Meydana gelen bu ses olayı gerek yazılı gerekse sözlü dilin genel ünsüz benzeşmesi kurallarına aykırı bir durumdur. Aşağıda farklı yöre ve konuşurlardan derlenmiş örnekler yer almaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında kelime kökünde bulunan *-l* sesinden sonra *c* sesi yerine *ç* ünsüzü tercihe bağlı olarak kullanılabilmektedir.

İsimlerle Kullanım Şekli

Ağızlarda isim soylu kelimelerde kelime taban veya gövdelerinde yer alan *l*, *n*, *r* ünsüzlerinden sonra *c* sesi yerine *ç* ünsüzünün gelmesi sıklıkla bir görevi sürekli olarak yapan veya görev edinenleri gösteren *-Cl*, *-CU* isimden isim yapma ekinin ölçünlü Türkiye Türkçesinde kalıplaştığı *değirmenci*, *dilenci*, *oduncu*, *oyuncu*, *yabancı*, *yolcu* gibi kelimelerde görülmektedir. Benzeri kalıplaşma ağızlarda *gelinci*, *düğüncü* gibi kelimelerde de söz konusudur. *Bıldırcın* örneğinde de bir kalıplaşma vardır. Eğlence kelimesinde *-cA* fiilden isimden yapma eki kullanılırken *yıllarça* örneğinde *-cA* eşitlik eki isimden isim yapma eki konumundadır. Verilen örneklerde en aykırı kullanım *oğunÇu* ve *üçünçi* kullanımlarıdır. Birinci kelimenin tabanı fiil, ikinci kelimenin isimdir. *oğunÇu* örneğinde *-Çu* eki analogi yoluyla isimden isim yapma eki gibi fiilden isim yapma konumunda kullanılmıştır.

34 hocaları bunnarı **yolçu** ederken demişler ki siz birer daş alın, atın. (GİYA 11ç/34 s. 319)

avradı **yolçu** eyliyiller (AKD s. 213)

her ikimizi **yolçu** etmeni irca ederim (AKD s. 258)

89 **yolçı** yolunda gereK. (GÜYA I-11/89 s. 208)

Bunnarın ileyinden çobannar, **yolçular** iras't geldiler. (DİAT s. 43)

111 bunnar'ı **yolçı** ettim (KAYA II-A/111 s. 117)

35 bi hızır **dilençi** kılına gelmiş, dālarda gezer_îmiş. (GİYA 14b/35 S. 328)

11 ne bilim geldükleri_zamanuriye gelen **gelinçiler** bî_şî (GİYA 32b/11 s. 376)

36 **gelinçi** olurdu, gelüp illenür. (GİYA 53a/36 s. 426)

54 şē yımırta büşürür, üsdünü ğapatıllardı. işde **ēlençeydi**. (GİYA 53a/54 s. 427)

144 bubasının **gelinçi** geldü zaman 145 gelinçi içeri goymîyez, gelinçi içeri gömîyalar. (GİYA 55/144-145 s. 440)

24 **düünçü** ğarşudan olan evü gelür. (GİYA 62/24 s. 460)

26 ha burda da **oyunçular** vardı. (GİYA 66a/26 s. 467)

107 mesela **yalançılık** var arada diē, bizi kandurdunuz yalançılık var. (GİYA 79f/107 s. 523)

40 ikinci gün_de **gelinçi** günü idi adı. (GİYA 84b/40 s. 537)

men namaz gııaram be **yalançı**. (DİAT s. 3)

ben **deyirmançının** oğluyum (DİAT s. 106)

Pu **yalançı** dünyada/ ēlleduğum memeler. (KİAT s. 152)

33 o **odinçi** evinā gelmiş. (BMİKA XVIII/33 s. 207)

5 o **üçünçiyi** da kèser (BMİKA XXII /3 s. 216)

4 altın olmuyan **yalançı** altın diker dedîñ gibi (İİBİA 4/4 s. 376)

41 ondan sōra **düünçünüñ** köki̇ õ atıñ arķası sıra ge davıñınan barabar götürülledi (ADİYA 92/41 s. 600)

deyirmançı dedi bunnarın heş çocuğı olmur. (AKD s. 127)

bu adamın yanında **yalançı** çıharam. (AKD s. 153)

ne bilim **yabançıdan** bir adam gelif seni kaçırır (AKD s. 249)

biri elçi biri **dilençi** daşı. (AKD s. 363)

38 géne bir **eğlençeynen** herkes malını davarını alır (GKAYA s. 343)

31 köyümde de edim sen **yabançısın** (GİŞKİA 41/31 s. 208)

160 bi de şeşhaná var lügatTa şeydir **tabançadur** yani o deyil. (GÜYA I-19/160 s. 237)

132 Kızūm biz **yalanÇı** dünya dēyiluğ, bizuğ yalançı biz. (BAYA 2/132 s. 408)

105 **yabanÇı** dil yérine geçer. (BAYA 16/105 s. 476)

50 yohsa **yabançı** yerde yabançılarla yaşamıyorum (BAYA 20/50 s. 484)

123 şimdi **yalancı** cennet. şindiki millet **yalançı** cennetde yaşır. (BAYA 39/123 s. 558)

Türkiye Türkçesi ağızlarında kelime tabanlarında ya da işletme eki alan kelimelerde son hecede bulunan *-r* sesinden sonra ç sesi kullanılabilmektedir.

36 bulur da girerke, bi şī yola atar_îmiş, **düürçi** gelen ğarı erkek neyse. (GİYA 19a/36 s. 344)

58 *da* ire versen burayı dutmaS. baK ben seKsen ... **bıldırçın** gibiyim. (EİMA I-139/58 s. 766)

25 *gelin* almacıyı yidirilē gelen **oKunÇusunu** yidirilē. (EİMA II-16-25 s. 892)

16 gelen **düyürçüye** dışardan gelen **düyürçüye** (GİŞKİA 15/16 s. 134)

26 **düyürçü** gelīykene burda **düyürçü** gelīy. (GİŞKİA 19/26 s. 148)

59 he he genelde ehen yer var habu **demürÇülü** ekīy. (GÜYA VI-1/59 s. 369)

47 **dūrÇüyü** gelin taraFı yāni kız taraFı yedirir içirir. (GÜYA I-10/47 s. 203)

25 **düürçi** gēdi arTuḥ, **düürçiyi** orda karşılama oli. (BAYA 22/25 s. 490)

23 sabahdan **düürçüler** geli ali gidiller. (BAYA 82/23 s. 718)

7 *ō* **yıllarÇa**. (BAYA 33/7 s. 536)

Fiillerle Kullanım Şekli

Türkiye Türkçesi ağızlarında kelime kök ve gövdelerinde -n sesinden sonra c sesi yerine ç sesi kullanılabilmektedir. Ancak fiilimsi eklerinden -Inca, -Unca zarf-fiil ekinde tonlu c ünsüzünün tonsuz şekli ç kullanılmakla birlikte isimlerdeki gibi l, n ve r ünsüzlerinden sonra ç ünsüzünün kullanımı söz konusu değildir. [50 *dôasına* **çıkmayınÇa** yāmur yāmaz dirlerdi bēz şindi yādıramāyoS herkes (EİA 20b/50 s. 132)/ 49 *orıya gitTi bi Kaç seFe yıkandı mı* **tēmizleninÇe** yunur (EİMA I-122/49 s. 713)]

men **gelençen** ne isdese verīḡ (DİAT s. 44)

29 yaz **gelençe** çemenlerde gez yavru (GİŞKİA 37/29 s. 195)

44 bubamla annem dīy, kötülük **edinçe** dīy beni (GİYA 39ç/44 s. 388)

48 sonā cenāze **olunça**; kóylüler oruya gider (EİA 5a/48 s. 113)

15 dúğünün zāmānı **gelinÇe** (EİA 14b/15 s.124)

49 burāya dūmeli **dimèyinÇe** dūmeliler yāmur (EİA 20b/49 s. 132)

50 dōasına **çıkmayınÇa** yāmur yāmaz dirlerdi bēz şindi
yādıramāyoS herkes (EİA 20b/50 s. 132)

49 orıya gitTi bi Kaç seFe yıkandı mı **tèmişleninÇe** yunur (EİMA I-
122/49 s. 713)

Sonuç

Söz konusu ses olayına uzak zaman dilimleri ile mekânları kapsayan 1942 yılında Ardahan’da, 2019’da İzmir’de derlenen metinlerde rastlanabilmektedir. Yöre çeşitliği iki il ile sınırlı olmamakla birlikte aynı ağız bölgesi içerisindeki farklı yerleşim birimlerinde ilgili ses olayına tanıklık edilebilmektedir. Bu örnekler; konuşurlar tarafından benzer şekilleriyle Adıyaman, Çankırı, Gümüşhane, Bingöl gibi birçok yörede kullanılmaktadır. Konuşurun istemine bağlı olarak gerçekleşen bu ses olayı, zaman ve mekân durumuna bağlı olarak Türkiye Türkçesi ağızları içinde bir bütünlük göstermektedir.

Dilde parçalarüstü ya da bürünsel olarak adlandırılan vurgu, ezgi, tonlama gibi öğelerin anlama önemli katkıları vardır (Börekçi, 2005, s. 205). Sürtünerek ya da sızarak çıkan *l*, *n* ve *r* sesleri kelime tabanı veya gövdesinde son seste yer aldıklarında *c* sesi konuşurun tasarımına yani istemine bağlı olarak isim soylu kelimelerde *ç* sesine dönüştürülür. Burada amaç, duygu ve düşüncesini daha etkili anlatmak isteyen konuşurun dikkati bağlam içerisindeki ilgili dil birimine çekme isteğidir. Börekçi’ye göre (2005) vurgu ve anlam arasında yakın bir ilişki vardır. Uzunluk ses birimi; bir vurgu aracı

olarak zaman zaman kullanılmakta, anlam değeriine etki etmektedir (2005: 202).

Türk dilinde vurgunun son heceye kaymasıyla konuşurun iletişim esnasında duyduğu vurgu ihtiyacı *l*, *n*, *r* seslerinden sonra gelen *c* sesini *ç* şeklinde kodlaması arasında da doğrudan bir bağ bulunmaktadır. “123 *şimdi yalançı cennet. şindiki millet yalançı cennetde yaşır. (BAYA 39/123 s. 558)*” Bayburt yöresi ağızlarına ait bu örnekte de görüleceği üzere konuşur vurgu ihtiyacı hissettiğinde kodlamasını değiştirmektedir. Bu noktada *-IncA -UncA* zarf-fiil ekinde tonlu *c* ünsüzünün tonsuz *ç* ünsüzüne dönüşmesi *l*, *n* ve *r* ünsüzü ile ilişkili olmayıp bu durumun vurguyla açıklanabileceği kanaatindeyiz.

Trabzon yöresi ağızlarında “*hoca deyorçı Allah karilerin kurnazlığından kurtrasın. (KİAT s. 244)*, Rize ili ağızlarında *Bir sirasi gelurçı/ Tosun-da döğrüyü. (KİAT s. 260)*” şeklinde kayda geçirilen örneklerde *ki* bağlacındaki *k/ç* değişimi de dikkat çekicidir. Ses olayı yukarıda ortaya atılan teoriden farklı şekilde meydana gelmiş olsa bile son seste *r* ünsüzünün bulunması ve *k/ç* değişiminin gerçekleşmiş olması diğer ses olayıyla arasında ortaklık barındırmaktadır. Ses olayındaki *k/ç* değişiminin vurgu ihtiyacından kaynaklandığı sezilmektedir.

Örneklerin Alındığı Eser Adı Kısaltmaları

ADİYA: Adıyaman ili ve yöresi ağızları

AKD : Kars Arpaçay köylerinden derlemeler

BAYA : Bayburt ve yöresi ağızları

BMİKA: Bingöl merkez ilçe ve köy ağızları

DİAT : Doğu illeri ağızlarından toplamalar

EİA : Eldivan ilçesi (Çankırı) ağızı

EİMA : Eskişehir ili Manav ağızları

GİYA : Giresun ili ve yöresi ağızları

GİŞKİA: Gümüşhane ili Şiran ve Köse ilçeleri ağızları

GKAYA: Gümüşhane kültür araştırmaları ve yöre ağızları

GÜYA : Gümüşhane ve yöresi ağızları

İİBİA : İzmir ili Bayındır ilçesi ağızları

KAYA : Karlıova ve yöresi ağızları

KİAT : Kuzeydoğu illerimiz ağızlarından toplamalar

Kaynakça

Ahanov, K. (2021). *Dil biliminin esasları*. (Çev. M. Ceritoğlu). Ankara: TDK Yayınları.

Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.

Aslan, E., Ercilasun, A. B. & Olcay, S. (1998). *Kars Arpaçay köylerinden derlemeler*. Ankara: TDK Yayınları.

Aydoğdu, Ö. & Demir, N. (2009). *Giresun ili ve yöresi ağızları. (Tarih-Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)*. Giresun: Giresun Valiliği Yayınları-15.

Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

Baskakov, N. A. (2021). *Türk dillerinde tarihî-tipolojik ses bilimi*. Ankara: TDK Yayınları.

Bayrav, S. (1998). *Yapısal dilbilimi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Börekeçi, M. (2005). Türkçede vurgu-tonlama-ölçü-anlam ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12), 187-207.

Caferoğlu, A. (1994). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları)*. Ankara: TDK Yayınları.

Caferoğlu, A. (1995). *Doğu illeri ağızlarından toplamalar Kars, Erzurum, Çoruh ilbaylıkları ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.

Cantürk, S. (2023). *Gümüşhane ve yöresi ağızları. (İnceleme – Metinler– Sözlük)*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğru, F. (2015). *Eskişehir ili Manav ağızları*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eratalay, S. (2017). Eski Türkçe dönemi ayrılma durumu eki-Ta'nın Sümercedeki izleri. *International Journal Of Social Humanities Sciences Research*, 4(10), 400-406.

Ergenç, İ., & Uzun, İ. P. B. (2017). *Türkçenin ses dizgesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.

Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum ili ağızları. (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*. Ankara: TDK Yayınları.

Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve yöresi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.

Karaağaç, G. (2018). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Küçüker, P. (1988). *Bingöl merkez ilçe ve köy ağızları. (İnceleme – Metinler - Sözlük)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kürüm, M. (2021). *Bayburt ve yöresi ağızları. (Giriş – İnceleme – Metinler - Sözlük)*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hatiboğlu, V. (1972). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları

Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.

İlker, A. (2017). *Manisa ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.

İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İşcanoğlu, İ. B. (2007). *Eldivan ilçesi (Çankırı) ağızı*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaağaç, G. (2018). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (1994). *Nevşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Korkmaz, Z., Ercilasun, A. B., Gülensoy, T., Parlatır, İ., Zülfikar, H., & Birinci, N. (2020). *Türk dili ve kompozisyon*. Bursa: Ekin kitabevi.

Martinet, A. (1998). *İşlevsel genel dilbilim*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Özer, O. (1990). *Karlıova ve yöresi ağızları. (İnceleme – Metinler - Sözlük)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pehlivan, G. (2019). *İzmir ili Bayındır ilçesi ağızı*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane kültür araştırmaları ve yöre ağızları*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

Ünlü, E. (2015). *Gümüşhane ili Şiran ve Köse ilçeleri ağızları. (Giriş – İnceleme – Metin – Sözlük)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üstüner, A. (2003). *Türkçede pekiştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

Vardar, B. (2003). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Vural, H. & Böler, T. (2012). *Ses ve şekil bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Yavuz, S. (2013). *Adıyaman ili ve yöresi ağızları*. Turkish Studies Publication Series-XIII Turkish Language Series ISBN : 978-605-64229-1-1.

BÖLÜM 4

KALIP İFADELERİN CÜMLE DIŞI UNSUR OLARAK KULLANIMI

MUAMMER CIDIK¹

Giriş

Cümle kavramı *Türkçe Sözlük*'te (2011: 474) “Bir yargı bildirmek için tek başına çekimli bir fiil veya çekimli bir fiille kullanılan kelimeler dizisi, tümce.” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımda ek fiilden oluşan isim soylu cümleler eksik kalmaktadır. Korkmaz (2017: 33) cümleyi bir fikri, bir duyguyu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir yargı hâlinde anlatan kelime grubu şeklinde tanımlamakta ve cümlelerin oluşumu için asgari bir çekimli fiil veya ek- fiil gerekliliğinden bahsederek cümle terimini daha net açıklamaktadır.

Üstünova (2020: 22-28), cümleyi tıpkı sözcük gibi kendi başına kullanıma çıkabilen, bir ölçüde bağımsız ama bir ölçüde ait olduğu bütüne bağlı bir dil birimi olarak ele alır. En basit tanımıyla “bir düşüncenin, bir duygunun ya da bir yargının başlı başına anlatımına yarayan ve içindeki sözcüklerin sayısı sınırlı olmayan, dile ait birim” olarak tanımlar. Temelde cümle iletişimi gerçekleştirmek için kullanılan yargılı bir dil ögesidir. Üstünova'nın

¹ Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ordu/Türkiye, Orcid: 0000-0001-7542-7074, muammer_cdk@hotmail.com

cümle üstü birlik kavramını kullanarak cümlelerin kendinden önceki ve sonraki cümlelerle birliktelik oluşturmamasından bahsetmesi önemlidir.

Cümle dışı unsur/öge kavramı ise araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yapılan tanımlarda bazı ortak noktalar olsa da bu konuda bir fikir birliğinden bahsetmek zordur. Bazı gramer kitaplarında da konuya ya hiç yer verilmemiştir ya da verilen bilgiler sınırlı kalmıştır. Taradığımız kaynaklarda belirtilen görüşler şu şekildedir:

Karaağaç (2013: 222) cümle dışı ögeleri şu şekilde ifade etmektedir: “Cümlelerin kuruluşuna katılmayan fakat cümle ögeleri veya cümleler arasında bağlantı kurarak metnin oluşmasını sağlayan ögeler, cümle dışı ögelerdir. Cümle dışı ögeler, cümleler arası metin ögeleridir bu yüzden, metindeki herhangi bir yüklemle ilişkilendirilemezler. Bunlar cümleleri birbirine bağlayarak, onların metin oluşturmalarını sağlayan art gönderim ögeleridir.” Bağlayıcılar ve ünlem öbekleri de bu başlık altında ele alınmıştır. Karaağaç (2009) *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde de benzer ifadeleri kullanmıştır.

Ergin (2004: 401) benzer bir tanım yapmış; bağlama ve ünlem edatlarını, ünlem guruplarını bu başlık altında değerlendirmiştir. Ek olarak bu yapıların cümlelerin başında, sonunda veya cümleler arasında olabileceklerini belirtmekte ve cümle dışı unsurların parantez şeklinde cümlelerin içine girdiklerini de ifade etmektedir.

Korkmaz (2007: 1143) ünlemlerin cümledeki yeri bahsinde, genellikle cümle dışı ögeler olduklarını ifade etmektedir. Şekil bilgisi açısından ve görev bakımından cümlelerin ögelerine bağlı olmayan bağımsız durumları olduğunu ifade ederek anlam açısından aynı şeyi söylemenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Ayrıca ünlemin anlatım değerinin ve cümleye kattığı anlamın anlaşılması için öncesinde ve sonrasındaki cümlelerin gözden geçirilmesi gerekliliğine işaret etmekte, ünlemlerin ilgili cümlelerle bağlantılı olmasına bağlamaktadır. Korkmaz (2017: 100-101), cümle dışı unsur konusuna da kısaca değinmiştir.

Cümlelerin herhangi bir yerinde bulunan, ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlelerin anlamına yardımcı olan öğelerdir. Cümle dışı öğeler; özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklem tamamlayıcısı değildirler. Bu öğeler, yüklem tamamlayıcısı olan öğelerin aksine açıklama, pekiştirme vb. işlevlerle cümleye yardım eder ve cümleleri çeşitli anlam ilişkileri çerçevesinde birbirine bağlarlar diyen Karahan (2009: 36) daha sonra cümle dışı öğe/unsur terimini bu öğelerin işlevlerini yeterince karşılamadığını düşünerek *yardımcı öğe* terimiyle karşılamıştır (Karahan, 2023: 48).

Daşdemir (2015: 141) “Cümleye iştirak etmesine rağmen, cümlede belirtilen yargıyla değil sözü üreten konuşmacıyla ilgili öğelere cümle üstü öğe denir.” şeklinde tanımlayarak cümlelerin yargısında değişiklik yapmadıklarını, konuşmacının tutum ve düşüncelerini gösterdiklerini belirtmektedir. Bu başlık altında cümle bağlaçları, hitap blokları, cümle sonu ek/edatları ve ara cümleleri saymaktadır. Bağlaçlar içerisinde de açıklama bağlaçları, benzerlik bağlaçları, çıkarım bağlaçları, doğrulama bağlaçları, fark etme bağlaçları, görelilik bağlaçları, ihtimal/tahmin bağlaçları, karşıtlık bağlaçları, önemsememe bağlaçları, özetleme bağlaçları, sebep/hedef bağlaçları, seçme/alternatif bağlaçları, sıralama bağlaçları, şart bağlaçları, şartlı sonuç bağlaçları, şaşma/beklenmezlik bağlaçları, üsteleme bağlaçları, varsayım bağlaçları, yetinme bağlaçları ve zaman bağlaçlarını saymaktadır. Hitap blokunda da dikkat çekme ünlemleri, duygu ünlemleri, gösterme ünlemleri, hatırlatma ünlemleri, onay/ret ünlemleri, soru/şüphe ünlemleri, tembih ünlemleri, teşvik ünlemleri ve uyarı/tehdit ünlemlerini saymaktadır. Ek olarak bazı edatları da cümle üstü öğeler olarak ele almaktadır. Bu başlık altında zikredilen ara cümleler bahsinde de konuşucunun zaman zaman açıklama ve temennilerde bulunabileceğini, bunların kurucu öğeler arasına girdiğinde ara cümle özelliği kazandığını belirtmektedir.

Özkan, Toker & Aşçı (2016: 43) cümle dışı unsuru, cümlelerin kuruluşuna doğrudan katılmayan ama bir şekilde anlam bakımından cümleye katkı sağlayan öğeler şeklinde ifade ederek Özmen’in

(2013: 43) bu kavram için ‘bağımsız tümleç’ adlandırmasına atıfta bulunmaktadırlar.

Özkan & Sevinçli (2019: 154) de cümle dışı öge kavramını kullanarak cümle kuruluşuna doğrudan katılmayıp şekil olarak yükleme bağlanmayan ama cümlelerin anlamına dolaylı olarak katkıda bulunan birlikler şeklinde ifade ederek bu bölümde bağlaçlar, ünlemler, ünlem grupları, hitaplar, ara sözler ve açıklayıcı cümleleri sıralamıştır.

Böler (2019: 65) diğer araştırmacılara benzer bir tanım yaparak yükleme doğrudan doğruya bağlanamayan ve yükleme sorulan hiçbir soruya cevap vermeyen cümle ögesine cümle dışı öge denildiğini ifade ederek Özmen’in (2013) bu terimi *bağımsız tümleç* şeklinde ifade ettiğini de eklemektedir.

Demir & Yılmaz (2021: 239) cümle dışı unsurları “Cümlede yardımcı öge denilen, yükleme doğrudan ilişkili olmayan bağlaçlar ve ünlemler bulunur. Bunlara cümle dışı ögeler de denilmektedir.” şeklinde açıklamışlardır.

Gülensoy (2000: 584-585) bağlama edatları, ünlem edatları ve ünlem gruplarını cümle dışı unsur olarak nitelendirmiştir.

Kültürel (2018: 30) da cümlelerin öğelerini sıraladıktan sonra, bunlardan başka bağlama ve ünlem edatları veya ünlem gruplarının da bulunabileceğini ifade etmiştir. Özellikle esas hareketle, fiille ilgili olmayan cümleyle ilave edilmiş unsurları da cümle dışı unsur olarak tanımlamıştır.

Yaman (2000: 246) cümle dışı unsurlar bahsinde bu kavramın Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde nasıl ele alındığına değinmiştir. Türkiye Türkçesinde “cümlelerin içinde bulunmasına rağmen, cümlelerin kuruluşuna katılmayan; dolaylı olarak cümlelerin anlamına yardımcı olan ögeler” şeklinde ifade etmiştir. Buna göre herhangi bir unsurun cümle dışı unsur sayılmasındaki asıl ölçüt, o unsurla yüklem arasında doğrudan bağ kurulamamasıdır. Bunlar şeklen cümle içinde; işlev ve anlam açısından da cümle dışındadır. Ek olarak cümle dışı unsurlar içinde *bağlama edatları, ünlem edatları, ünlem grupları, hitaplar ve ara*

sözler sayılmıştır. Ayrıca Özbekistan gramerciliğinde bu kavramın cümle unsurları bahsinde değil de cümlelerin sınıflandırılmasında yer aldığı belirtilerek ele alınan malzemenin aynı malzeme olduğu, Özbekistan gramerciliğinde bu kavramın “ündälmäli gäplär” başlığı altında ele alındığı dile getirilmiştir.

Alyılmaz (1994: 251-257), “Orhon Yazıtlarının Sözdizimi” adlı doktora tezi çalışmasında cümle dışı unsurları cümle başı edatları, hitap (seslenme) blokları, cümle sonu eki/ edatları başlıklarıyla incelemiştir.

Kara (1996: 177-187), “Sait Faik’in Kısa Hikayelerinde Söz Dizimi” adlı yüksek lisans çalışmasında, cümle çözümlemelerinde isim işletme veya fiil çekim eklerinden bazılarıyla birlikte sözcük ve sözcük öbekleri arasında herhangi bir anlam ilişkisi kurulamadığı takdirde edatlar, bağlaçlar, hitaplar ve ara cümleler için cümle dışı unsur kavramının kullanıldığını ifade etmiştir. Bunların aslında cümlelerin dışında olmadıklarını, cümlelerin kurulmasına katkı sağlayamadıkları için cümle dışı unsur olarak ifade edildiklerini dile getirerek şu başlıklar altında değerlendirmiştir:

1. *Cümle başı edatları* (benzerlik edatları, denkleştirme edatları, denkleştirme edatları, dilek edatları, gösterme edatları, ihtimal/şüphe edatları, karşıtlık edatları, kuvvetlendirme edatları, niteleme edatları, nöbetleştirme edatları, reddetme edatları, sınırlandırma edatları, sorma/ hatırlatma edatları, şart edatları, teşvik edatları, ünlem edatları, üsteleme/ katma edatları, zaman edatları).

2. *Cümle sonu edatları* (benzerlik edatları, çıkarım edatları, gösterme edatları, şüphe edatları, kuvvetlendirme edatları, tehdit edatları, tembih edatları, ünlem edatları, üsteleme edatları, yetinme edatları, zaman edatları, kuvvetlendirici soru edatı).

3. *Bağlama edatları* (ve, da, ya, ki...), hitap/ seslenmeler, ara cümleler/ ara sözler.

Özkan (2003: 66), Mustafa Kutlu’nun “Bu Böyledir Hikâye Kitabı Üzerine Söz Dizimi” adlı yüksek lisans tezinde cümle dışı unsur kavramını dolaylı tamlayıcılar olarak vermiş ve örneklerini

tespit ettiği ünlem ve ünlem gruplarıyla cümle başı edatlarına yer vermiştir.

Daşdemir (2000: 219-232), “Dede Korkut Kitabı’nın Söz Dizimi” adlı doktora tezinde cümle dışı unsurlara yer vermiş onları cümle başı edatları, cümle sonu ek/edatları, ara cümleler, hitaplar, açıklayıcı cümleler başlıkları altında örnekleriyle incelemiştir.

Özkan & Pilancı (2019: 93-95), cümle dışı unsurların özelliklerini şu şekillerde ifade etmektedir: Bütün ünlemler ve ünlem grupları, hitaplar cümle dışı öğelerdir. Ünlem grupları; cümleye ahenkli, etkili bir anlatım tarzı getirir fakat cümlelerin kuruluşuna katılmaz. Bu öğeler cümlelerin başında, ortasında ve sonunda bulunabilir.

Asker evlatlarım! Bugün size düşen görev şimdiye kadar Dünyada hiçbir orduya nasip olmamıştır. (Müderrişoğlu, 2007: 15)

Cümle içinde yer alan ara sözler ve açıklayıcı cümleler de cümle dışı öğeler olarak değerlendirilir. Bu öğeler, cümle içerisinde ya iki çizgi arasında ya iki virgül arasında ya da ayraç içerisinde gösterilir:

*Halit Ayarç’ın izafilik dediği şeyin, **tabir caizse**, bir hakikat olduğunu kendi hayatımda yaşıyorum.* (Tanpınar, 2021: 312)

Ünal (2021: 280-286), dil bilimcilerin konuya yaklaşımını irdeledikten sonra bu terimin tartışmaya açık bir terim olduğunu, dil bilim ölçütlerine göre yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek bu kavram yerine *Bağlayıcılar ve Katkı Vericiler* adlandırmasını önermektedir. Bunu yaparken de cümle dışı unsur olarak adlandırılan kavramların şekilsel olarak cümlede yer aldıklarını, anlamsal olarak cümleye katkı sağladıklarını belirtmektedir.

Delice (2007: 145-151), bir cümle içinde birbirinden yapıca ayrı duran ve öge diye adlandırılan dil bilgisel yapıları; yöneticilerini esas alarak “yükleme bağlananlar”, “yükleme bağlı olanlara bağlananlar” ve “cümleye bağlananlar” diye üç ayrı başlık altında toplamak mümkündür demekle birlikte bu konu da tartışmaya açıktır.

Bilindiği gibi cümlelerin ögeleri ana öge olan yükleme sorulan sorularla bulunmaktadır. Cümle dışı ögeler; yüklem sorduğu sorulara cevap vermeyen, ana öge olan yüklemi tamamlamayan ögelerdir. Bu ögelere “cümle dışı öge” terimi yerine “yüklem dışı öge” de denilebilir. Çünkü bu ögeler cümlelerin içindedir. Sadece yüklem sorduğu sorulara cevap vermez. Bağlama edatları, hitaplar, ünlemler, ünlem grupları, ara sözler, açıklama cümleleri birer *cümle dışı ögedir* ve cümle dışı öge cümlelerin başında, ortasında veya sonunda olabilir (Çelik vd. 2006: 22).

Bütün bağlama edatlarını cümle dışı unsur olarak ele almak mümkün değildir. *Ali ile Ayşe bahçede oynuyorlar* cümlesinde Ali ile Ayşe bağlama grubunu oluşturmaktadır ve buradaki *ile* sözcüğü Ali ve Ayşe isimlerini bağlayarak cümlelerin temel unsurlarından özneyi oluşturmaktadır.

Ara söz/ara cümle kavramlarının da bu başlık altında dikkatlice incelenmesi gerekir. Küçük (2020) konuyu derinlemesine incelemiş, araştırmacıların bu kavramlar için kullandıkları terimleri tablo halinde örnekleriyle birlikte vermiş ve cümle dışı unsurların içinde yer verilen ara söz ve ara cümle konusunda bir terim, bir adlandırma sorunu olduğunu ortaya koymuştur.

Küçük (2020: 463), ara söz ve ara cümle ayrımını şu şekilde yapmaktadır: “Ara sözler, dar anlamlı ve cümle dışında tek başına kullanılmayan dil birlikleridir. Ara söz ve ara cümleler, anlam bakımından cümlelerin asıl anlamını destekleyici, açıklayıcı işleve sahip olup aynı zamanda kullanıldıkları cümleye duygu değeri de katarlar. Ara söz ve ara cümlelerle cümlelerin anlamı genişletilir, renklendirilir. Ara söz ve ara cümleler cümledeki esas fikri kesinleştirici veya pekiştirici bir yapıda da kullanılabilir.”

Ara cümleleri cümle dışı unsur olarak değerlendirmek mümkündür fakat ara sözleri cümlelerin kuruluşuna etki eden herhangi bir ögenin açıklayıcısı durumunda olduklarında cümle dışı unsur saymak doğru mudur? Bu durumda hangi ögenin destekleyicisi ise onunla birlikte düşünülüp ele alınması daha uygun görünmektedir. Özne ile ilgili ek bilgi veriyorsa *açıklamalı özne*, zarf tümleci ile ilgili bilgi veriyorsa *açıklamalı zarf tümleci* vb. olarak

adlandırmak daha uygundur. Bu aşamada temel öge olan yüklem dışında tüm ögelerin açıklayıcısının olabileceğini söylemek mümkündür. Aşağıda ara cümle ve ara söz örneklerine yer verilmiştir.

Ona göre insan ruhunun en az tahammül edebileceği şey, - belki daha ötesi olmadığı, kendimize mühlet vermeden yaşamağa mecbur olduğumuz için olacak- saadettir. (Tanpınar, 2013: 222)

Ama, ne yazık ki, bu kez, evdeki hesap çarşıya uymamıştı, biz sofradan kalkarken bir ateşli hatip daha fırlayıp bağıra çağıra konuşmaya başlamasın mı?.. (Zorlutuna, 2013: 264)

Aşağıya aldığımız örnekler ise cümlelerin ögesi gibi kullanılabildiği için cümle dışı unsur kullanımına uymamaktadır. Ancak bu noktada bir noktalama sorunu olduğundan bahsedebiliriz. Ara cümleler de ara sözler de genellikle iki virgül veya iki kısa çizgi arasında, zaman zaman da parantez içinde gösterilmektedir.

Beni olağanüstü bir memnuniyet ve güler yüzle karşıladı; ben de ona - belki siyah sakalı ile biraz, merhum babacığımı hatırlattığı için - hemen ısınmışım. (Zorlutuna, 2013:187)

İnsan ancak Yeşil'i ve muasırı eserleri gezerken III. Selim tarafından yaptırılmış olan Emir Sultan türbesinde - ve ona benzer diğer binalarda- kaybedilen şeyin ne olduğunu daha iyi anlıyor. (Tanpınar, 2001: 106)

İhtiyar adam - kız kardeşinden başkalarına- istediklerini kolayca kabul ettiren cinsten olduğu için, evin bütün itiyatları çarçabuk kırıldı. (Tanpınar, 2013: 214)

Huzur romanından aldığımız yukarıdaki örnek cümle, cümle dışı unsur konusunu açıklamada ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Cümle dışı unsur olarak ele aldığımız ifadeleri iki virgül arasında ya da iki kısa çizgi arasında göstermekteyiz.

Bu cümleyi “İhtiyar adam istediklerini kolayca kabul ettiren cinsten olduğu için, evin bütün ihtiyatları çarçabuk kırıldı.” şeklinde ele alırsak cümlelerin şeklen bozulmadığını, ancak cümlede anlam açısından daralma meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bu cümleyi ögelerine ayırdığımız zaman;

Kırıldı: **yüklem**

Kırılan ne? Evin bütün ihtiyatları: **özne**

Niçin kırıldı? İhtiyar adam istediklerini kolayca kabul ettiren cinsten olduğu için: **zarf tümleci**

Nasıl kırıldı? Çabucak: **zarf tümleci**

Cümleyi romanda geçtiği şekliyle ele alırsak “İhtiyar adam - kız kardeşinden başkalarına- istediklerini kolayca kabul ettiren cinsten olduğu için, evin bütün ihtiyatları çarçabuk kırıldı.” zarf tümlecini oluşturan bölümü “İhtiyar adam kız kardeşinden başkalarına istediklerini kolayca kabul ettiren cinsten olduğu için” şeklinde düşünmemek için bir sebep yoktur. Bu durumda - kız kardeşinden başkalarına- bölümünü “cümle dışı unsur olarak mı almalıyız yoksa yazarın noktalamada hata yaptığını mı düşünmeliyiz?” sorusu cevaplanmaya muhtaçtır.

Istıraplı günlerinde, Nuran’ın kendisine karşı kayıtsızlıklarını fark ettiği zamanlarda, onları teker teker sayar ve yaşardı. (Tanpınar, 2013: 138)

Nuran’ın kendisine karşı kayıtsızlıklarını fark ettiği zamanlarda sıfat-fiil grubu cümlede zarf tümlecinin açıklayıcısı durumundadır yani cümlelerin öğelerinden biriyle alakalıdır. Bu bölümün cümle dışı unsur olarak alınıp alınmayacağı konuyla alakalı belirsizliklerden biridir. Bazı araştırmacılar bu tür örnekleri de cümle dışı unsur gibi kabul etse de cümlelerin öğeleriyle alakalı olan, yüklemlerle bir şekilde bağlantılı olan ifadelerin cümle dışı unsur değil cümle içi unsur sayılması gerektiği kanaatindeyiz.

Cümle üzerine yapılan çalışmalarda cümle dışı unsurların/öğelerin neler olduğu, bunların içine hangi yapıların alınıp alınmayacağı konusunda yeterli bilginin verilmemesi de dikkat çekicidir.

Bazı araştırmacılar yalnızca seslenme ünlemleri ile oluşturulan ünlem gruplarını cümle dışı unsur olarak kabul ederken bazıları da kapsamı geniş tutarak ünlemlerin tamamını cümle dışı unsur olarak değerlendirmişlerdir.

Haydi baylar, bayanlar! Böylesini başka yerde göremezsiniz! (Ali, 2021: 62)

Kurban olduğum Abdi Ağam! Mehmedim gelmedi eve. Sizde mi diye sormaya geldim. (Kemal, 2016: 31)

Bütün ünlemler çeşitli nedenlerle geçtikleri cümlelerin herhangi bir yerinde bulunabilirler.

...Vah ki vah sana ey Abdülbeleş! Dokuz babalıların tek babası! Küreklediği kömürden eli, yüzü, bahtı ve kaderi kara, ama yüreciği ak ve pak adamcağız! ... kalbi İmam-ı Azam, gönlü evliya, ruhu temiz, melekler meleği er ve ermiş kişi! Eşhedü en la ilahe illallah! (Anar, 2007: 34)

Cümle başı bağlaçları ile cümleleri bağlayan bağlaçlar cümlelerde yardımcı unsur olarak görev yaparlar.

Özellikle karşılıklı konuşmalarda yer alan onaylama, red gibi ifade kalıplarını/sözcüklerini de cümle dışı unsur olarak almak gerekmektedir.

...Pekâlâ, şimdi söyle bakalım, bir koyun sürüsünün yanından geçerken sürünün köpeği havlar da senin geçmeni engellerse ne yaparsın? (Pala, 2019: 89)

Evet, bizim nesil o kara geceden sonra gelen aydınlık günleri de, anayurdumuzun düşmanlardan temizlenip yanmış, yakılmış güzel topraklarımızda genç, dinç, hür ve müstakil bir Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu da gördü. (Zorlutuna, 2013: 9)

Kalıp İfadelerin (İlişki Sözlerinin) Cümle Dışı Unsur Olarak Kullanımı

Cümle dışı unsur başlığı altında en kapsamlı bölümün ünlem ve bağlaçlar olduğu görülmektedir. Ünlem ve bağlaçları kendi içinde farklı başlıklar altında toplamak mümkündür lakin bu çalışmada kalıp ifadelerin cümle dışı unsur olarak kullanımı üzerinde durulacaktır.

Aksan (2015: 34) ilişki sözlerini bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözler

olarak tanımlamaktadır. *Günaydın, hayırlı sabahlar, afiyet olsun, güle güle oturun* gibi çeşitli durumlarda söylenen sözler toplumun kültürünün ayrılmaz parçaları olarak kabul edilmektedir. Bu kavramlar yabancı dil öğretiminde, yeni dil ediniminde de önem arz etmektedir.

Kalıp sözlerin şöyle bir tanımı yapılabilir: Bu sözler, önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak ve eğer gerekiyorsa bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşabilen, belirli durumlarda toplumun benimsendiği sözleri sunarak iletişimin kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleridir (Gökdayı, 2008: 90-106).

Dilin insanlar arası iletişimi sağlamada en önemli unsur olduğu göz önüne alındığında, dildeki ilişki sözlerinin varlığı da bir toplumda iletişimin nasıl sağlandığıyla ilgili bilgi verecektir. Selamlaşmada, karşılaşmada, vedalaşmada ya da herhangi bir ortamda bir dilin sahip olduğu ve milletin kullandığı sözler bulunmaktadır. Türkçe “ilişki sözleri” bakımından zengin bir kaynağa sahiptir. Türkçenin hem Doğu hem de Batı toplumları ile ilişkisinin tarih boyunca süregeldiği bilinir. Bu sebeple Türkçe, bu toplumların diline yabancı kalmamış ve onlardan etkilenmiştir. Özellikle Türklerin İslamiyet’e geçiş sürecinden sonra dilde, Arapça ve Farsçanın etkinliği gözle görülebilir bir seviyede artmıştır. XIX. yüzyıldan sonra ise Batılılaşmanın etkisiyle başta Fransızca olmak üzere diğer Batı dillerinin etkisi görülür. Hatta bu durum günümüzde İngilizcenin etkisiyle devam etmektedir (Ayдын, 2018: 163).

Geçmişten günümüze insani ilişkileri güçlü olan Türk toplumu da ilişki sözleriyle alakalı önemli ölçüde söz varlığı oluşturmuştur. Örnek vermek gerekirse cümle şeklinde kurulan geçmişte kargış, alkış kavramlarıyla ifade edilen dua ve beddualar sözlük oluşturulabilecek seviyededir.

Acı tatlı günlerde birlikte olun, acı yüzü görmeyesin, acil şifalar dilerim, adınla sanınla mutlu olasın, aferin, afiyet şeker bal olsun, ağız tadıyla yaşayasın, ağzından yel alsın, ahiretin mamur

ola, aklınla bin yaşa, akıbetiniz hayrola, al duvaklar takasın, aleyhirrahme, aleyke avnullah, Allah'a bin şükür, Allah acısını göstermesin, Allah'a emanet, Allah akıl fikir versin, Allah alnımıza yazdıysa bozsun, Allah analı babalı büyütsün, Allah noksanlığını göstermesin, Allah başıslasın, Allah bayrağımızın gölgesini üstünden eksik etmesin, Allah bereket versin, Allah bereketini artırsın, Allah birini bin eylesin, Allah bir yastıkta kocatsın, Allah can sağlığı versin, Allah beterinden korusun, Allah dermanı olmayan dert vermesin, Allah dert verip derman aratmasın, Allah dinden, imandan ayırmasın, Allah dine, devlete zeval vermeye, Allah düşman şerrinden saklaya, Allah ecir sabır versin, Allah eline koluna dert vermeye, Allah esirgesin, Allah evlat acısı göstermesin, Allah gani gani rahmet eylesin, Allah gecinden versin, Allah görünür görünmez kazaları savuştursun, Allah helalinden versin, Allah hükümet kapısına düşürmesin, Allah ıslah etsin, Allah indinde aziz olasın, Allah imandan ayırmasın, Allah kabul etsin, Allah kimseye el açtırmassın, Allah muvaffak etsin, Allah mürüvvetini görmek nasip etsin, Allah sabırlar versin, Allah sana akıl izan versin, Allah'tan hayırlısı, Allah zihin açıklığı versin, amin, ayağına sağlık, Aziz olasın, izzet bulasın...

Babana rahmet, bahtın açık olsun, başın bozulmasın, Başına talih kuşu kona, Bayramınız kutlu olsun, bereket ki, berhüdar ol, canına rahmet, Cennet mekânın olsun, ciğer ateşi görmeyesin, çocuklarınızın mürüvvetini görün, Çoluk çocuğa karışasın, çok şükür, çok yaşa...

Dağlara taşlara, dar gününde Hızır imdadına yetişse, darısı başına, darlık yüzü görmeyesin, devlet ü ikbal ile, diline sağlık, dirliğiniz daim ola, dostlar başına, dostlar başından irak, dualarımız seninle, dünya ahiret bacım olasın, dünya durdukça durasın...

Eksik olma, elhamdülillah, elin darlık görmeye, eline sağlık, en kötü günün böyle olsun, esen kal, esselamualeyküm, estağfirullah, evin barkın şen olsun, evlerden irak, evlere şenlik, ferah- feza yaşayasın.

Geçmiş olsun, gençliğine doyasın, gönlünüz hoş ola, güle güle, günaydın, gün görüp murat alasın, gün gününden âlâ olsun...

Hac makamın ola, hafazanallah, Hak dost ola, Hakk'a emanet, hatır soranların çok olsun, hayırdır inşallah, hayırlı geceler, hayra karşı, hayra yoralım, helali hoş olsun, hoşça kal, hoş geldiniz, Hz. Peygamber'in şefaati üstüne ola...

İçin ferah olsun, ismi ile müsemma olsun, işlerin rast gitsin, iyi bayramlar, iyi çalışmalar, iyi günlerde giyesin, iyi ki doğdun,

Kabrine nur yağa, kaderli kismetli olasın, kalın sağlıcakla, kesene bereket, kırk bir kere maşallah, kolay gele, kum diye tuttuğun altın olsun...

Maşallah, mekânı cennet olsun, muhabbetiniz daim ola, mübarek ola, nazar değmesin, nur içinde yatsın, nice bayramlara erişesiniz, ocağın şen ola, ölmüşlerin ruhuna değsin, ömrün uzun ola, pazar ola...

Radyullahu anh, Rahmetullahi aleyh, rastgele, Resulullahın şefaatine nail olasın, ruhun şad olsun...

Sabah şerifleriniz hayrolsun, safa geldiniz, sağlıcakla kalın, selamünaleyküm, sırtında paralansın, sizlere ömür, su verenlerin çok olsun, şen esen kalın, şeytan kulağına kurşun, şifa niyetine, şifa olsun inşallah...

Talih kuşu başına kona, Tanrı saklasın, telli duvaklı gelin olasın inşallah, toprağı bol olsun, tuttuğun altın olsun, torunlara karışasın...

Uğurlar olsun, umut kapıların kapanmaya, üstüme iyilik sağlık, üstümüze afiyet, üstüne afiyet, üzerime iyilik sağlık, üzerime afiyet...

Vakt-i şerifler hayrolsun, var ol, Yağfirillah, yarasın, yaşına bereket, başına bereket, yokluk yüzü görmeyesin, ziyade olsun, zürriyetin bol ola... (Ersoylu, 2012)

Adın bata, ağu içsin, ağustosta kış göresin, ah çekesin, ahın göğe çıka, aklın gide, âlem başına yıkıla, aleyhillane, Allah bin türlü belasını versin, Allah et vere tırnak vermeye, ander, anderin kala, ayağın taşa dege, Azrail'in demir pençesine denk gelesin...

Babanın peki, baban öle, baba ye, bahara yaza çıkamayasın, bahtın bağlansın, basiretin bağlana, başına zift, belin büküle, berhurdar olmayasın, burnun boka bata...

Canına ömrüne karım, cehennem yerin olsun, çenen bağlansın, çifte yılanlar soksun, çok yaşayıp onmaz derde kalasın...

Dalında baykuş ötsün, dara düşesin, devranın tersine döne, dili tepesinden çekilsin, dünyası başına dar olasıca...

Ekmeğini it, yakarı bit yiye, el âleme muhtaç olasın, ev bark görmeyesin, evin barkın yıkıla, evlat salına binesin, evlatlarının hayrını görmeyesin...

Feleğin çarkında terse dönesin, feleğin sillesini yiyesin, fitil fitil burnundan gele, gâvur elinde kalasın, gelmez yola gidesin, gece gündüz figan eyle, gidişin olsun da gelişin olmasın, güvendiğin dağlara kar yağa, günün ahla vahla geçe...

Hâlin soran olmasın, hanen soyha kalsın, açan olmasın, Hıçkırıklar seni tuta, hevesin kursağında kalsın, Huzur- ı mahşerde yüzün gülmeye, hüsrana uğrayasın...

Issı yatıp soğuk kalkasın, içine dert düşe, iki elin kanda kalsın, iki gözün önüne aka, imansız Kur'ansız gidesin, inim inim inleyesin, işin gücün rast gitmeye, iyi gün görmeyesin...

Kabrin eşek nahırı ola, kahrolsun, kanın kurusun, kapın bağlana, kendi ettiğini kendin çekesin, kör şeytanından bulasın, kuru iftiraya gelesin, lanet olasın, leşin ortada kala...

Mal mülk görmeyesin, Mansur gibi dâra düşesin, meteliğe hasret kalasın, Mevla yaşına doyurmaya, mürt olasın, nazara gelesin, neye uğradığını bilemeyesin, nüzul insin, elin kolun çalınsın...

Ocağın küll ola, oğul, uşak görmeyesin, otuz iki dişin birden çekile, ödün kopsun, ölüm seni tuta, ömründe gülmek nasip olmasın, Patla inşallah, pılın pırtın olmaya, rezil kepaze olasın, Resulullah şefaât eylemeye...

Safa sürme, salavat getiremeyesin, sen bana kurban ol, sıcak yemeğe kırk yıl tamarza kalasın, sinin batsın, soyun sopun bata, Şeytanından bulasın, şil olasın, şitil devrilesin...

Tahta ata binesin, Tanrı kargışı üzerine olsun, taş kesil, teneşir üstünde yunasıca, tükenmez derde düşesin, tuttuğun ağaç kuruya, ulum ulum uluyasın, Uykuların kaç, üstün eyninden ters çıksın, veya batasın, yad ellere düşesin, yağlı kurşun değsin, yarı yolda kalasın, yata yata yanın belin çürüsün, zebaniler topuz vursun, Zıkkımın kökünü ye... (Ersoylu, 2012)

Arapça ile sıkı etkileşime giren Türkçenin bu dilden aldığı kalıp ifadeleri de cümle dışı unsur olarak ele almak mümkündür. *Selâmun aleyküm, aleyküm selam* gibi selamlaşma bildiren ifade kalıpları kendi dilinde bir cümleden oluşsa da Türkçe bir metinde yer aldığında bu ifadeleri cümlenin herhangi bir ögesi olarak ele almak mümkün olmamaktadır. Yine Türkçenin geleceği açısından kullanımlarını tasvip etmesek de *good morning, good evening, bonjour* gibi Batı dillerine ait kavramlar da Türkçe bir metinde yer aldığında cümle dışı unsur olarak değerlendirilmelidir.

Aşağıda kalıp ifadelerin cümle dışı unsur olarak kullanımına taradığımız eserlerden örnekler verilmiştir.

Zemheride dağlara teslim edildi erim

***Ya Rabbi** bu ne iştir kalmadı tek neferim*

Bir tek mermi atmadan heder oldu askerim

Türk milleti sesini kısı Sarıkamış'ta. (Alptekin & Güzel, 2015: 86)

*Emir aldım efendim, **af buyurun**, bu saatte kendilerini hiçbir şekilde rahatsız edemem, diyordu. (Zorlutuna, 2013: 256)*

*Aman susunuz Bey, **Allah esirgesin!..** (Zorlutuna, 2013: 30)*

*Haydi, **Allah yardımcın olsun**, yengenlere git, arkandan biz hepimiz geleceğiz **inşallah**. (Zorlutuna, 2013: 142)*

***Allah Allah!** Ne oluyor bu çocuğa diye geçirdim içimden. (Zorlutuna, 2013:273)*

Rahmetli Günaycıkla - Ya Rabbi, o da rahmetli oldu - birbirimizi çok severdik. (Zorlutuna, 2013: 295)

Şaka etme Allah aşkına. (Kemal, 2016: 135)

Hey gidi günler hey! Ne basit sebeplerle nasıl sevinirdik! (Zorlutuna, 2013: 217)

Vay dayım oğlu vay, vay kadersizim, kimsesizim, vay gün görmemişim vay, az sonra öyle mi? (Kemal, 2016: 974)

Estağfurullah, haşa! İn kardaşım Ali... (Kemal, 2016: 977)

Neredesin, ayol, görünmezsin, etmezsin? (Tanpınar, 2013: 76)

Baş üstüne Ağam, sen nasıl istersen öyle olsun. (Kemal, 2016: 978)

Yukarıda örneklerini paylaştığımız dua ve beddua örneklerinin bazılarının cümle şeklinde olduğu görülmektedir. Dua ve beddualar bu bağlamda o cümleleri anlam yönünden kuvvetlendiren ifadelerdir. “İçin ferah olsun” gibi bir kalıp ifade kullanabilmemiz için öncesinde veya sonrasında yargı bildiren bir ifadenin gerekliliği söz konusudur.

Dua ve beddualara ek olarak bazen seslenme ünlemi olarak kullanılan ifadelerin de kalıp ifade olarak kullanılabileceğini göz ardı etmemeliyiz.

“Bu kötü günleri de atlatırız, için ferah olsun.” şeklinde bir cümlede “için ferah olsun” kalıp ifadesi atlatırız çekimli eylemiyle yani yüklem ile öge olarak alakalı değildir ancak şeklen cümlelerin bağlamında yer almakta, anlamsal olarak da cümleyi etkilemektedir. Cümle dışı unsur/ öge kavramına temkinli yaklaşanların da en önemli dayanak noktası bu tür ifadelerin, cümlelerin özellikle anlamsal olarak çok da dışında olmamasıdır.

Cümle dışı unsur kavramıyla alakalı problemli bir noktayla daha karşılaşmaktayız. Dil bilimcilerin ünlem, seslenme gibi konuların tamamının cümle dışı unsur olması noktasında fikir birliğine vardıkları görülmektedir ancak ilişki sözlerinde bu durum değişebilmektedir. Aynı durum bağlaçlar için de söz konusudur.

Cümleleri bağlayan her türlü bağlama edatı cümle dışı unsur olarak değerlendirilebilirken bu görev dışında kullanılanlar cümle dışı unsur değildir.

Sonuç

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki ağırlıklı olarak cümle dışı unsur olarak ifade edilen konuda bir adlandırma/ terim sorunu bulunmaktadır. Özmen'in (2013) *bağımsız tümleş*, Daşdemir'in (2015) *cümle üstü ögeler*, Ünal'ın (2021) *bağlayıcılar ve katkı vericiler*, Çelik vd.nin (2006) *yüklem dışı öge*, Banguoğlu'nun (2007) *saplamalı cümle* adlandırması vb. adlandırmalar kapsayıcı olmaktan uzaktır. Cümle dışı öge olarak ifade edilen unsurların anlam ve şekil yönünden cümlenin içinde yer almasından dolayı bu adlandırmanın konuya uygun olmadığını düşünmekteyiz. Bu terimi kullananlar olaya yapısal açıdan bakmaktadırlar, şekil ve anlamı göz ardı etmektedirler. Bağlayıcılar ve katkı vericiler adlandırmasının daha uygun olabileceğini düşünmekle birlikte burada da bağlama işleviyle bağlama edatlarının ön plana çıkarıldığını; seslenme ünlem, ara cümle, kalıp ifade gibi unsurların geri plana atıldığını görüyoruz. Bu noktada bağlama edatları dışında yer alan ifadeleri *katkı vericiler* olarak düşünüp daha kapsayıcı bir terim bulunana kadar bu şekilde adlandırılabilir kanaatindeyiz. Burada önemli olan bu terimin tutunup tutunmayacağı ve dilin bu terimi bünyesine alıp almayacağıdır.

Genel olarak araştırmacılar; ünlemler, ünlem grupları, seslenmeler, bağlama grupları, bağlama ekleri, ara cümle gibi unsurların cümle dışı unsur olduğu konusunda fikir birliğindedirler ancak ara söz olarak ifade edilen unsurun bu başlık altında olup olmaması noktasında bir birlik yoktur. Temel öge olan yüklemle alakalı sorulara cevap veren unsurların cümle dışı unsur olmadığı, ilgili ögenin açıklayıcısı olduğu, ilgili ögeyle birlikte düşünülmesi gerektiğini düşünüyoruz. Açıklamalı özne, açıklamalı nesne,

açıklamalı tümleç gibi. Temel öge olan yüklemın açıklayıcısı ile kullanımına ait örnek ise bulunmamaktadır.

Cümle dışı unsurların yazım ve noktalamasında da bir fikir birliği olmadığını söylemek mümkündür. Yaygın olarak iki virgül ve iki kısa çizgi arasında kullanım söz konusu olsa da bu tür unsurların parantez içinde verilebileceğini ifade eden araştırmacılar da vardır. Bu görüşler ara cümleler için uygun olsa da bağlama edatları, kalıp ifadeler vb. için bu tür bir zorunluluk bulunmamaktadır.

Birleşik cümlelerde yan yargıyı oluşturan bölümlerde de cümle dışı unsur kullanılabilir. Aşağıdaki örneği incelediğimizde:

Emmi, Allah senden razı olsun, diye mırıldandığını işitti.
(Ahmet Hamdi TANPINAR- *Huzur*, s. 28)

İşitti -Yüklem.

İşiten kim? - O - Özne.

Neyi işitti? - Emmi, Allah senden razı olsun diye mırıldandığını- Belirtili Nesne

İşitti temel yargısı üzerinden düşündüğümüzde cümle dışı unsur olarak düşündüğümüz kalıp ifadenin cümlede nesnesine dâhil olduğunu cümlede bir ögesi gibi kullanıldığını söylemek mümkündür.

Kalıp ifadeleri/ ilişki sözleri içinde yer alan alkış, kargış (dua, beddua) ifadeleri cümle şeklinde olsalar da cümle dışı unsur olarak kabul edilmelidir. Cümle dışı unsurların temelinde yüklemi yapı olarak değil de anlam olarak desteklemenin söz konusu olduğunu düşünürsek bu kullanımlar da öncelerinde ya da sonralarında cümle istedikleri için bunları da cümle dışı unsur olarak ele alabiliriz. Bir olay, bir durum olmalı ki bu tür ifadeler kullanılabilsin. Bu ifadeleri cümle üstü birlikler olarak düşünmek gerekir.

Kalıp ifadelerini/ ilişki sözlerini; atasözü, deyim ve ikilemeler gibi kalıplaşmış dil birimleriyle karıştırmamak gerekir. Kalıp ifadelerini bu unsurlarla karşılaştırmak için yapı, işlev, anlam ve bağlam ölçütlerine bakmak gerekir. Kalıp sözler yapı bakımından incelendiğinde atasözü, deyim vb. unsurlardan pek farklı değildir.

İşlevleri açısından değerlendirdiğimizde ise kalıp sözlerin bir söz söylemenin zorunlu olduğu zamanlarda doğru ve yerinde olan, toplum normlarına uygun söz söyleme gereği duyulduğunda o dilin konuşurlarının birbirini kolaylıkla anladıkları durumlarda uyumlu bir iletişim kurmaya yaradıkları görülmektedir. Kalıp ifadeler aynı zamanda dilin anlamlandırma ve üretim sürecine katkı sunan unsurlardır. Bu ifadeler günlük konuşma sürecinde yer aldıkları için küçükten büyüğe o toplumun kolaylıkla anlayabileceği ifadelerdir. Atasözü ve deyimlerde de bu özellikten bahsedilebilir ancak bazı atasözlerinde dili konuşanların derin bilgi sahibi olması gerekebilir. Aslında bu özellik bağlamla da ilgilidir. İletişimin gerçekleştiği ortam önceden belirli bir biçime girip hafızada kolayca saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretime tabi tutulmayıp kolayca iletişime dahil edilen, kolay bazı ekleme ve çıkarmalarla kullanılabilen; iletişimin kurulmasına, sürdürülmesine yardım eden kullanım yeri de dil içinde oldukça sınırlı olan dil birimleridir (Gökdayı, 2020: 105-107).

Kalıp ifadeleri kendi içinde hayır dualar, beddualar, toplumsal- kültürel ilişkileri yansıtan sözler, selamlaşma bildirenler, karşılaşma sözleri, hatır sorma sözleri, vedalaşma (uğurlama) sözleri, yüceltme bildirenler, teşekkür bildirenler, söz verme ifadeleri, duygusal tepki bildirenler, dinî inanç bildiren sözler, bir isteği kabul veya reddetme bildirenler, uyarı, eleştiri ve tehdit bildirenler, tebrik bildirenler, özür dileme bildirenler, istek bildirenler, soru cevap isteyenler, genel bir davranış veya düşünce bildirenler, diğer toplumlarla ilişkilerde kullanılan kalıp sözler gibi alt gruplara ayırarak detaylandırmak mümkündür (Canbulat & Dilekçi, 2013: 227- 231).

Kalıp sözlerin bir kısmı tek bir kelime, ünlem veya kelime grubundan oluşur. Büyük bir kısmı ise cümle biçimindedir. Bu cümlelerin söylendiği yer, kişinin jest ve mimikleri kalıp sözleri destekleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalıp sözler kültürel nitelik taşırlar ve insanların yaşama biçimleri, inançları, gelenek ve görenekleri, temas kurdukları toplumlar bu sözleri etkiler (Demirez, 2023: 17).

Kaynakça

Aksan, D. (2015). *Türkçenin söz varlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ali, S. (2021). *Sırça köşk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Alptekin, A. B. & Güzel, A. (2015). *Geçmişten günümüze âşıkların dilinden Sarıkamış*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Alyılmaz, C. (1994). *Orhon yazıtlarının söz dizimi*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.

Anar, İ. O. (2022). *Tiamat*. İstanbul: Everest Yayınları,

Aydın, Y. (2018). *Türkçe sözlük'te ilişki sözleri*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans.

Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Canbulat, M. & Dilekçi, A (2013). *Türkçe ders kitaplarındaki kalıp sözler ve öğrencilerin kalıp sözleri kullanma düzeyleri*. Turkish Studies- International Preodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7, Summer, Ankara- Turkey.

Çelik, A. K., N. Demirbilek S. & Çifçi, S. (2006). *Cümle ve metin bilgisi*. İstanbul.

Daşdemir, M. (2015). *Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal-işlevsel söz dizimi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.

Daşdemir, M. (2000). *Dede Korkut kitabı'nın söz dizimi*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.

Delice, H. İ. (2007). *Cümle çözümlemelerinde 'cümle dışı unsur' terimi yerine yeni bir teklif*. Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, Bildiriler, C. 1.2. Bs, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., S.145-151.

Demir, N. & Yılmaz, E. (2021). *Türk dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Demirez, A. (2023). *Yeni Uygur Türkçesinde kalıp sözler*. Ankara: TDK Yayınları.

Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basın/Yayın/ Dağıtım.

Ersoylu, H. (2012). *Türk dilince dualar beddualar sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökdayı, H. (2008). *Türkçede kalıp sözler*. Bilig, Kış /Sayı 44: 89-110.

Gülensoy, T. (2000). *Türkçe el kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kara, F. (1996). *Sait Faik'in kısa hikâyelerinde söz dizimi*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.

Karaağaç, G. (2009). *Türkçenin söz dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Karahan, L. (2009). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karahan, L. (2023). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kemal, Y. (2016). *İnce Memed 1-2-3-4*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

Küçük, S. (2020). *Ara sözlü ve ara cümleli cümleler üzerine*. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi. 10 (2). 445- 463.

Kültürel, Z. (2018). *Türkiye Türkçesi cümle bilgisi*. Konya: Palet Yayınları.

Müderrişoğlu, A. (2007). *Sarıkamış destanı*. İstanbul: Deniz Kültür Yayınları.

Özkan & Sevinçli, M., V. (2019). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Özkan, Toker & Aşçı, A., M., U. D. (2016). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. Konya: Palet Yayınları.

Özkan & Pilancı (2019). *Türkçe cümle bilgisi*. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Özkan, M. A. (2019). *Mustafa Kutlu'nun bu böyledir hikâye kitabı üzerine söz dizimi incelemesi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

Özmen, M. (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.

Pala, İ. (2019). *Kalp*. İstanbul. Turkuvaz Yayıncılık.

Tanpınar, A. H (2013). *Beş şehir*. Dergah Yayınları: İstanbul

Tanpınar, A. H (2013). *Huzur*. Dergah Yayınları: İstanbul

Tanpınar, A. H (2017). *Saatleri ayarlama enstitüsü*. Dergah Yayınları: İstanbul

Türkçe sözlük (2011). (haz. Şükrü Haluk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ünal, R. (2021). *Çağdaş Türkiye Türkçesi (ÇTT) dil düzeneği öğretiminde kafa karıştırıcı bir terim/ kavram: cümle dışı unsur*. Sınırsız Eğitim Ve Araştırma Dergisi.

Üstünova, K. (2020). *Türkiye Türkçesinde yapı kavramı ve söz dizimi incelemeleri*. Bursa: Sentez Yayınları.

Yaman, E. (2000). *Türkiye Türkçesi Ve Özbek Türkçesinin söz dizimi bakımından karşılaştırılması*. Ankara: TDK Yayınları.

Zorlutuna, H. N. (2013). *Bir devrin romanı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

BÖLÜM 5

ONAY VE RET BİLDİREN YARDIMCI ÖGELER

HAKAN ÇELEBİ⁶

Giriş

Türkçe söz diziminin tartışmalı konularından biri de yardımcı ögeler olarak adlandırılan söz ve söz öbekleridir. Mevcut yazılı kaynaklarda yardımcı ögelerle ilgili olarak adlandırma, betimleme, sınıflandırma ve tanımlama yönünden bir tutarlılık olmadığı gibi yeterli bir bilgiye ulaşılamamakta ya da birbirinin benzeri açıklama ve tanımlamalara başvurulmaktadır.

Türkçenin söz dizimi kuruluşunda yer alan yardımcı ögeler; yükleme sorulan *kim, kimi, nasıl, ne kadar, ne zaman, ne, nereden, nereden, nereye, neyi* vb. sorularla tespit edilememektedir. Bu nedenle yüklemi tamamlayan özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci gibi ögelerin dışında kalmaktadır. Ancak yardımcı ögelerin anlam ilişkisi yönünden dolaylı olarak cümleye bağlandığı ve cümlede yer aldığı da açıktır. Bu ögelerin cümleyi farklı anlam işlevleriyle (cevap verme, inkâr, kabul etme, onaylama, övünme, pişmanlık, ret, sevinç, şaşırma, üzüntü) tamamladığı görülmektedir. Cümlelerin başında, ortasında ve sonunda bulunabilme özelliği olan açıklama, bağlama ve pekiştirme gibi görevleri de bulunan bu yardımcı ögelerin; onaylama ve ret ifadesi taşıyan cümlelerin

⁶ Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ordu/Türkiye, Orcid: 0000-0002-0461-3272, hakancelebi52@outlook.com

oluşumuna daha belirgin bir şekilde katkı sağladığı dikkat çekmektedir.

Cümle oluşumunda asıl ve yardımcı öge olarak yer almayan dolaylı bir anlam ilişkisi sağlayan söz veya söz grupları da vardır ve bu ögeler özne, nesne, yer tamlayıcısı gibi yüklemi tamamlamaz ve yükleme bağlanamazlar. İşte bu ögeler söz dizimi kaynaklarında yardımcı öge, cümle dışı öge/unsur veya bağımsız tümleşç olarak adlandırılmaktadır. Karahan'a göre (2023: 48) yardımcı öge; yükleme doğrudan bağlantısı bulunmayan, cümledeki ögelerin anlamına yardımcı olan ögelerdir. Özmen (2013: 43) “Cümleye türlü anlam ilişkileri ile katılan ancak yükleme doğrudan doğruya bağlanamayan, yükleme sorulan hiçbir soruya cevap vermeyen cümle ögesi, bağımsız tümleşçtir.” şeklinde tanımlarken Ergin ise (2020: 395) “Cümlede bu unsurlardan başka bir de bağlama ve ünlem edatları veya ünlem grupları bulunabilir. Fakat bunlar esas hareketle, fiille ilgili olmayan ve cümleye sadece ilâve edilmiş bir durumda bulunan unsurlardır. Umumiyetle cümlelerin başlarında, sonlarında ve cümleler arasında bulunurlar. Parantez şeklinde cümle içine girdikleri de görülebilir. Bunlara cümle dışı unsurlar adını veriyoruz.” şeklinde geniş bir açıklama yapmıştır. Baydar (2016: 205) bu ögeleri yardımcı unsur olarak adlandırmaktadır ve “içinde bulundukları cümlenin anlamını mutlaka bir şekilde etkilerler, ancak bunlar söz konusu cümlenin yüklemi ile doğrudan ilişki içinde bulunamazlar. Bu yüzden de bunlar herhangi bir tümleşç olarak değerlendirilemezler.” demektedir. (Baydar, 2016: 205)

Genel olarak cümle başında, ortasında ve sonunda bulunabilen yardımcı ögeler; ünlem, ünlem grupları, bağlaçlar, açıklama sözleri, ara sözler⁷ ve hitap sözleri⁸ olarak nitelendirilmiştir. Bazı araştırmacılar (Ergin, 2020: 395; Karaağaç,

⁷ Geniş bilgi için bakınız. Küçük, Salim (2020). Ara Sözlü ve Ara Cümleli Cümleler Üzerine. ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Temmuz; 10 (2), 445-463.

⁸ Geniş bilgi için bakınız. Aydın, Hasene (2022). Seslenme Sözlerinin Cümle Ögeleriyle İlişkisi ve Öge Olarak Cümledeki Konumu. 14. Uluslararası Türkçe Sempozyumu 20-22 Ekim 2022 / Alanya 705-723.

2017: 236; Özmen, 2013: 44) tarafından ise ara söz ve ara cümle, yardımcı öge özeliği taşımamaktadır.

Kaynaklarda yardımcı ögeler konusunda anlaşmazlık olduğu gibi birçok sorun da yer almaktadır. Ceritoğlu (2015: 499-506) bu sorunları, çeşitli sorularla dillendirmiş ve tek tek soruları cevaplayarak görüşlerini bildirmiştir. Ceritoğlu'nun tartışmaya açtığı önemli sorular şunlardır: “Cümle dışı unsurlar cümlelerin bir ögesi midir, değil midir, niçin? Cümle dışı unsur diye adlandırılan birimler sadece cümleyle mi ilgilidir, söz öbeklerinde de bulunabilir mi? Ünlemler, ünlem öbekleri, bağlaçlar ve kuvvetlendirme edatları, her zaman cümlede cümle dışı unsur mudur? Ara söz, ara söz öbeği ve ara cümleler cümle dışı unsur mudur, değil midir veya bunlar hangi durumlarda cümle dışı unsur sayılmalıdır?” (Ceritoğlu, 2015: 499-506)

Ayrıca Delice (2007), “En çok tartışılan ve -kanımca- genel kabul görmüş olmayan tartışmalı konulardan biri de cümle çözümlemelerinde kullanılan ‘cümle dışı unsur’ terimi ve kapsam alanıdır.” derken, bir başka çalışmasında (2012: 154) “Kullanılan terim aslında cümle içindeki bir biçim birimi karşılması itibariyle bir çelişki oluşturmaktadır. Aslında ‘cümle dışı’ teriminden kasıt yargı dışılığıdır.” şeklinde cümle dışı unsur için terim sorununun olduğundan söz etmiştir. Kerimoğlu (2021: 179) cümle dışı terimi için “Dilciler tarafından terimle ilgili haklı bir eleştiri getirilir. Bu ögeler cümle dışıysa cümlelerin içinde ne işleri vardır? Bakıldığında bu ögelerin yapısal olarak cümlelerin içinde olduğu görülür.” diyerek meseleye eleştirel bir bakış açısıyla değinmiştir.

Cümle dışı öge/unsur terimi dışında farklı terim önerileri ve kullanımları mevcuttur. Özmen, (1995: 224-227, 2013: 43) *bağımsız tümleç*⁹ terimini önermiş ve kullanmıştır. Delice (2007: 6) ilgili çalışmasında cümlelere bağlanan ögeler olarak *ünlem tümleci*, *pekiştirme tümleci* ve *bağlama tümleci* olarak kullanılmasının hem çağrışımsal yanlışlığın düzeleceğini hem de terim tekniği açısından çok kelimeli bir terim olmasının önleneyeceğini belirtmektedir. Ceritoğlu (2015: 505) ise *uydu unsur* şeklinde bir terim önerisinde

⁹ Böler (2019: 65), Cümle Dışı Ögeler (Bağımsız Tümleç) başlığını kullanmıştır.

bulunmaktadır. Karahan ise (2023: 48) ilgili kaynağının son baskısında yardımcı öge terimini kullanmaktadır.

Ayrıca yardımcı ögeler, dil biliminde söylem belirleyicileri terimi ile de karşılanabilmektedir. “Söylem belirleyicileri oluşturan dil bileşenleri yapısal olarak değerlendirildiğinde bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerden oluşabilmektedir. Bu durum bu edimsel işaretleyicilerin edat, zarf, bağlaç, ünlem, öbek yapı ve cümle formunda kullanım sahasına çıkmasına olanak tanımaktadır. Sentaktik yapı içerisinde *yani*, *peki*, *meğer* gibi sözcükler “bağlaç”; işte, şey gibi sözcükler “edat”; bir de şey, bilindiği üzere, açık olmak gerekirse gibi yapılar “öbek yapı”; yoo, vallahi, hay gibi ifadeler “ünlem”; hani, bari, hele gibi sözcükler “zarf”; efendime söyleyeyim, bilirsin gibi ifadeler “cümle” yapısında olmasına karşın iletişim esnasında söylem belirleyici olarak kullanılmaktadır. Bu husus söylem belirleyicilerin yapısal olarak geniş bir yelpazede olduğunu göstermektedir.” (Hirik, 2023: 572)

Görüldüğü üzere yardımcı ögeler konusunda tartışmaya açık birçok konu bulunmaktadır. Bu konuların dışında yardımcı öge olarak da kullanılan *onaylama-kabul etme* ve *red-kabul etmeme* bildiren cevap sözcüklerinin türü de araştırmacılar tarafından kesin olarak belirlenememiştir.

Bu çalışmamızda türleri hususunda fikir birliği olmayan onaylama ve ret bildiren söz ve söz grupları, yardımcı öge görevindeki kullanımlarıyla birlikte incelenecektir. Demir (2019: 66) “Kabul etme ve reddetme için kullanılan bağlaçlar cümle dışı unsurdur.” derken Korkmaz (2017: 996) “Cevap verme, onaylama, kabullenme, red, inkâr, gizleme bildiren ünlemler” başlığı altında bu söz ve söz gruplarını toplamıştır. Ergin (2020: 349) cevap edatları başlığını kullanmış, tasdik veya ret ifade eden edatlardır demiştir. İmamova (2022: 102) onay anlamını ifade eden belirteçler olarak adlandırarak sözcükleri açıklamaktadır. Kerimoğlu ise (2021: 88) Türkçedeki cevap sözcüklerinin ünlem ve zarf içinde ele alındığını belirterek bu sözcüklerin ünleme daha yakın olduğunu söylemektedir. Ayrıca cevap için kullanılan her sözcüğün ünlemleşebileceğinin vurgusunu yapmaktadır.

Görüşlere baktığımızda onaylama ve ret ifade eden sözcüklerin türünün *bağlaç, ünlem, edat, belirteç* şeklinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Baran (2017: 1306-1315) ilgili çalışmasında; yanıt ifade eden evet, hayır ve benzeri sözcükler ve bu sözcüklerin türleri hakkındaki görüşlerini geniş bir şekilde aktarmaktadır ve öz kısmında şöyle demektedir. “Günlük dilde pek çok kullandığımız onaylama, ret, inkâr ifadeleri taşıyan *evet, hayır* gibi yanıt ifade eden sözcüklerin gramerimizdeki yeri tartışmalı konulardan biridir. Bunlar, araştırmacılar tarafından farklı sözcük türleri arasında değerlendirilmektedir. Bazı araştırmacılar bu sözcükleri zarflar içinde gösterirken bazıları edat bazıları ünlem olarak ele almaktadır. Bu durum konu üzerinde bir fikir birliği olmadığını bu nedenle de incelenmeye değer olduğunu göstermektedir.” (Baran, 2017: 1306). Ayrıca *evet, hayır* sözcüklerinin türü üzerine çalışan Tuğuz (2011: 35-39) da onay/ret bildiren sözcüklerin türüne dair sorunları dile getirmiş ve çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Görüleceği üzere onaylama ve reddi bildiren sözcüklerin türü konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Bu nedenle yardımcı öge görevinde kullanılan, onay ve ret bildiren sözcüklerin tür bakımından bir sınıflandırmaya ihtiyacı vardır. Bu çalışmadaki amaç, yardımcı öge görevinde kullanılan onay ve reddi ifade eden sözcükleri ortaya çıkarmak ve TDK Güncel Sözlük¹⁰ bağlamında bu sözcüklerin türünü belirtmektir. Ayrıca edebî metinlerden ve ilgili tez ve makalelerden alınan cümlelerle onay ve ret bildiren yardımcı ögeler örneklendirilecektir.

Onay Bildiren Yardımcı Ögeler

TDK’ye göre *onay* “Uygun bulma, tasdik, icazet, izin” anlamı taşıyan bir sözcüktür. Yardımcı ögelerin cümleye kattığı anlam özellikleri arasında onaylama/tasdik etme de yer almaktadır. “Yapılan bir işi ya da söylenen bir sözü doğru ve yerinde bularak kabul ve tasdik etme anlamına gelen onaylama, dilimizde; *evet, tamam(dır), tabii (ki), peki, kabul, elbette, aynen, öyle, kesinlikle,*

¹⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

olur gibi ifadelerin yanı sıra kalıp sözlerle de belirtilmektedir.” (Bayraktar 2022: 104) ve “Onay, kimi zaman talep edilen bir şeye olumlu cevap verilmesini gerektirmekte olup bu tür durumlarda *hay hay, memnuniyetle, seve seve* kalıp sözleri kullanılarak istenenlere canı gönülden onay verildiği ifade edilmektedir.” (Bayraktar, 2022: 105)

âlâ: TDK’de “Daha iyi, çok iyi, pek iyi.” anlamında bir sıfat olarak gösterilmiştir. Cümle başında ünlem gibi kullanılan bir sözcük olarak yardımcı öge görevinde bulunmaktadır.

Âlâ...Bu kocamış kütüğe bir filiz aşılanıyor. (TG, 308)

Ala...Ben de seni ikna edecek kuvvette teminat vereceğim. (UA, 331)

Âlâ... Âlâ...Oynarız. (BK, 186)

Oh âlâ! Sefada daim olunuz... (BK, 174)

başüstüne: Bir emir veya isteğin anında yerine getirileceğini belirten birleşik yapıli kalıplaşmış bir onaylama sözüdür ve *emredersiniz, hayhay* anlamı da taşımaktadır. Genellikle cümle başında yardımcı öge görevinde kullanılmaktadır.

Peki, baş üstüne takdim edeyim. (Ş, 138)

Başüstüne, bu akşam sizdeyim. (T,107)

Başüstüne... hatırın için dinlerim, inanmak için değil. (MKŞ, 182)

Başüstüne, yürüyeyim... (KC, 155)

Baş üstüne paşam! Üç aylık, altı aylık, bir senelik, beş senelik ne kadar istiyorsunuz? (BD, 153)

doğru: “Evet” anlamında ünlem görevli bir onaylama sözüdür ve *doğru* sözcüğü genellikle cümle başında kullanılan bir yardımcı ögedir. *Doğru doğru* şeklindeki ikilemeli kullanımları da vardır.

Doğru, doğru... O kadın veliye gibidir. (BK, 100)

Doğru, *çarşıya mezat yerine giderler.* (T, 76)

Doğru doğru, *yüreğimin cayır cayır yandığı anlar oldu.* (UA, 263)

Doğru...*Bu ikinci tehhülümde de validen gibisini alacak değilim ya?* (TO, 146)

Doğru...*Ben de ne dediğini bilmiyorum.* (BK, 193)

e / ee / eee: Cümle başında tek sesle veya aynı sesin uzatılarak kullanılması sonucunda oluşan, onay belirten ünlemlerden biridir. “Başına getirildiği cümledeki kavrama göre çeşitli tonlar alarak birtakım duygular anlatan bir söz.” (TDK). Cümleye *evet, doğru, tamam* anlamı katmaktadır.

Eeee, *böyle yazma sevgisi olan birinin hakkıdır şöhet.* (E. Işınsu, KDA, 119). (Korkmaz, 2017: 997)

E *öyleyse gidelim, artık gelmez.* (KL)

Ee, *o kadar olacaktır.* (KÖ)

E, *hadi öyle olsun!* (Ediskun, 2017: 377)

eh: *Fena değil, olur; peki* anlamında kullanılan bir onaylama sözüdür ve yarı kabul anlamını da ifade eden ünlem görevli bir yardımcı ögedir.

Eeeh *ha haydi hamama gidelim...* (BD, 336)

Eh, *haksız da sayılmaz yani.* (Tiske, 2019: 24)

Eh, *gider mi, gider.* (Tiske, 2019: 26)

Eh, *sende kabahat, bu yaşta çıtır peşinde koşarsan sonu böyle gelir.* (Tiske, 2019: 30)

Eh, *peki... bu izdivaçla biz kendimize ailece bir mesken tedarik etmiş oluyoruz.* (BK, 295)

elbette / elbet: Kuşkusuz, şüphesiz anlamlı onaylama ifade eden zarflardan biridir ve ayrıca kesinlik, mutlaklık bildirmektedir. Yardımcı öge olarak genellikle cümle başında yer alarak ünlemleştigi görülmektedir.

Elbet, bir gün buluşacağız. (KÖ)

Elbette, bir yere sakladı. (TG, 153)

Elbette, doğru söyleyeceğiz efendim. (Ş, 148)

A elbette...Zanaatıma ortak olma niyetindesin? (BK, 43)

Elbette...Oradan gelen sese cevap verdik. (CP, 58)

Elbet ki söyleyeceklerimiz bizim entere'miz içindir. (Eİ, 147)

evet: En sık kullanılan yanıt ifade eden onaylama sözlerinden birisidir. TDK *evet* ünlemini, “*Öyledir* anlamında kullanılan bir doğrulama veya onaylama sözü, olur, oldu, peki, tamam, ya, belki, ha, he.” şeklinde tanımlamaktadır. Genellikle yardımcı öge olarak cümle başında yer aldığı görülür.

Evet, her şey bende gizli bir düğüm. NFK (Karahan, 2011: 38)

Evet! Su içtiği bir gerçek. (Karahan, 2011: 38)

Evet! Şimdi dediğimize geldiniz mi? (Karaağaç 2017: 236)

Evet, Picasso ile, 20. yüzyılın sanatıyla başlayacaktım. (FE-BRS, 17) (Böler, 2019: 67)

Evet, helecan nezlesine uğradım. (TG, 292)

Evet, ara sıra saçmalıyor (Şİ, 77)

Onaylama bildiren *evet* ünleminin pekiştirme amaçlı tekrarlı şekilleri de edebî metinlerde yardımcı öge olarak sıkça kullanılmaktadır.

Evet evet, uyumalıyım. (AR-ŞM, 58) (Böler, 2019: 67)

Evet evet, sanırım çok az yediğim hâlde cartlak kebabı dokunmuştu. (LT, 100) (Özkan, Toker, Aşçı 2020: 45)

Evet evet hakkınız var... (TG, 268)

Evet evet, namus hepimizin elinde bir asadır. (TG, 342)

eyvallah:

Razıyım, kabul ediyorum anlamında kullanılan bir isimdir. (TDK) Genellikle cümle ortasında ve cümle sonunda yardımcı öge olarak görev alan onaylama sözüdür. Ara söz olarak da kullanılmaktadır. Şen (2023: 121), eyvallah sözcüğünün kökenini şu şekilde açıklamaktadır. “Gündelik konuşmada gerek onay bağlamında gerek evet anlamında sıkça işittiğimiz ‘eyvallah’ ise Arapça iy “evet” ve va’llahi “Allah’a yemin olsun ki.” sözlerinin birleşimiyle meydana gelmiştir.

Ben onu yetiştirdikten sonra o da bana, benim ana babama ettiğimi yaparsa -eyvallah- nasibimle fit olurum. (TG, 390)

Tahminim için gönlünüzden kopup da birkaç lira vererseniz, vermezseniz yine eyvallah. (CP, 78)

Ben onu yetiştirdikten sonra o da bana, benim ana babama ettiğimi yaparsa -eyvallah- nasibimle fit olurum. (TG, 390)

Bu da bir tarikat, eyvallah, fakat şu sualime cevap ver. (UA, 202)

Çorbayı berâber içelim mi? –Eyvallah. (KL)

ha / haa: TDK’ye göre kaba konuşmada ‘evet’ anlamında kullanılan onaylama ifadesi bildiren bir ünlemdir. Yardımcı öge olarak cümle başında ve sonunda kullanıldığı görülür.

Delikanlı adammış ha! (Tiske, 2019: 31)

Ha, böyle söylemesi de yasakmış ayo... (BK, 396)

Ha, itiraf edeyim, büyük bir kaybım var. (CP, 177)

Ha, hakikat şimdi anlaşıldı... (CP, 348)

Delikanlı adammış ha! (Tiske, 2019: 31)

"Haaaa, Nişantaşı'ndayız." (Tiske, 2019: 250)

hah: İstenilen ve beklenen durumun gerçekleşmesi durumunda kullanılan ve onay duygusunu ifade eden bir ünlemdir. Cümle başında kullanılan bir yardımcı ögedir. *Hah işte, hah tamam* gibi kalıplaşmış bir yapıda da kullanılmaktadır.

Hah, tamam yakalamışsın işte! (Tiske, 2019: 151)

Hah, bakınız, dediğim çarçabuk oldu! (TG, 48)

"Hah, ben de onu diyorum işte. (Tiske, 2019: 227)

Hah şimdi ona bakalım... (MT, 201)

Hah! Bravo Vehbiyeceğim, şimdi buldun! (BK, 187)

Hah işte böyle sor. (CP, 317)

ha şöyle / haşşöyle:

Beğenilen, uygun görülen ve beklenen bir durumu onaylayan bir kalıplaşmış bir söz olarak kullanılmaktadır. Cümle başında yardımcı öge görevli kullanımları mevcuttur.

Haşşöyle; Şimdi oldu! (Tiske, 2019: 310)

"Haşşöylee; oturun oturduğunuz yerde!" (Tiske, 2019: 311)

Ha şöyle... Şu kebab şişlerini yerine koyunuz. (CP, 110)

Ha şöyle! Cancığır gibi konuşalım. (UA, 156)

Ha şöyle, açık konuşalım. (KC, 179)

hayhay / hay hay: Baş üstüne, olur anlamlı onaylama ifadesidir. TDK ise "İsteyerek, seve seve, elbette anlamlarında onama bildiren bir söz." olarak tanımlamıştır. Genellikle cümle başında kullanılan sözcüğün cümle sonunda da kullanıldığı görülür. Kalıp söz özelliği taşıyan bir yardımcı ögedir.

Hay hay, buyurunuz efendim, konuşalım, sizden gizli bir sözümüz yok. (CP, 77)

Hay hay, hemen yazarım! (Ediskun, 2017: 377)

Hay hay böyle maslahatlarda gözü açık kaç kişi varsa onları doyurmadan iş olmayacağını bilmez miyim canım. (Eİ, 271)

Pekâlâ, gelirim yardımına, **hay hay**. (Tiske, 2019: 93)

Hay hay, güzel olurdu!.. (Tiske, 2019: 114)

he / hee: Günümüzde genellikle konuşma dilinde ve halk ağzında kullanılmaktadır. ‘Evet’ anlamı taşıyan onaylama belirten bir ünlem olan sözcük, söz diziminde yardımcı öge olarak kullanılmaktadır. Şen (2023: 121) evet anlamında kullanılan ‘hee’nin Karahanlı metinlerinden itibaren tanımlamanın mümkün olduğunu belirtmektedir.

- *He, he şimdi anladım. Babasını tanırdım. Çok iyi adamdı.* (Y. K. Karaosmanoğlu, Y, 93) (Korkmaz, 2017: 997)

He, öyle, ya sen kimsin? (Tiske, 2019: 27)

He, nefesleri geliyor. (BK, 35)

He, çok ince ferasetsin, ne yersen ağzının o kokacağını ağnadın. (CP, 412)

He, bana da pek dokundu. (CP, 420)

hı¹¹ / hıh / hıhı: Daha çok konuşma dilinde kullanılan “evet” anlamı taşıyan onaylama ifadesidir ve ünlem özelliği taşımaktadır. Tekrarlı “hıhı” şekli daha sık kullanılmaktadır. Cümlede yardımcı öge görevinde bulunmaktadır.

Hıh! Oldu bu iş... (KÖ)

Hı, doğru söylüyorsun. (KÖ)

Hıhı... Hafta sonuna kadar ödevini tamamlarım. (KÖ)

Hıhı... Onsuz asla olmaz. (KÖ)

iyi / iyi iyi: KL, “Doğru, pekâlâ, güzel, âlâ” anlamında tasdik sözü olarak tanımlanmaktadır. TDK Güncel Türkçe Sözlük’te ise onay bildirme anlamında belirtilmemektedir. Ancak *iyi* sözcüğü cümle başında yardımcı öge olarak kullanılmaktadır ve olumlu bir şekilde onaylamayı ifade etmektedir. “İyi iyi” şeklinde tekrarlı kullanımları da mevcuttur.

“İyi! Ben de 5’te gelirim.” (KL)

¹¹ Halk ağzında genellikle *evet* olarak kullanılan ünlemin *hayır* anlamında kullanıldığına rastlanmaktadır. “hı: 3.Hayır.” (DS, 2009: 2356)

İyi, akşam görüşürüz. (KÖ)

Oh ne iyi...Çitin haricine çıktık. (Eİ, 102)

İyi, iyi... böylesi güzel. (GE/ S. 62) (Kandemir, 2022: 134)

İyi iyi... Daha ne olsun. (KÖ)

lütfe: Nezaket bildiren bir onaylama ifadesidir. İmamova (2020: 104) “Eğer mümkünse alabilirim, evet; uygun olursa, tabii; size zahmet olmazsa, ne olur” şeklinde lütfe sözcüğünün nezaket bildiren onay cümlesi olduğunu belirtmiştir. Genellikle soru cümlelerinden sonra verilen cevaplarda onaylama ifadesi taşımaktadır.

“Çay ister misiniz?

Lütfe, mümkünse olabilir.” (İmamova, 2020: 104)

Konuşabilir miyiz?

Lütfe, seni dinliyorum. (KÖ)

olur: TDK’ye göre, “evet” anlamında kullanılan ünlem türünde bir onaylama ifadesidir. Cümle başında yardımcı öge olarak kullanılmaktadır.

“Gidelim mi? –Olur, gidelim.” (KL)

Olur, her zamanki saatte gideriz. (KÖ)

Olur olur yine bana gel. (KÖ)

pekâlâ: Türkçe *pek* + Arapça *a’lâ* sözcüklerinden oluşmuş birleşik bir sözcüktür. Evet anlamı onaylama ifade eden ünlemlerdendir. Cümle başında kullanılan yardımcı ögedir ve tekrarlı kullanımları da bulunmaktadır.

- Pekâlâ, susacağım, zaten niçin telaşlanayım? (Korkmaz, 2017: 999)

Pekâlâ fakat bir kere de benim gönlümü dene, aşkı tecrübe et... (TG, 253)

Pekala! Garsonlar köpeklerin ölüsünü getirsinler. (Ş, 151)

***Pekala** fakat benim mütaalaya pek vaktim yok hanım.* (BK, 69)

***Pekala** fakat şimdi köftesini yediğimiz koyunun ne kabahati vardı?* (Eİ, 49)

***Pekâlâ pekâlâ**...Bundan kolay bir şey yok.* (Şİ, 111)

peki: *Evet, pekâlâ* anlamlı onaylama sözüdür. Yardımcı öge olarak genellikle cümlelerin başında bulunan bir ünlemidir. Sözcüğün pekiştirme amaçlı tekrarlı kullanımlarına sıkça rastlanır.

*- **Peki**... Anadolu'ya nasıl geçeceğim? Bir yol, bir belge?..* (K. Tahir, EŞİ, 214) (Korkmaz, 2017: 999)

***Peki**, dediğin gibi olsun.* (TG, 319)

***Peki**... Okuyalım...* (Şİ, 88)

***Peki**, baş üstüne takdim edeyim.* (Ş, 138)

***Peki**, şimdilik ayağınızı o kadar kaldırmayınız.* (Ş, 145)

*Eh, **peki**... bu izdivaçla biz kendimize ailece bir mesken tedarik etmiş oluyoruz.* (BK, 295)

***Peki peki**, hepsini bulup vereceğiz.* (TG, 305)

***Peki peki**... Anladım...* (CP, 160)

pekiyi / pek iyi: Evet anlamında kullanılan birleşik yapı bir onaylama sözüdür. Ünlem türünde bir yardımcı öge olan *pekiyi*, cümle başında kullanılmaktadır.

***Pek iyi**, Perikli ne duymuş?* (CP, 163)

***Pekiyi**, söyleyiniz, yalvarıyorum ne yapacağız?* (CP, 452)

***Pekiyi** hep dediğin gibi olsun fakat...* (SA, 109)

***Pekiyi**... İnşallah okulunu bitirdiğin günleri de görürüz.* (KÖ)

sahi / sahih: Bir durumun yalan olmadığını, gerçek olduğunu onaylayan bir zarftır. Ancak *sahi, sahih, a sahi, sahi...sahi..., sahi*

be, ha sahih ve hah sahi gibi farklı biçimlerde ünlem gibi kullanılarak yardımcı öge oluşturur.

Sahi dedikleri kadar güzelmiş! (TDK)

A sahi... Sahi... Sürtüğ karı içimizden sırrolmuş. (TG, 92)

Ha sahih tamamıyla sabah olmuş da haberimiz yok. (KYABİ)

Hah sahih... Deminden sana soracağım iki sual bu idi. (SP, 117)

- Sahi be... amma da yağıyor. (T. Buğra, KA, 15) (Korkmaz, 2017: 997)

şüphesiz: Kesinlik bildiren bir onaylama sözüdür ve kuşkusuz sözcüğüyle eş anlamlıdır. Yardımcı öge olarak genellikle cümle başında kullanılan bir zarftır. Sözcüğün onay ifade eden cümlelerde ünlemleştigi görülmektedir.

Şüphesiz en genç ve en güzellerden biri... (BK, 86)

Şüphesiz bu iki kadının gönülleri de bu tuvalet odaları gibi olacak. (T, 299)

Şüphesiz tavanla su arasında sıkışarak boğulacaktım. (KYABİ, 158)

Şüphesiz, katiller de sınıf sınıftı. (CP, 276)

Şüphesiz ev halkından gizlenecek mühim bir sır var. (TG, 123)

tabii: Elbette anlamında kullanılan zarf özellikli bir onaylama sözcüğüdür ve genellikle cümle başında yardımcı öge görevli kullanılmaktadır. *Tabi tabi* şeklinde pekiştirme amaçlı tekrarlı kullanımları da vardır.

"Yurttaşlarım arasında bana bu yabancılığı çektirmemek isteyenler de oldu tabii." - Adalet Ağaoğlu (TDK)

Tabii olacak şey değil ama gel de bunu burnuma anlat! (Tiske, 2019: 155)

***Tabii** ondan bahsediyoruz aptal!* (Tiske, 2019: 285)

***Tabii** neticeyi beklemeye de pek büyük bir metanet ve tahammül lazımdı.* (TG 197)

***Tabii** okuduktan sonra bir suretini çıkaracağım.* (TG, 324)

***Tabii** kediye Ali Bekir de bayılıyor.* (MT, 97)

***Tabii tabii**, sayın valim haklı!* (Tiske, 2019: 151)

tamam: Teklifsiz konuşmada *evet* anlamlı bir ünlemdir ve onaylama ifade etmektedir. Cümle başında yardımcı öge olarak kullanılmaktadır.

***Tamam** bu saatlerde konuşurum.* (TG, 88)

***Tamam** karşılarına oturduk.* (BD, 95)

***Hah tamam** sırası hemen işimi görmeliyim.* (BD, 324)

***Tamam** tasarladığım noktada arabadan indim.* (BD, 331)

***Hah, tamam** yakalamışsın işte!* (Tiske, 2019: 151)

***Tamam, tamam**, parmaklarımı kırma!* (Tiske, 2019: 292)

***Tamam!** Ben de babama derim işin içyüzünü.* KT (Karahan, 2023: 54)

valla / vallah / vallaha / vallahi: Aslında yemin ifadesidir ancak mevcut durumu yeminle onaylama ve karşısındakine kabul ettirme söz konusudur. Yazı dilinde *vallahi* olarak kullanılan Arapçadan alıntı ünlem; halk ağzında *valla, vallah, vallaha* şeklinde kullanılmaktadır. Genellikle cümle başında kullanılan yardımcı öge görevli ünlemin cümle sonunda da kullanıldığı görülmektedir.

***Vallah**, meleklerden güzel bir kız...* (BK, 406)

***Vallah** dünyada emsali bulunmaz tahammüllü kadındır.* (BK, 95)

*Ev sallandı, camlar zangırdadı **vallahi**.* (Şİ, 36)

***Vallahi** hakikat bundan ibarettir.* (Ş, 149)

*Yerin dibine geçtim **vallahi**.* (BK, 354)

Hak rahmet ider va'llâhi / Gel ikrâr it erenlere (314/8)
(Küçük, 2021: 28)

vesselam: Söylenen sözün son söz olduğunu bildiren bir onaylama ünlemidir. TDK'de “*İşte o kadar, son söz şudur anlamlarında kullanılan bir söz*” şeklinde tanımlanmıştır. Arapçadan alıntı olan sözcüğün genellikle cümle sonunda yardımcı öge olarak kullanıldığı görülür.

"İşsizlik kötü şey vesselam!" - Orhan Veli Kanık (TDK)

Bir kere vuku bulan yine olur vesselâm! (Tiske, 2019: 75)

Hay Durmuş hay... Yiğit çocuksun vesselâm. (S. Çokum, AB 123) (Aktan, 2016: 108)

Eceli gelen ölür vesselam. (Şİ, 73)

Bulunmaz şeydi vesselam. (Ş, 152)

Evet, evet simamda yeni ihtisasımı gösterecek bir alamet var vesselam. (KC, 152)

ya: TDK'de evet anlamlı, onaylama bildiren bir ünlemdir ve yardımcı öge olarak cümlede yer almaktadır. Şen (2023: 121) ise *ya* sözcüğünü şu şekilde açıklamaktadır. “Dilimizin ‘evet’ karşılığında bilinen en eski sözü yah’tır. Türkiye Türkçesinde ünlüsü uzatılarak söylenip ‘evet’ anlamına gelen ‘ya’ Eski Türkçedeki yah’a dayanır.”

Yardımcı öge olarak cümle başında ve cümlelerin sonunda bulunan sözcük, ağızlarda *evet* anlamının yanında *hayır* anlamında da kullanılmaktadır: “yaa [ya (I), yaah] Hayır, olmaz.” (DS, 2009: 4112)

Koca Osman: Demek eşkıya oldu İnce Memed? Çocuk: Eşkıya oldu ya. (Y. Kemal, İM, 333). (Korkmaz, 2017: 999)

Ben evimin bir odasını kiraya verdimse uyumu da beraber icar etmedim ya! (Ş, 85)

Siz çingeneden beter imişsiniz ya! (BK, 120)

Fakat anamda da ne gözler vardı ya, gören çarpılırdı... (CP, 317)

“*Ekmek de alayım mı? Ya, ne kadar iyi olur.*” (KL)

yani¹²: TDK’ye göre zarf görevli ‘Sözün kıyası, doğrusu’ anlamı taşıyan bir sözdür. Genellikle cümle başında ünlem gibi kullanılan yardımcı ögenin onaylama bildirdiği görülmektedir. *Yani yani* şeklinde tekrarlı kullanımları da mevcuttur. Kerimoğlu (2021: 88) yani sözcüğünü şöyle açıklamaktadır: “Farklı kullanımlara sahip bir sözcüktür. Son yıllarda hemen her durumda kullanılan, tek başına bir “cevap ifadesi” olarak da karşımıza çıkar.” ve “cevap sözcükleri evet ve hayır’ı hatırlatır.”

Yani yani... O kadar olur. (KÖ)

Yani... Söylenenlerin hepsi gerçek. (KÖ)

Yani, pek inandırıcı gelmedi. (KÖ)

Yani yani... Böyle gitmez gibi görünüyor. (KÖ)

Onay/tasdik belirten başka sözcüklerde yardımcı öge görevinde kullanılabilir. Bunların başında kalıp sözler gelmektedir. Bayraktar’ın (2022: 167) çalışmasında onaylama ifade eden kalıp sözler şu şekildedir: *Al benden de o kadar, aynen öyle, canıma minnet, doğru söze ne denir, eyvallah, fark etmez, geç bile kaldın, hay hay, memnuniyetle, neden olmasın, ona ne şüphe, öyle olsun, sen bilirsin, sen nasıl istersen / nasıl istersen, seve seve.* Görüldüğü gibi onay ifade eden sözcüklerin ve söz gruplarının sayısını artırmak mümkündür.

Ret İfade Eden Yardımcı Unsurlar

TDK’ye göre ret, “Uygun bulmama, geri çevirme, kabul etmeme” anlamındadır. Yardımcı ögelerin cümleye kattığı anlam özellikleri arasında ret ve kabul etmeme de yer almaktadır.

a / aa / aaa: Kızma anlamıyla birlikte ret bildiren hayır anlamlı bir ünlemdir. Tek ses ve bu sesin uzatılmasıyla oluşturulmuş

¹² Geniş bilgi için bakınız. Kerimoğlu, C. (2021). *Dilbilgisi Yazımı ve Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi, s. 88.

bir ünlemdir. Yardımcı öge olarak cümle başında kullanımı yaygındır.

A, bu kadar etme, günahdır! (TG, 50)

A, söyler miyim hiç? (Şİ, 67)

Aaa, sırası mı ya? (BK, 116)

Aa, Reşide iftira etme. (CP, 112)

A, hiç öyle şey olur mu? (CP, 111)

asla: Bir durumun hiçbir şekilde, hiçbir zaman olamayacağını belirtir, o durumu reddeder. Olumsuz bir yanıt bildiren *asla* zarfı, cümle başında yardımcı öge olarak kullanılır.

“Kim demiş onu? Asla... (CP, 336)

Asla...Burada yarım saatten fazla kalmaz. (UA, 383)

Asla...Bu gece yukarıda misafirlerim çok. (KC, 113)

Asla...Zevahire nazaran hakkın var, hakikate değil. (SP, 150)

cık / cıh / cıks: Halk ağzında *yok, hayır, olmaz* anlamında kullanılan ret bildiren bir ünlemdir.

- **Çıh!** *bu tutmadı, başka ne yapsak da kurtulsak... (Ü. Denizer, UŞ, 23) (Korkmaz, 2017: 1000)*

Cıks, *bu iş böyle olmaz. (KÖ)*

Cık... *İzin vermiyorum. (KÖ)*

estağfurullah: KL’ye göre “*Hâşâ, asla, katiyen, hiçbir zaman*” anlamında ret sözü olarak söylenir.” Hayır anlamında da kullanılan bu sözcük cümle başında kullanılan bir yardımcı ögedir.

Haşa, estafirullah şu sofranın başındaki zatların içinde kimse benim lalam, dadım olamaz... (BK, 164)

Estafurullah, *ben sırf nefsim hesabıma söylüyorum. (MKŞ, 179)*

***Estafurullah** keyfinize karışmıyorum lakin hani şu eğlenmek yolunu göstermek istiyorum* (T, 201)

***Estafurullah** hamama geç kalıyoruz da...* (BD, 334)

***Estağfurullah**, emir değil. İstirham.* (TO, 82)

haşa: TDK’de, “Bir durum veya davranışın kesinlikle kabul edilmediğini anlatan bir söz.” olarak geçmektedir. Cümle başında kullanılan yardımcı öge görevli bir ünlemdir.

***Haşa...** Kimsenin kızını kötülemiyorum.* (TG, 127)

***Haşa...** Müfteri değilim.* (TG, 301)

***Haşa**, estafırullah şu sofranın başındaki zatların içinde kimse benim lalam, dadım olamaz...* (BK, 164)

***Haşa**, bizim kendi nefsimizden ne de sizin beyninizden böyle bir şüphemiz yoktur.* (BK, 213)

***Haşa**, demedim fena bir lakırdı...* (CP, 127)

***Haşa... Haşa...**Kadın tayfasının saçları uzun aklı kısadır.* (CP, 43)

hayır: Arapçadan dilimize geçen en sık kullanılan ret ifadelerinden biridir. TDK “*Yok, öyle değil, olmaz* anlamlarında onamama, inkâr bildiren bir söz” şeklinde tanımlamıştır. Cümle başında kullanılan yardımcı ögedir.

***“Hayır!** Ben öyle düşünmüyorum”* (SS). (Demir, 2009: 67)

***“Hayır**, onları çağırmayacaktı”* (AHT). (Demir, 2009: 67)

*- Kapıyı sen mi açtın ona? - **Hayır**, ben açmadım, Ahmet açtı.* (Tuğuz, 2011: 38)

***Hayır**, siz bu haneyi benden daha iyi bilemezsiniz.* (TG, 190)

***Hayır**, bu hakikati inkâr edecek kadar küçülmek istemem.* (TG, 236)

***Hayır...** Vakanın takibine koşan şimdilik benden başka kimse yoktur.* (Şİ, 111)

Tekrarlı kullanımları da oldukça yaygındır. Ret ifadesini pekiştiren bir özellik göstermektedir.

Hayır hayır... Her ahlaksızlığı duydukça gönlüm daha ziyade ateş alıyor. (TG, 328)

Hayır hayır yalnız başına bir adam. (KC, 114)

Hayır hayır...Bu sözün elbette bir esasa müstenit olacak. (SP, 67)

Hayır hayır dört duvar arasında yapayalnızım. (CP, 186)

ı: Halk dilinde kullanılan bir ret ifadesidir. Derleme Sözlüğü’nde ‘hayır’ anlamı bir ünlem olarak yer almaktadır. “**ı** [ıaa, ıah, ıhh] Hayır.” (DS IV: 2462)

ıı, seni hiç sevmiyorum. (KÖ)

ıı... bugün şehre gelemem. (KÖ)

ıı... u... Söylediklerine inanmıyorum. (KÖ)

katiyen: Asla, hiçbir zaman anlamında kullanılan ve ret bildiren bir zarftır. “Kestirme olarak, asla tereddüt ve şüpheyi mahal veya ret ve iadesi mümkün olmayacak surette.” (Sami, 2019: 611) Genellikle cümle başında yardımcı öge görevinde kullanılmaktadır ve sözcüğün ünlemleştigi görülmektedir.

Katiyen, katiyen!.. Benim için hayli zamandır bundan daha iyi bir rüzgâr esmedi,” diyordu. (Yılmaz, 2019: 537)

Katiyen... Sana izin veremem. (KÖ)

Katiyen... Bu havada dışarıya çıkamayız. (KÖ)

yo / yoo / yooo: Yok, hayır anlamı kullanılan ret, kabul etmeme anlamı taşıyan bir ünlemdir. Cümle başında yardımcı öge olarak kullanılmaktadır.

- **Yoo, lütfen böyle almayın olayı dedi...** (E. Işınsoy, KDA, 133). (Korkmaz, 2017: 1000)

Yooo...Beyefendiler ben boynuz takmam. (SA, 59)

Yo, onun adı Hakan değil. (KÖ)

Yooo.. Orada, o bağ kulübesinde, tek başına, varis adını taktığı köpeği ve şarap fiçıları ile ... (Buğra, 2020: 109)

“Yoo, o kadar değil.” (GE/ s. 23) (Kandemir, 2022: 247)

yok: *Hayır, olmaz* anlamında kullanılan ret ifade eden bir ünlemidir ve cümle başında yardımcı öge olarak kullanılmaktadır.

- *Çok güzel kız, değil mi? - Yok, çok güzel kız değil.* (Tuğuz, 2011: 38)

Yok, onu yapamam. (Eİ, 135)

Yooook...Bu deliliği yapamam. (SP, 164)

Yok, anama iftira atma. (UA, 58)

Yok...Bu iş öyle aceleyle gelmez. (T, 79)

Yok sözcüğü ret ifadesini pekiştirmek amacıyla tekrarlı şekliyle de yardımcı öge olarak kullanılmaktadır.

Yok yok, hiç sevmedim onu! (Tiske, 2019: 334)

Yok yok, onun ölümüne yüreğin çok sızladı. (BK, 206)

Yok yok bir şey yapamazsın. (KC, 113)

Yok yok...Sizi böyle salıveremeyeceğim. (SP, 223)

Yok yok...Mutlak anlamak isterim. (SP, 317)

mümkün değil: Kalıplaşmış bir ret ifadesidir. Cümle ortasında ara söz olarak kullanılan bu söz öbeği, cümle başında da kullanılmaktadır.

Mümkün değil, Nevhayal'den vazgeçmeyeceğim. (TG, 45)

*Banka ve faiz işlerine akli ermez, parasını kendi gözü önünde bulundurmaktan gayri bir yere **mümkün değil** emniyet edemezdi. (Şİ, 60)*

*Bu koca bebeği şimdiki zamanda, **mümkün değil**, yirmi beş kuruşa vermezler... (BK, 251)*

*Lakin beni samimiyetine, masumiyetine **mümkün değil** inandıramazsın. (BK, 321)*

***Mümkün değil**, hiçbir şey kabul ettiremedik. (Eİ, 154)*

Ret ifade eden kalıp sözler de yardımcı öge görevinde kullanılmaktadır. Bayraktar'ın (2022: 167) çalışmasında reddi ifade eden kalıp sözler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: *Alakası yok, Allah'tan kork, aşk olsun, duymamış olayım, hadi canım hadi, hadi canım sen de, hadi oradan, ne haddine / haddine mi düşmüş, kim demiş, ne alaka, ne alakası var, ne münasebet, olsa dükkân senin, olur mu öyle şey, olur şey değil, o kadar da değil, rüyanda görürsün (ancak), sen öyle san, töğbe estağfurullah, tövbe tövbe. Görüldüğü gibi ret ifade eden söz gruplarının sayısını artırmak mümkündür.*

Sonuç

1. Onay ve ret bildiren sözcükler cümlede genellikle yardımcı öge olarak yer almaktadır. Bu sözcüklerin türü genellikle ünlemidir. Zarf türündeki sözcükler de yardımcı öge olarak kullanılmaktadır. Ancak onay ve reddi ifade eden her tür sözcüğün ünlemleşerek yardımcı öge olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

2. Tespit edilen sözcüklere göre onay bildiren yardımcı öge görevli sözcüklerin sayısı, ret bildiren sözcüklerin sayısından fazladır. Fakat bu sözcük ve söz gruplarının sayısını artırmak mümkündür. Özellikle kalıplaşmış ifadeler, onay ve ret ifade eden sözcüklerin sayısını artıracaktır.

Tespit edilen onay bildiren sözcüklerin sayısı 28'dir: *âlâ, başüstüne, doğru, e/ee, eh, elbette/elbet, evet, eyvallah, ha/haa, hah, hayhay, ha şöyle/haşşöyle, he/hee, hı/hıh/hıhı, iyi, lütfen, olur, pekâlâ, peki, pekiyi/pek iyi, sahi/sahih, şüphesiz, tabii, tamam, valla/vallah/vallahi, vesselam, ya, yani. Tespit edilen ret bildiren*

sözcüklerin sayısı ise 11'dir: *a/aa, asla, cık/cıh/cıks, estağfurullah/estağfirullah, haşa, hayır, u, katiyen, yo/yoo, yok, mümkün değil.*

4. Onay ve ret bildiren sözcüklerin genellikle cümle başında yardımcı öge olarak kullanıldığı görülmektedir. Az da olsa cümlelerde yardımcı ögenin ortada ve sonda olduğu da tespit edilmiştir.

5. Onay ve ret bildiren sözcüklerin tekrarlı kullanımlar ile de yardımcı öge oluşturduğu görülmektedir. *doğru doğru, evet evet, iyi iyi, pekâlâ pekâlâ, peki peki, sahi sahi, tabii tabii, tamam tamam, yani yani; haşa haşa, hayır hayır, katiyen katiyen, yok yok.*

6. Tespit edilen sözcüklerin dışında *beli, bittabi, güzel, he ya, hımm, kesin, kesinlikle, muhakkak, oldu, deme, hop, nanay, nayn, no vb.* sözcüklerde kabul ve ret anlamı taşımaktadır ve yardımcı öge görevinde kullanılmaktadır. Ayrıca onay ve ret ifade eden kalıplaşmış sözcüklerin de yardımcı öge görevinde kullanıldığını sıkça görmek mümkündür.

Kısaltmalar

BD : Ben Deli miyim?

BK : Billur Kalp

CP : Can Pazarı

Eİ : Eşkiya İninde

KC : Kaderin Cilvesi

KL : Kubbealtı Lugatı

KÖ : Kendi Örneğim

KYABİ: Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç

MKŞ : Mezarından Kalkan Şehit

MT : Muhabbet Tılsımı

SP : Sevda Peşinde

Şİ : Şeytan İşi

Ş : Şık
T : Tesadüf
TO : Toraman
UA : Utanmaz Adam
TDK : Türk Dil Kurumu
TG : Tutuşmuş Gönüller

Kaynakça

Aktan, B. (2016). Türkiye Türkçesinin söz dizimi. Konya: Eğitim Yayınevi.

Aydın, H. (2022). Seslenme sözlerinin cümle öğeleriyle ilişkisi ve öge olarak cümledeki konumu. 14. Uluslararası Türkçe Sempozyumu 20-22 Ekim 2022 / Alanya. s. 705-723.

Baran, B. (2017). Yanıt ifade eden evet, hayır ve benzeri sözcükler üzerine. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(3), 1306-1315.

Baydar, A. S. E. (2016). Türkçenin söz dizimindeki yardımcı unsurlar üzerine. Türk Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1(8), 198-207.

Bayraktar, S. (2022). Kalıp sözler özellikleri, sınıflandırılması, kültürel göstergeleri, yabancı dil öğretimindeki yeri. Ankara: TDK Yayınları.

Böler, T. (2019). Türkiye Türkçesi söz dizimi. İstanbul: Kesit Yayınları.

Buğra, T. (2020). Yalnızlar. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ceritoğlu, M. (2015). Cümle dışı unsur üzerine. Elazığ: 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyum Bildirileri, 1.Cilt.

Delice, H. İ. (2007). Cümle çözümlemelerinde 'cümle dışı unsur' terimi yerine yeni bir teklif. İstanbul: Uluslararası Türk Dili Edebiyatı ve Kongresi UTEK, 27-28 Ağustos 2007, Cilt.1.

Delice, H. İ. (2012). Türkçe sözdizimi. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Demir, N. (2019). Türkçe dil bilgisi. Ankara: Altınordu Yayınları.

Derleme Sözlüğü (2009). C. I-VI, Ankara: TDK Yayınları.

Ediskun, H. (2017). Yeni Türk dilbilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ergin, M. (2020). Türkçe dil bilgisi. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gürpınar, H. R. (2021). Muhabbet tılsımı / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Sezer Özyaşamış Şakar; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları. file:///C:/Users/HP/Downloads/Muhabbet-T%C4%B1ls%C4%B1m%C4%B1-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2022). Utanmaz adam / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Nagehan Uçan Eke; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları. file:///C:/Users/HP/Downloads/Utanmaz-Adam-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2022). Tutuşmuş gönüller / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Pınar Vursun; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları. file:///C:/Users/HP/Downloads/Tutu%C5%9Fmu%C5%9F-G%C3%B6n%C3%BCller-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2021). Toraman / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Gülşen Özçamkan Ayaz - Pelin Seçkin - Seda Uysal Bozaslan; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları. file:///C:/Users/HP/Downloads/Toraman-WEB-1.pdf

Gürpınar, H. R. (2022). Tesadüf / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Hamdi Üngör; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları. file:///C:/Users/HP/Downloads/Tesad%C3%BCf-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2021). (Ayna) Şık / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Dilek Herkmen; yayın yönetmeni: Emine

Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları.
file:///C:/Users/HP/Downloads/Ayna-WEB-1.pdf

Gürpınar, H. R. (2021). Şeytan işi / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Dilek Koçak - Aysel Güneş; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları.
file:///C:/Users/HP/Downloads/%C5%9Eeytan-%C4%B0%C5%9Fi-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2022). Sevda peşinde / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Birsal Oruç Aslan [ve başk.]; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları.
file:///C:/Users/HP/Downloads/Sevda-Pe%C5%9Finde-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2021). Mezarından kalkan şehit / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Kudret Ayşe Yılmaz; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları.
file:///C:/Users/HP/Downloads/Mezar%C4%B1ndan-Kalkan-%C5%9Eehit-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2021). Kuyruklu yıldız altında bir izdivaç / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Arzu Öztürk – Erhan Kıvanç; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları.
file:///C:/Users/HP/Downloads/Kuyruklu-Y%C4%B1ld%C4%B1z-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2022). Kaderin cilvesi / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Erman İmer; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları.
file:///C:/Users/HP/Downloads/Kaderin-Cilvesi-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2021). Eşkîya ininde / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan ve yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları.
file:///C:/Users/HP/Downloads/E%C5%9Fk%C4%B1ya-%C4%B0ninde-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2021). Can pazarı / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Hatice Yasemin Yıldırım – Yasemin Bulut; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları. file:///C:/Users/HP/Downloads/Can-Pazar%C4%B1-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2021). Billur kalp / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Memduha Bağdaş Küçükkaya; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları. file:///C:/Users/HP/Downloads/Billur-Kalp-WEB.pdf

Gürpınar, H. R. (2021). Ben deli miyim? / Hüseyin Rahmi Gürpınar; hazırlayan: Ahmet Koçak; yayın yönetmeni: Emine Gürsoy Naskali. Ankara: TDK Yayınları. file:///C:/Users/HP/Downloads/Ben-Deli-miyim-WEB-1.pdf

Hirik, E. (2023). Türkçede söylem belirleyiciler ve mental söz varlığı ilişkisi. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 10, 570-587. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1252121>

İmamova, H. (2020). Türkiye Türkçesinde onay anlatan cümlelerde nezaket ifadesi. Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 101-110.

Kandemir, S. M. (2022). Tarık Buğra'nın gençliğim eyvah romanında zarf tümlecini oluşturan kelime grupları. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Karaağaç, G. (2017). Türkçenin söz dizimi. İstanbul: Kesit Yayınları.

Karahan, L. (2011). Türkçede söz dizimi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karahan, L. (2023). Türkçede söz dizimi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kerimoğlu, C. (2021). Dilbilgisi yazımı ve öğretimi. Ankara: Pegem Akademi.

Korkmaz, Z. (2017). Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Küçük, S. (2020). Ara sözlü ve ara cümleli cümleler üzerine. ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Temmuz; 10 (2), 445-463.

Küçük, S. (2021). Yunus Emre divanında bir yemin sözü: vallahi. Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Dili Araştırmaları-I, 19-32.

Özmen, M. (1995). Cümlenin altıncı ögesi ve bir terim önerisi. Türk Dili Dergisi. 519, Mart, 224-227.

Özmen, M. (2013). Türkçenin söz dizimi. Adana: Karahan Kitabevi.

Sami, Ş. (2019). Kamus-ı Türkî. haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara: TDK Yayınları.

Şen, S. (2023). Etimolojinin ışığında. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tiske, A. (2019). Türkiye Türkçesinde ünlemler ve işlevleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 360 s.

Tuğuz, Z. (2011). “Evet, hayır” sözcüklerinin türü üzerine. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, 1 (1): 35-39.

Yılmaz, O. (2019). Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Kiralık Konak romanında kelime grupları. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

İnternet Kaynakları

<http://lugatim.com/> (03.03.2025)

<https://sozluk.gov.tr/> (03.03.2025)

DİL VE SÖZ VARLIĞI